МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Збірник наукових праць

Випуск

51

СЕРІЯ «ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ»

Заснований у 1997 році

Ізмаїл – 2020

УДК 8
ББК 80/84
Н-51

ISSN 2521-1765
ISSN-online 2616-8820

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ №22509-12409ПР від 01.12.2016

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Головний редактор **Ярослав Кічук,** доктор педагогічних наук, професор
Вдповідальний за випуск **Тетяна Шевчук,** доктор філологічних наук, професор

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ:

Делюсто Марина кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет *(Україна)*

Колесников Андрій доктор філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет *(Україна)*

Олейнікова Галина кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет *(Україна)*

Райбедюк Галина кандидат філологічних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет *(Україна)*

Рябушко Світлана кандидат педагогічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет *(Україна)*

Стеріополо Олена доктор філологічних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет *(Україна)*

Четверикова Олена кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет *(Україна)*

Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету : збірник наукових праць. Серія «Філологічні науки». Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2020. Вип. 51. 140 с.

Рекомендовано до друку вченою радою Ізмаїльського державного гуманітарного університету (протокол № 4 від 29.12.2020 р.)

Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та наукометричних базах даних:
Index Copernicus; Google Scholar; Eurasian Scientific Journal Index (ESJI); Researchbib Journal Indexand Archive (ResearchBib); Scientific Indexing Services

Тексти публікацій були перевірені за допомогою системи пошуку ознак плагіату Unicheck в рамках проекту підтримки наукових університетських видань.

© Ізмаїльський державний гуманітарний університет, 2020
© Автори статей, 2020

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

Scientific Bulletin

IZMAIL STATE UNIVERSITY OF HUMANITIES

Collection of scientific works

Edition

51

SECTION «FILOLOGICAL SCIENCES»

Established in 1997

Izmail – 2020

УДК 8
ББК 80/84
Н-51

ISSN 2521-1765
ISSN-online 2616-8820

Certificate of state registration of printed mass media
KB series №22509-12409ПР (01.12.2016).

Organizing Team

Chairman	**Kichuk Yaroslav,** Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ukraine
Co-Chairman	**Shevchuk Tetiana**, Doctor of Filological sciences, Professor, Ukraine

Organizing Committee

Chetverikova Olena	PhD of Filological Sciences, Associate Professor, Izmail State University of Humanities *(Ukraine)*
Deliuto Maryna	PhD of Filological Sciences, Associate Professor, Izmail State University of Humanities *(Ukraine)*
Kolesnykov Andrii	Doctor of Filological sciences, Associate Professor, Izmail State University of Humanities *(Ukraine)*
Oleinikova Galyna	PhD of Filological Sciences, Associate Professor, Izmail State University of Humanities *(Ukraine)*
Raibediuk Galyna	PhD of Filological Sciences, Professor, Izmail State University of Humanities *(Ukraine)*
Riabushko Svitlana	PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Izmail State University of Humanities *(Ukraine)*
Steriopolo Olena	Doctor of Filological sciences, Professor, Izmail State University of Humanities *(Ukraine)*

Scientific Bulletin of the Izmail State University of Humanities: collection of scientific works. Section «Filological Sciences». Izmail : RVB IDGU, 2020. Ed. 51. 140 p.

Recommended for publication by the Academic Council of Izmail State University of Humanities (protocol № 4, 29.12.2020)

The collection is registered in the international directories of periodicals and scientometric databases:
Index Copernicus; Google Scholar; Eurasian Scientific Journal Index (ESJI); Researchbib Journal Index and Archive (ResearchBib); Scientific Indexing Services

The texts of the publications were verified using the Unicheck plagiarism signs search system as part of the project to support academic university publications..

UNICHECK

© Izmail State University of Humanities, 2020
© The authors of articles, 2020

ЗМІСТ

Андронік Р. Використання драматичних постановок у навчанні англійської мови: переваги та недоліки (частина ІІ) *(англ.)*..... 7

Головіна Н. Лінгвальні маркери авторських інтенцій у соціально-релігійному дискурсі німецьких колоністів Бессарабії..... 18

Делюсто М., Зоп Р. Українські південнобессарабські говірки в аспекті мовних контактів..... 27

Дзіковська Л. Коктебель Максиміліана Волошина *(рос.)*..... 35

Кискін О. Особливості хронотопів роману «Чапаєв та порожнеча» *(рос.)*..... 47

Колесников А., Меліхова Д. Діалектна парадигмологія: з досвіду спостережень над українськими південнобессарабськими говірками..... 57

Олейнікова Г., Патлатюк Ю. Концепт «колір» як засіб створення художньої дійсності (на матеріалі творів Едгара Алана По)..... 68

Райбедюк Г. Дисидентський дискурс у координатах автобіографічного синергену..... 76

Романюк І. Мовленнєві жанри в конфліктному діалогічному дискурсі..... 86

Соколова А. Функціонування патронімів у романах Г. Тютюнника «Вир» та В. Земляка «Лебедина зграя»..... 91

Сорока Т. Особливості об’єктивації шлюбних стосунків на матеріалі пареміологічних одиниць англійської мови *(англ.)*..... 98

Стародєдова Л. Вплив запозичень на зміну структури французької мови у сучасному мовленні *(англ.)*..... 106

Циганок І., Беркуця Л. Українські та болгарські фраземи з семантикою фізіологічної дії..... 114

Шевчук Т., Кондратюк І. Релігійно-філософькі погляди Г. Сковороди в контексті російського неакадемічного богослов’я..... 120

Шикиринська О. Музична топіка в естетичній рефлексії Джона Беньяна І Григорія Сковороди..... 129

CONTENT

Andronic R. The use of drama in elt – pros and cons (part II)..... 7

Golovina N. Lingual markers of author's intentions in the socio-religious discourse of the german colonists of Bessarabia..... 18

Deliusto M., Zop R. The Ukrainian Southern Bessarabia dialects from the standpoint of language contacts..... 27

Dzikovskaya L. Koktebel of Maximiliana Voloshin's..... 35

Kyskin O. Features of chronotopes of the novel «Chapayev and void»..... 47

Kolesnykov A., Melikhova D. Dialectal paradigmology: from the observation of the Ukrainian Southern Bessarabia dialects..... 57

Oleinikova G. Patlatiuk Yu. Concept «Colour» as a way of depicting artistic reality (based on the works of Edgar Poe)..... 68

Raibedyuk G. Dissident discourse in the coordinates of autobiographical synergy..... 76

Romanyuk I. Speech genres in conflict dialogue discourse..... 86

Sokolova A. Functioning of patronyms in the novel by G. Tyutyunnyk «Whirlpool» and V. Zemlyak «Swan Flock»..... 91

Soroka T. Language objectification of marital relations in the english paremiological units..... 98

Starodedova L. Influence of borrowings on changing the structure of the french language in modern speech..... 106

Tsyganok I., Berkutsia L. Ukrainian and bulgarian phraseological units with semantics physiological action..... 114

Shevchuk T., Kondratiuk I. Religious-philosophical views of G. Skovoroda in the context of russian non-academic theology..... 120

Shykyrynska O. Musical topic in John Bunyan's and Hryhorii Skovoroda's aesthetic reflection..... 129

УДК 81.139

Raluca ANDRONIC[*]

THE USE OF DRAMA IN ELT – PROS AND CONS (part II)

This article entitled The Use of Drama in ELT – Pros and Cons consists of a selection of extracts from the scientific paper with the same name written by Ms. Raluca Andronic – an English teacher from Tulcea- Romania. (Such scientific papers tackling methodological aspects in teaching represent an assessment instrument based on which a teacher may achieve the highest level in teaching and the above mentioned paper has reached its purpose with a maximum grade.)

The paper is 135 pages long, comprising an Argumentation and 4 chapters, conclusions, annexes and bibliography/ resources, while the article is 33 pages long and it contains 6 sections, the annexes and a selected bibliography. Each of these sections were subchapters from Chapter 1 and Chapter 4 in the initial paper. Section 1 is an Introduction presenting the role of drama in education, sections 2 and 3 highlight the compatibility between drama and teaching, section 4 is about the aims and objectives of the research underlying the scientific paper, section 5 is a set of 5 lesson plans which were employed in the experimental phase of the research and section 6 brings the conclusions of the research, followed by the annexes of the lesson plans.

Key words: *ELT, drama activities, role-play, improvisation, mime, grammar, vocabulary,*

SESSION 4

1. TOPIC: Kitchen and food related vocabulary
2. AIMS:
   - To develop/ Revise vocabulary related to kitchen objects and food
   - To practise giving instructions/ directions
   - To practice the use of the imperative
   - To develop writing skills – for creating a recipe
3. DRAMA ACTIVITIES/STRATEGIES EMPLOYED: hot seating, teacher in the role, role-play, improvisation, interview
4. TIME; 50 min.
5. MATERIALS: picture projected on the screen, posters (created by students), (flash) cards, role-play cards, worksheets, and optionally - realia (toy or real kitchen tools brought by the teacher and/or students) – **Annex 4**

Step 1: (5 min.)

The teacher uses the hot seating strategy to impersonate a famous Romanian chef whom students should be familiar with from TV shows. The students ask questions until they guess who the character is. The students are engaged in short conversations about cooking and food.

Step 2: (10 min.)

The teacher uses the projector to show the students a picture of a kitchen with all the typical furniture and equipment. Students are asked to some of the items they see. Then they are grouped in teams of 7; each team is supposed to create a poster displaying a word-web/wheel on the following lexical fields: kitchen equipment, kitchen furniture, cutlery and crockery, and basic food(s). The groups exchange the lists of words, by passing their own list to the next team and while doing that, each team can add new words on the list, by using a pencil of a different colour. The posters are displayed in front of the classroom.

Step 3: (15 min.)

[*] *Andronic R. – English and French Teacher, Tulcea, Romania, e-mail: andronicralucaoana77@gmail.com*

Students are organised in groups of 4. Their task is to imagine that one of them has a broken leg and must stay in bed, and the other three are friends who come to help him/her out by making breakfast/lunch/dinner for him/her. The three friends ask for directions to find the food/ ingredients and the kitchen tools they need. The injured one gives them the necessary directions. Based on a role-play card, the students must write the dialogue and then act it out. If necessary, the teacher provides/writes on the board the prepositions that are necessary for giving directions.

Step 4: (20 min.)

If the previous activity is done in due time, the students are asked to work in pairs, to make an interview. Half of them will be the reporter and the others will pretend that they are a famous chef who talks about his/her favourite dish and offers the recipe for it. The students must improvise. The recipe must be simple. They only have a few support words and a model for a recipe projected on the screen. One recipe is voted for and is written by all the students on their notebook. Optionally, the teacher may reward the students' work by offering them cookies since the reward is thus concretely related to the topic of the lesson.

Observations

Positive aspects:

- ✓ Everyday life experiences and situations easily re-created in the classroom
- ✓ The possibility of using numerous realia allowed kinaesthetic learning
- ✓ Intrapersonal learning
- ✓ Interpersonal learning due to efficient pair or team work
- ✓ Creativity
- ✓ A balanced combination of speaking and writing skills
- ✓ Fair share of participation of every student

Negative aspects:

- o Activities involving more tasks tended to take more time than expected
- o Monitoring a large number of pairs of students is sometimes difficult
- o Monitoring itself may be time-consuming at times
- o Some students were still intimidated by the idea of improvising, of speaking without a material support
- o There was not enough time for writing the whole recipe in step 4

Conclusions

As in the previous activities, I noticed that the positive aspects resulting from the use of drama activities in my ELT research prevailed. It has become obvious once again that when used in ELT, drama allows real life experiences to be re-created in the classroom, and that the students' creativity is a great asset that is put into motion, stimulated and developed by such activities. Students seemed more and more involved and less intimidated by most of the tasks. They asked to be corrected whenever their task was ready and they were delighted to receive cookies as rewards after talking about food during the activity. My purpose was to help students associate these learning experiences with exciting, rewarding activities and fun, in order to change their old perception about learning and to raise their motivation for it.

SESSION 5

1.TOPIC: "Last week" – Past Tense Simple

2.AIMS:

- ➢ To practice/Revise the Simple Past
- ➢ To develop listening skills
- ➢ To develop speaking skills /fluency in telling a story using the Simple Past

3.DRAMA ACTIVITIES/STRATEGIES EMPLOYED: role-play, an information-gap /puzzle game, interview, (guided) improvisation

4.TIME: 50 min.

5.MATERIALS: diary cards, puzzle sheet, pictures, a poster with irregular verbs – **Annex 8**

Step 1: (10 min.)

The teacher initiates short conversations with a few of the students asking “how was your day yesterday? What did you do after school? Then the students are grouped into teams of 4. Before actually starting the activity, the teacher writes on the board and provides a model of a short conversational exchange and emphasises the use of the Past T. Simple in questions/ interrogative forms, positive and negative answers.

Step 2: (15 min)

Each student is given one of the four diary cards and, without showing the cards to the other members of the group, they must play the role of the character whose name is on the card. Each group is given a puzzle sheet. The purpose of the game is to complete the puzzle sheet by finding out where and when each member of the group met the other members last week. To learn all the necessary information , they need to ask and answer questions. Students are encouraged to add more questions to the puzzle so that everybody has the chance to participate and practice the past simple in questions and answers. They may ask for information related to each day of the week, for each of the 4 characters. The following are samples from a diary card and two questions from the puzzle sheet respectively (the 4 diary cards and the rest of the puzzle sheet are in Annex 4):

Mike’s Diary

Monday: basketball 2 pm

Tuesday: lunch at The Mermaid 1 pm

Wednesday: dentist’s appointment 10 am

Puzzle sheet

Talk to the other members of your group to find the answers for the questions.

1) When did Mike meet John? What did they do?

_____

2) When did Mike meet Alice?

_____

When students finish the task, they check their answers together and the teacher offers feedback.

Step 4: (5 min.)

Since the students discover that the characters they embody all “met at a party last Saturday”, they are given a listening comprehension task (a material about a party I selected from https://www.esl-lab.com/partyinvitations/partyinvitationsrd1.htm). This task is meant to prepare them for the next step of the lesson.

Step 5: (20 min.)

Students are asked to remain in character and the teacher announces then that the young lady whose party they all attended last Saturday is actually a star/ a famous actress/ a famous singer (Avril Lavigne, for instance) and that one member of each group must interview the others about how the party was. The teacher asks the students to improvise but offers the them some examples on the board and thus guides the students a little at the beginning. During each short interview the others are listening and writing down the information. Based on what they write, the members of each group must write a full diary entry about the party. If there is not enough time to do that in class, they must do it as home assignment.

Observations

Positive aspects:

- ✓ Higher degree of familiarity with the drama approach in ELT
- ✓ Dynamic aspect of most tasks, kinaesthetic learning
- ✓ Abstract aspects of the learning experience easily connected with concrete experiences
- ✓ Interpersonal learning
- ✓ A good degree of active and constant participation of every student
- ✓ Positive reactions to the idea of playing a character and of improvising

- ✓ Better reactions to practising the use of Past T. Simple, of regular and irregular verbs, than students usually have
- ✓ The balanced use of speaking, listening and writing.
- ✓ Entertaining and stimulating tasks/activities

Negative aspects/ Limitations:

- o The time limit for some tasks was not always observed
- o Some students did not manage to write down the necessary or relevant information during the interviews
- o More noise than expected during the interviews

The conclusions after this activity coincide with the ones from the previous activities. The observations for the positive and negative aspects or limitations speak for themselves. The students worked efficiently, they seemed more familiarised with the drama methods and strategies employed. They quickly adjusted to the role/character assigned and they enjoyed the idea of becoming a character in a kind of a play. They seemed more self-confident when using irregular verbs for the Past T. Simple. And similarly to the previous situations, the positive aspects prevailed.

6. FINAL CONCLUSIONS

This study and research were intended to prove how efficient drama – as an approach, method and tool – can be in ELT in general, how beneficial it can be in teaching vocabulary and grammar in particular. As the title of the paper shows, the intention was to verify and ascertain the benefits of drama – the “pros”, but also the limitations – the “cons”.

The results of the research demonstrated that the hypothesis was supported by the observations and conclusions of each session on ELT through drama, the aim and the objectives of this study were accomplished. The following is a synthetic presentation of the conclusions that have arisen from this research:

- ➢ Drama is indeed a suitable and holistic approach for ELT. It allows students to develop foreign language skills and knowledge, but also social skills, emotional and behavioural skills.
- ➢ Drama creates a meaningful, enjoyable, low-stress atmosphere for learning.
- ➢ Drama provides a great variety of activities by which students may acquire knowledge and practise skills.
- ➢ Drama activities can be almost ideal tools for developing not only vocabulary and functional language but also grammar knowledge.
- ➢ Drama is an excellent frame for developing all skills and it enhances fluency.
- ➢ It is also a very powerful and suitable method and tool in creating realistic situations for communication.
- ➢ It is a dynamic approach that allows all types of learning, especially kinaesthetic learning which is usually less favoured by traditional teaching methods and approaches.
- ➢ Drama allows and encourages intrapersonal learning, since students have a great opportunity to use their personal experience and knowledge in order to participate actively and efficiently to the drama activities during the ELT sessions.
- ➢ Drama also stimulates interpersonal learning and teamwork. Students learn to cooperate and learn through cooperation in a natural manner.
- ➢ Motivation for learning and self-confidence are boosted due to drama activities in ELT.
- ➢ Drama activities and techniques are both enjoyable and useful, and thus they overcome the academicism and the artificiality of conventional lessons and methods.

To observe the criterion of objectivity that a scientific paper must fulfil, it must be stated that there are also limitations when it comes to using drama in ELT. The most frequently encountered were the limitations related to time, due to the fact that students needed more time for certain drama activities which they were not yet used to, yet this aspect was gradually improved through practice. Also, there was the fact that not all students felt comfortable with

certain typical drama activities because they were shy, introverted, they lacked self-confidence and the proper motivation. Yet my experience has proved to me that these problems affect students' performance at school regardless of the subject matter, the approach or the method.

What is very important is that the benefits of using drama in ELT prevail, therefore there are clearly more pros than cons. The existence of the limitations is actually what should make a teacher always re-adjust, refresh and improve the methods and tools employed for the benefit of the students' progress.

As a final conclusion, I consider drama is a very efficient way of improving the learning-teaching process involved in ELT and I recommend it to all my fellow-teachers.

ANNEX 1

means of transportation

Example of riddles:

I have two wheels but no engine. You must use the force of your legs to travel with me.

CARDS

How do you go to Bucharest? e.g.: I go there by train/minibus/car.

How do you go to London?
How do you go to the U.S.A.?
How do you go to the Danube Delta?
How do you go to the mountains if you take a trip?
How do you go to school?

Dialogues:

	AT THE AIRPORT
	IN THE QUEUE
Penny	Oh, I am so excited. I've never flown before!
Woman	Where are you travelling to?
Penny	I'm going to Australia to see my cousin.
Woman	That is nice. How long is the flight?
Penny	I think it's about 20 hours.
	AT THE CHECK-IN DESK
Check-in girl	Good morning -can I see your ticket please?
Penny	Yes here you are.
Check-in girl	And can I take your passport?
Penny	Here it is.
Check-in girl	That's fine. Please put your luggage on here to be weighed. How many suitcases do you have?
Penny	Only the two.
Check-in girl	Sorry but your luggage is 3 kilos over the allowed weight.
Penny	Oh no! What happens now?
Check-in girl	You have to pay 20€ for each kilo.
Penny	60€! Oh, I'll have to pay, as I don't want to miss the plane.
	AT SECURITY
Security man	Is this your hand luggage Madam?
Penny	Yes, why is there a problem?
Security man	Can you open the bag please?
Penny	Just a minute.I have to find the key.
Security man	You do know that you are not allowed to take any sharp objects on the aircraft.
Penny	But I haven't got anything sharp!
Security man	You have some nail scissors and these are not permitted.I will have to confiscate them.
Penny	It seems that everything I do is wrong!
Security man	Well, you should have read the regulations beforehand. There are notices displayed everywhere in the airport on what you can take on-board. Please proceed to your gate number now Madam.
Penny	Gate number? I don't know it.
Security man	If you look at the departure board, you will find the information about your flight.
Penny	Thanks.
	AT GATE NUMBER 8
Air stewardess	We are ready for boarding now. Please have your boarding passes ready. Please proceed to the aircraft when we call your seat number.
Penny	Excuse me, where can I find my seat number?
Air stewardess	It's on your boarding pass Madam. Ah, your seat number is 68J. You will one of the last passengers we call.
Penny	Oh dear – am I ever going to get to Australia?

ANNEX 2

Charts – daily activities vs. temporary activities

Complete chart

name	**usually**	**today/ at the moment**	**why**
Sam	plays tennis	is doing the gardening	The tennis club is closed
Maisie	visits her parents	is having a party	It's her birthday
Will	goes for a walk	is staying home	It's raining
Alex	does the shopping	is driving to the airport	He's going on holiday
Kate	goes out for lunch with her daughter	is having lunch at home	Her daughter is away
Emma	does aerobics	is watching TV	has a broken leg
Tom	goes swimming	is staying in bed	has got the flu

Gapped info charts for each group

name	**usually**	**today/ at the moment**	**why**
Sam	plays tennis		
Maisie		is having a party	
Will			It's raining
Alex	does the shopping		
Kate		is having lunch at home	
Emma			has a broken leg
Tom	goes swimming		

name	**usually**	**today/ at the moment**	**why**
Sam		is doing the gardening	
Maisie	visits her parents		
Will	goes for a walk		It's raining
Alex		is driving to the airport	
Kate	goes out for lunch with her daughter		
Emma		is watching TV	
Tom			has got the flu

name	**usually**	**today/ at the moment**	**why**
Sam		is doing the gardening	
Maisie			It's her birthday
Will		is staying home	
Alex	does the shopping		He's going on holiday
Kate			Her daughter is away
Emma	does aerobics		has a broken leg
Tom	goes swimming	is staying in bed	

name	**usually**	**today/ at the moment**	**why**

Sam	plays tennis		The tennis club is closed
Maisie	visits her parents	is having a party	It's her birthday
Will		is staying home	
Alex			
Kate	goes out for lunch with her daughter		
Emma		is watching TV	
Tom		is staying in bed	

ANNEX 3

Gapped dialogues:

A. Dr. : 'Good afternoon. How can I ..... you today?'
Patient: 'I don't feel very well.'
Dr.: 'That's too bad. What ..... do you have?'
P.: ' I have a earache and .....'
Dr. 'Let's see. You have a ear .....'
P.: 'What do I ..... to do?'
Dr.: 'You need to put ..... in your ear twice a day.'
P.: '..... you, doctor!'
Dr.: 'You're .....!'

- drops; welcome; help; need; infection; thank; drops

B. Patient: 'Good ....., doctor! I have a terrible .....'
Dr.:' Which ..... is it?'
P.: 'It's the one on the lower jaw on the .....'
Dr.: 'Open your ..... I see. You have a .....'
P.: 'What ..... I need to do, doctor?'
Dr.: 'You need a ..... I can do that today.'
P.: 'OK, doctor.'

- filling; left; do; morning; toothache; tooth; cavity; mouth;

ANNEX 4

KITCHEN FURNITURE AND EQUIPMENT

Model for dialogues;

A. ‘We want to cook breakfast/ lunch/dinner for you.’
B. ‘Oh, that’s so kind of you, guys!’
C. ‘ But we don’t know where you keep your stuff in the kitchen.’
D. ‘Yeah, so how about some chicken soup/ pasta/vegetable salad?’
A. ‘Good idea! Would you like some?’
B. ‘Sure, that would be great!’
C. ‘Where do you keep the knives and cutting board and all the other kitchen tools?’
B. ‘The knives are in the first drawer in the cupboard. The cutting board is on the last shel your right.’
D. ‘And the veggies?’
B. ‘They’re in the fridge which is next to the sink.’

ANNEX 5

Mike’s diary

Mike’s	Monday: basketball at 2 p.m	Friday: Sarah’ s party 8 pm
	Tuesday: lunch at The Mermaid 1 pm	Saturday: football match 2.30 pm
	J Wednesday: dentist’s appointment	Sunday: cycling 11 am
ohn’s diary	Thursday: cinema ‘Robots’ – 6 pm	

Monday: dentist’s appointment 10	Friday: Sarah’ s party 8 pm
Tuesday: badminton 3 pm	Saturday: football match 2.30 pm
Wednesday: dentist’s appointment	Sunday: meet Sam and Donna at the b
Thursday: guitar concert 7.30 pm	

Alice’s diary

Monday: badminton 2.30 pm	Friday: Sarah’ s party 8 pm
Tuesday: lunch at Dan’s 12	Saturday: visit aunt Mary
Wednesday: swimming lessons 5 pm	Sunday: picnic 12.30
Thursday: museum 4 pm	

Sue’s diary

Monday: tennis 8 am	Friday: Sarah' s party 8 pm
Tuesday: dinner with Mitch 7 pm	Saturday: cinema 2.30 pm
Wednesday: doctor's appointment 11	Sunday: picnic 12.30
Thursday: driving lessons 3 pm	

PUZZLE SHEET

1. When did Mike meet John?
.....
2. When did Mike meet Julie?
.....
3. When did Mike meet Sue?
.....
4. When did John meet Alice?
.....
5. When did John meet Sue?
.....
6. When did Alice meet Sue?
.....
7. When did all four friends meet?
.....

REFERENCES

Bachman L. & Palmer A. (1996). Language testing in practice. Test usefulness: Qualities of language tests. Oxford University Press: Oxford. P. 17-42.

Banham M. (1995). The Cambridge Guide to Theatre. *Cambridge University Press*, P. 20-21

Booth D. (1985). Imaginary gardens with real toads: Reading and drama in education. *Theory into Practice*. 24. P. 193-198.

Boudreault C. (2010). The benefits of using drama in the ESL/EFL Classroom. *The Internet TESL Journal, [online] 16(1)* available from <http://iteslj.org/Articles/Boudreault-Drama.html> [31 October 2017]

Byrne, D. (1986) *Teaching oral English*. New Edition London: Longman, 124-125

Carson, L. (2012). The role of drama in task-based learning: Agency, identity and autonomy. *Scenario [online] 6(2)*. P. 47-60. URL: http://research.ucc.ie/scenario/2012/02/Carson/06/en

Cockett S. and Fox G. (1999) Keep Talking: Learning English through Drama Storytelling and Literature. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP. P. 85-124

Culham, C. (2002). Coping with obstacles in drama-based ESL teaching: A nonverbal approach in Bräuer. G. (Ed.). *Body and Language*. Westport, CT: Ablex Publishing, P. 95-112.

Delisio E. R. (2007). Using Acting Skills in the Classroom. *Education World* [online]. URL: www.educationworld.com/a_issues/chat/chat213.shtml

Desialova L. (2009). Using different forms of drama in EFL.Classroom'. *Humanizing Language Teaching Magazine* [online] 4. URL: http://www. hltmag.co.uk/aug09/sart07.htm

Dodson S. L. (2000). FAQs: Learning languages through drama. *Texas papers in foreign language education*. 5 (1). P. 139-141.

Dougill J. (1987). Drama activities for language learning. Oxford: Modern English Publications, P. 39-40

Duffelmeyer F.& B. Duffelmeyer (1979). Developing Vocabulary through Dramatization'. *Journal of Reading*, 23 (2). P. 141-43.

Foil C. R. and Alber S. R. (2003). Drama activities that promote and extend your students' vocabulary proficiency. *Intervention in school & clinic.* 39 (1). P. 22-29.

Hadfield J. (1990). A Collection of Games and Activities for Low to Mid-Intermediate Students of English. Intermediate Communication Games. Hong Kong, Thomus and Nelson and Sons Ltd., 5

Hamilton J. McLeod A. (1993). Drama in the Languages Classroom. London, P. 14-44.

Harmer J. (1998). How to Teach English. Essex: Pearson Education Ltd., P. 48-53.

Harmer J. (2007). The Practice of English Langiage Teaching, Fourth Edition, Peason Longman, P. 5-16, 64-69, 70, 210-223-265, 283-284, 387, 303-326

Hinkel E. (2006). Current Perspectives on Teaching the Four Skills. *TESOL Quarterly,* 40. P. 109-13.

Holden S. (1981). *Drama in Language Teaching*. Harlow, Essex: Longman Group Ltd, 1

Kelner L. B., & Flynn R. M. (2006). A dramatic approach to reading comprehension strategies and activities for classroom teachers. *Portsmouth.* NH: Heinemann. P. 17.

Maley A. and Duff A. (1982). Drama techniques in language learning: A resource book of communication activities for language teachers. Cambridge: Cambridge University Press, P. 14-17

Maley A. and Duff A. (2005). Drama techniques. Cambridge: Cambridge University Press

Royka J. (2002). Overcoming the Fear of Using Drama in English Language Teaching. *The Internet TESL Journal* [online]. June 2002. 8 (6). URL: http://iteslj.org/Articles/Royka-Drama.html

Stern S.L. (1983). Why drama works: A psycholinguistic perspective. In Oller, J. & P. Richard-Amato (Eds.). *Methods that work*. Rowley: Newberry House Publishers, P. 207-225.

Thorn S. (2009). Mining listening texts. *Modern English Teacher.* 18(2). P. 5-13.

Thornbury (2004). How to Teach Vocabulary. *Pearson Education Ltd.*, 15.

Trivedi M. (2013). Using Theatre Techniques to Develop Effective Communication Skills: A Theoretical Perspective. URL: http://www.naspublishers.com/issue/article_in_issue/1/6/1

Vygotsky L. S. (1962). Thought and Language, Cambridge, MA: MIT Press. [online] available on <https://www.learning-theories.com/vygotskys-social-learning-theory.html

Ur P. A. (1996). Course in Language Teaching: Practice and Theory. Cambridge: Cambridge University Press. P. 3-14, 120-121, 375

Walker C. (1998). Books on reading. *ELT Journal*. 52(2). P. 172

Wallace M. J. (1982). Teaching vocabulary. London: Heinemann Educational Books, 9-23-60

Wessels Ch. (1987) Drama. Oxford: Oxford University Press. 9. P. 29-137

Andronic R. Utilizarea drama în elt – pro și contra (partea I).

Acest articol intitulat The Use of Drama in ELT – Pros and Cons este o selecție de fragmente extrase din lucrarea metodico-științifică cu același nume elaborată de d-na Raluca Andronic – profesor de limba engleză din Tulcea, România. (Astfel de lucrări științifice privind aspect metodologice utilizate în predare reprezintă un instrument de evaluare pe baza căruia se poate obține Gradul didactic I în învățământul românesc, iar lucrarea mai sus-menționată a primit nota maximă și și-a îndeplinit menirea.)

Lucrarea are 135 de pagini, cuprinzând un Argument și 4 capitole, apoi concluzii, anexe și bibliografia, în timp ce articolulare 33 de pagini, conținând 6 secțiuni, anexele și bibliografia selectivă. Aceste secțiuni sunt fragmente din Cap. 1 și Cap. 4 din lucrarea inițială. Secțiunea 1 este o Introducere ce prezintă rolul artei dramatice în educație, secțiunile 2 și 3 evidențiază compatibilitatea dintre arta dramatică și predare/ munca la catedră, 4 este despre scopurile și obiectivele cercetării care a stat la baza lucrării științifice, secțiunea 5 cuprinde un set de 5 planuri de lecție care au fost folosite în faza experimentală, iar secțiunea 6 aduce concluziile cercetării, urmate de anexele planurilor de lecție.

Cuvinte-cheie: *ELT, activități din arta dramatic, joc de rol, improvizație, mimă, gramatică, vocabulary, învățare interpersonală.*

УДК 811.112(571)"18"-42

Наталія ГОЛОВІНА *

ЛІНГВАЛЬНІ МАРКЕРИ АВТОРСЬКИХ ІНТЕНЦІЙ У СОЦІАЛЬНО-РЕЛІГІЙНОМУ ДИСКУРСІ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІСТІВ БЕССАРАБІЇ

Стаття присвячена вивченню мовних засобів актуалізації комунікативної мети адресанта в соціально-релігійному дискурсі бессарабських німців на матеріалі листування пастора Ігнаца Ліндла з християнами-євангелістами колонії Сарата в першій половині XIX ст. З'ясовано сутність поняття «соціально-релігійний дискурс» на засадах антропоцентричної парадигми як базового принципу сучасної лінгвістичної науки.

У контексті дослідження тексти письмової комунікації адресантів розглядаються у зв'язку з їх соціально-історичним контекстом та прагматичним змістом. Аналіз лінгвальних маркерів авторських інтенцій проводиться з урахуванням експліцитних й імпліцитних складників висловлювання на основі визначення мовної специфіки системи кодування акту комунікації між автором (адресантом) і читачем (адресатом), їх комунікативної ролі, а також стратегій і тактик кооперативного діалогу.

Стаття доповнює результати попередніх досліджень німецького колоністського дискурсу на території Бессарабії (1814 – 1940), здійснює подальший внесок в теорію тексту і теорію дискурсу в руслі лінгвістичних досліджень та служить одним із прикладів їх практичного застосування під час аналізу творів письмової комунікації.

Ключові слова: *дискурс, текст, інтенція, адресант / адресат, комунікація.*

Постановка проблеми в контексті сучасної науки та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Перенесення центру наукової уваги з формально-синтаксичного і генеративно-семантичного аспектів на прагматичний аспект висловлювання становить провідну ознаку дискурсивної парадигми в лінгвістиці. В світлі нового напрямку сучасної антропоцентрично орієнтованої науки в останні роки в галузі германістики спостерігається активний процес розвитку лінгвістики дискурсу, для якої характерним є вивчення тексту в його процесуальній природі, про що свідчать наукові праці Безуглої Л. Р., Мамедової А. І., Осовської І. М., Огуя О. Д., Приходька А. М., Путій О. С., Стуліної М. В., Brunner R., Jung M., Friehler R., Levinson S. C. та ін., які широко представлені на сторінках вітчизняних та зарубіжних видань. Усвідомлення того, що текст є найдавнішим засобом писемної комунікації людства, сформованим на основі тісного взаємозв'язку когнітивних і емоційних елементів, він представляє невичерпне джерело багатьох міждисциплінарних знань, що об'єднуються навколо таких наук, як філософія, історія, психологія, мовознавство, культурологія, соціолінгвістика та інші. Являючи собою єдність людської діяльності, комунікації й пізнання світу, текст і дискурс як фігури комунікації визначають формульні моделі мовленнєвої поведінки в цілому та дозволяють встановити специфіку спілкування в рамках певного етносу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У динамічному просторі дискурсу текст займає центральне положення та розглядається як «згорнутий дискурс». Так, В. Є. Чернявська акцентує увагу на тому, що «дискурс – це сукупність тематично спільних текстів, кожен з яких сприймається та ідентифікується (!) як мовний корелят певної соціально-культурної практики»[1]. І. С. Шевченко наголошує на тому, що дискурс представляє собою «інтегральний феномен, комунікативну діяльність, яка є сукупністю

* *Головіна Н. – кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, e-mail: golovinanb2017@gmail.com*

[1] Чернявская В. Е. Дискурс – «лидер продаж» или «распродажа дискурса?» *Вестник Иркутского государственного лингвистического университета*. №3 (20). 2012. С. 8-14. С. 12.

процесу й результату і включає як позалінгвальний, так і власне лінгвальний аспект; в останньому, крім тексту, виділяється пресупозиція й контекст (прагматичний, соціальний, когнітивний), які обумовлюють вибір мовних засобів»[2]. В. А. Андрєєва визнає інтегративну модель дискурсу, «як творче втілення надособистісного (колективного) досвіду певного способу текстотвірного освоєння світу»[3]. За визначенням Т. В. Радзієвської, тріада «текстотворення – текст – текстова комунікація» має «спільний знаменник» – поняття дискурсу, що відбиває і онтологічний, і епістемічний аспекти зазначених понять у комплексі»[4]. Все це означає, що з когнітивної та мовної точок зору поняття дискурсу і тексту пов'язані, крім іншого, причинно-наслідковим зв'язком: текст створюється в дискурсі і є його дітищем[5], тому завжди стосується конкретних об'єктів в конкретних умовах[6].

Об'єктом пропонованої розвідки є німецький соціально-релігійний дискурс християн-євангелістів селища Сарата, який є репрезентантом історичного фрагменту німецького колоністського дискурсу в Бессарабії у період 1814 – 1940 р. Під соціально-релігійним дискурсом (СРД) християн-євангелістів ми розуміємо синтезований продукт дискурсивної діяльності німецьких колоністів на території історичної області Бессарабії, який характеризується перетином комунікативних сфер побутового та духовного життя та засвідчує взаємодію релігії і суспільства.

Метою роботи є дослідження та опис лінгвальних особливостей втілення комунікативної мети автора-адресанта мовленнєвого твору у зв'язку з комунікативними інтересами читача-адресата на основі певного соціально-історичного контексту. Для досягнення окресленої мети в роботі ставляться такі **завдання**: 1) визначити основні характеристики німецького СРД; 2) проаналізувати письмові мовленнєві твори німецького СРД з точки зору специфіки лінгвального маркування інтенцій автора-адресанта; 3) дослідити та описати прагматичні властивості німецького СРД.

Матеріалом статті служать німецькомовні тексти соціально-релігійної тематики, які представляють собою мовленнєві твори німецького СРД, до яких належать листи пастиря Ігнаца Ліндла та духовних осіб до християн-євангелістів колонії Сарата в період з 1823 до 1839 р., а також повідомлення писаря Вільгельма Клудта, зафіксовані ним у книзі «Die deutschen Kolonien in Bessarabien in ihrem sittlichen und religiösen Zustande bis zum Jahre 1861» (1900).

Виклад основного матеріалу дослідження. Текст є «вербальною формою мовленнєво-мисленнєвої діяльності адресанта, який взаємодіє з адресатом»[7], тому в матеріальній частині тексту репрезентується авторська свідомість, його комунікативні інтенції, сформовані під впливом однієї або багатьох конкретних подій в рамках широкого історичного та соціокультурного контексту, які пропонуються ним у якості змістової основи дистанційної взаємодії з читачем. У результаті цієї взаємодії основні субстанції комунікативного процесу – мовець (адресант) і реципієнт (адресат) відтворюють подію, «конструюють уявлення не тільки відповідного тексту, але й соціального контексту, і ці два уявлення взаємодіють»[8]. У комунікативному процесі колективного спілкування як когнітивної та соціальної події, соціально-історичний контекст активно впливає на

---

[2] Шевченко І. С. Дискурс і когнітивно-комунікативна парадигма лінгвістики. *Мова. Людина. Світ*: зб. наук. пр. до 70-річчя професора М. Кочергана / відп. ред. О. О. Тараненко К., 2006. С. 148-156. С. 151-152.

[3] Андреева В. А. Литературный нарратив: дискурс и текст: монография. СПб.: Норма, 2006. С. 6.

[4] Радзієвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – Соціум – Культура – Мовна особистість: монографія. К.: «Інформативно-аналітичне агентство», 2010. С. 458.

[5] Приходько А. М. Концепты и концептосистемы. Днепропетровск, 2013. С. 12.

[6] Дейк Т. А. ван. К определению дискурса. Ideology: A Multidisciplinary Approach. – 1998. URL: http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm.

[7] Чернявская В. Е. Текст статичен или текст процессуален? *Когниция, коммуникация, дискурс.* 2010. №1. С. 123-131. С. 127.

[8] Дейк Т. А. ван, Кинч В. Стратегии понимания связного текста. *Новое в зарубежной лингвистике.* Вып. XIII. Когнитивные аспекты языка. 1988. URL: http://philologos.narod.ru/ling/dijk.htm

формування прагматичного змісту комунікативного повідомлення та виступає його стрижневим елементом, який дає можливість виводу смислів з боку читача, у тому числі й тих, які не були передбачені автором, натомість виникли на основі їх спільного культурного досвіду. Власне тому нам імпонують погляди О. С. Кубрякової на текст, який являє собою зразок такої складної мовної форми, такого семіотичного утворення, що спонукає нас до творчого процесу його розуміння, його сприйняття, його інтерпретації та домислювання – до такого роду когнітивної діяльності, яка має справу з осмисленням людського досвіду, відбитого в описах світу та яка служить створенню нових ступенів пізнання цього світу, адже «немає таких текстів, які б не становили кінцевий результат дискурсивної, тобто соціально орієнтованої та соціально обумовленої комунікативної діяльності»[9].

Розмаїття життєвих повсякденних ситуацій, певна подія або фрагмент дійсності спонукає адресанта до комунікації. Одним із найважливіших компонентів комунікативно-прагматичного простору, який створює навколо себе мовець, починаючи своє висловлювання, виступає предмет мовлення, тобто зовнішня по відношенню до акту повідомлення ситуація, що спонукає його до цілеспрямованої мовленнєвої дії. Свого часу такою визначною подією, яка стимулювала процес розгортання німецького СРД в Бессарабії в двадцяті роки позаминулого сторіччя, слід вважати історичний факт виселення наприкінці 1823 р. священика Ігнаца Ліндла – засновника та пастиря німецької колонії Сарата. Це рішення було прийнято російським імператором Олександром І під тиском католицької церкви, яка вороже ставилася до євангелічних нахилів пастиря від самого початку його проповідницької діяльності, в Німеччині та, згодом, до його міжконфесійної колонії в Бессарабії. У громадському житті християн-євангелістів зазначена подія спричиняє розвиток їх комунікативної діяльності в центрі якої перебуває тема розлуки з пастирем, результатом чого можна вважати появу окремого продукту їх дискурсивної діяльності, як певного історичного фрагменту німецького колоністського дискурсу в Бессарабії в 20 – 30-х роках XX ст. У рамках німецького СРД ця тема репрезентована специфічними мовленнєвими творами з «конкретною когнітивною, антропологічно зумовленою семантикою»[10], в мовних просторах яких перебувають два типи соціального дискурсу: соціально-побутовий та інституційний. Їх безпосередній зв’язок пояснюється тим, що жителі колонії представляли собою групу християн-євангелістів, які прагнули до власної релігійної автономії, яка б становила приклад абсолютної гармонії з Богом як у побутовому, так і в духовному житті громади, тому, згуртувавшись навколо проповідника німецької протестантської церкви Ігнаца Ліндла, вони будували своє життя за принципом високої моральності й духовності. Беручи до уваги високу позитивну оцінку Ліндла з боку жителів Сарати, що знаходить своє вираження в багатьох комунікативних актах: *Als im Jahre 1821 Sarata angelegt wurde, gingen von andern Kolonien mehrere Verdienst suchende Arbeiter und Handwerker darin, wurden mit Pfarrer Lindl und seinen Leuten bekannt, und verbreiteten das Gerüch von diesem außerordentlichen Prediger. Sein Umgang war freundlich und herablassend, seine Sprache klangvoll und allewege erbaulich und gesalbt*[11], розлука з ним стала причиною їх незадоволення, обурення, страху, осуду та відчаю. Вербальним проявом цих емоцій в німецькому СРД часто стають експресивні висловлювання, виражені в метафоричній формі, в формі вигуків та оцінних висловлювань або в описовій формі з використанням певних лексичних номінантів людських переживань. Так, напр., прагнення одного зі свідків від’їзду Ліндла – автора повідомлення «Lindl’s Weggang» Вільгельма Клудта,

[9] Кубрякова Е. С. О тексте и критериях его определения. Текст. Структура и семантика: в 2 т. М.: Наука, 2001. Т. 1. С. 72-81.
[10] Бехта І. А. Дискурс у світлі когнітивно-дискурсивної парадигми. *Нова філологія.* 2003. №1 (16). С. 12-22. С. 18.
[11] Kludt Wilhelm. Die Deutschen Kolonien in Bessarabien in ihrem sittlichen und religiösen Zustande. Bis zum Jahre 1861. Odessa, 1900. C. 16-17.

довести до відома читача-адресата інформацію про важкий психологічно-емоційний стан жителів колонії в день розлуки з пастирем втілюють синонімічні комунікативні моделі з семантичною домінантою «плакати», які актуалізують головну невербальну дію, що супроводжує акти колективної комунікації та задають їм відповідний емоційний тон: *in Thränen schwimmen* (обливатися сльозами); *weinend gehen* (плакати на ходу); *überlaut weinen* (плакати хлипаючи); *unter Händeringen häftig weinen* (плакати-ридати, прикривши обличчя обома руками); *rothgeweinte Augen haben* (почервонілі від плачу очі), напр., *Endlich erblickte ich durch die ein wenig offenstehende Nebentür, <…> einen von Lindls Knechten unter Händeringen heftig weinen, und die der Thür zunächst sitzenden Mädchen fingen auch zu weinen; Ich erschrack, eilte durch den Saal zu seinem Knechte und fragte: «Was gibt's? Was ist geschehen?» Kaum konnte er vor Weinen die Worte hervorbringen!*[12]. У зв'язку з цим варто зазначити, що особлива комунікативна поведінка автора-адресанта полягає в мовленнєвому акцентуванні переважно невербальних ознак фізичної присутності великого натовпу людей у місці події (плач, ридання, голосіння, стискання рук, тремтіння тощо). Картину журби, відчаю, жалю та розгубленості християн-євангелістів мовець доповнює метонімічними конструкціями з використанням стилістичного прийому синекдохи (totum pro parte), напр., *Ich eilte in den Saal zurück auf meinen Platz, aber die ganze Versammlung schwamm in Thränen; Was Pfarrhause war, weinte; Alles weinte, manche überlaut*[13], вживає фразеологічні формули: v*on allen Ecken und Enden, kam Alt und Jung, Klein und Groß*), наводить приклади реплік окремих людей: – «*Ach, unser lieber Pfarrer muß fort!*» – «*Wie aus dem Lande?*» – «*Ja.*» тощо. Інтенсивна просторова локалізація емоційних висловлювань з боку автора-адресанта виступає мовним засобом, що прискорює їх вплив на читача-адресата та сприяє успішній реалізації прагматичного змісту повідомлення в цілому.

Відомо, що інформація вводиться в текст та фіксується в ньому не сама по собі, а з певною метою, і з точки зору адресанта вона є завжди суттєвою, релевантною, має змінити поведінку реципієнта, розрахована на певний ефект та вплив на адресата[14]. У цьому плані німецький СРД не є винятком, натомість представляє собою яскравий зразок орієнтації адресанта на особистість адресата, що дає можливість мовцю направити комунікативний акт у потрібне йому русло, щоб реалізувати власну мету, зокрема здійснити, якщо є потреба, вплив на поведінку та емоційний стан адресата: викликати співчуття, жалість або радість, підбадьорити його, заспокоїти, підтримати, надати йому нових життєвих сил тощо. У цьому зв'язку на особливу увагу заслуговують твердження В. Є. Чернявської про те, що «в інформації, яка передається засобами мови, завжди присутнє певне відношення мовної особистості до одиниць / форм / структур мови, які ця особистість актуалізує з різним ступенем свідомості та цілеспрямованості в своїй мовленнєвій діяльності»[15]. Так, свою стратегічну лінію інформування автор повідомлення вибудовує за допомогою мовних одиниць з синтаксичною структурою: розповідних речень, мовленнєвих кліше, що визначають його позицію як спостерігача, зокрема розкриває зміст комунікативної дії, посилаючись на власне «Я» (*An einem regnerischen Dezember-Sonntage des Jahres 1823 ging ich nach der Kinderlehre zu Lindl und bat ihn um Erklärung des 14. Kapitels Sacharia; Ich sah durchs Fenster und sagte: es hält ein Wagen vor dem Pfarrhause*[16]), а також описує власний емоційний стан та його поведінку (*Ich erschrak; Ich eilte in den Saal zurück; Ich, als Fremder, hielt mich von der Gemeinde etwas entfernt*[17]) та

[12] Його ж. С. 21-22.
[13] Його ж. С. 22.
[14] Радзієвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – Соціум – Культура – Мовна особистість: монографія. К.: «Інформативно-аналітичне агентство», 2010. 491 с.
[15] Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия: учеб. пособие. 2-е изд., стер. М: ФЛИНТА: Наука, 2012. 128 с. С. 6-7.
[16] Kludt Wilhelm. Die Deutschen Kolonien in Bessarabien in ihrem sittlichen und religiösen Zustande. Bis zum Jahre 1861. Odessa, 1900. 69 S. C. 21.
[17] Його ж. С. 22.

ін. Зазначені модально-інтенційні висловлювання автора-адресанта, лінгвальними маркерами яких служить мовні одиниці звичайного спілкування – жива мова, яка «тісно пов'язана з прагматичними чинниками спілкування і людської діяльності, безпосередньо втіленими в процес операцій над мовним знаком»[18]. Проста й зрозуміла для адресата мова, яку використовує адресант, виступає одним із продуктивних комунікативних засобів, що експлікують його інформативні інтенції та служать своєрідним комунікативним засобом, який викликає абсолютну довіру з боку читача-адресата до того, про що він розповідає, адже він (мовець) перебуває всередині описуваної ситуації. Отже, надана ним інформація є найбільш повною та правдивою, тому сприймається слухачем як об'єктивний факт описуваної події. Важливим лінгвальним маркером кінцевої фази повідомлення виступають прощальні слова Ліндла: *der tröstete: «lieben Kinder, den Heiland bleibt bei Euch, wenn ich auch fort muß; haltet Euch an Ihn und fügt Euch in seinen Willen; – wir werden uns wiedersehen»*[19]. Запропонована автором мовленнєвого твору пряма мова пастиря служить лінгвальним маркером мовленнєвого акценту автора повідомлення на найбільш важливій інформації для читача, тому викликає його позитивну реакцію на повідомлення, заспокоює й тішить його, вселяє в нього надію та створює перспективу для широкого набору інших потенційно можливих комунікативних подій, які відбуватимуться між членами даної соціально-релігійної групи на основі їх спільних соціально-культурних та духовно-естетичних цінностей.

Невід'ємною частиною німецького СРД є його інтонаційне оформлення. Соціальна оцінка події від'їзду пастиря та інтонаційні моделі комунікативних висловлювань в текстах німецького СРД взаємопов'язані. Так, напр., лінгвальними маркерами дискурсивних інтенцій автора-адресанта – духовної особи з С.-Петербургу пана Госснера, що пов'язані з бажанням мовця по-особливому відреагувати на зображену ситуацію та підтримати дітей пастиря (*Pfarrerkinder*), виступають питальні та спонукальні речення (*Warum nimmt Er unsern Lehrer und Freund, der uns zu Ihm gewesen hat?; Betet an, betet an, er macht Alles wohl!; Klaget nicht Euren Kaiser an!; Aber glaubet, glaubet fest und gewiß, Er führt es herrlich hinaus, es sehe noch so bunt und wunderlich aus!*[20]), окличні синтаксичні конструкції (*Wie wunderbar ist der Rath des Herrn!; Am Ende kommt das Beste!*[21]), які служать для комунікативної координації між автором-адресантом втішного листа (*Trostschreiben*) та читачем-адресатом та свідчать про те, що «носії мови мають чітке уявлення про комунікативну поведінку в різних ситуаціях інституційного та особистісного спілкування»[22]. Окремо слід звернути увагу на широке використання мовцем оптативних висловлювань, у яких він виражає своє прагнення здійснити потенційно бажану дію в невербальному просторі. Багато з таких речень мають семантику власного бажання, в т.ч. значення ірреального бажання, напр., *Im Himmel möchte ich meine Feder eintauchen können, in die ewige Trost-und Kraftquelle Gottes, des unendlich Freundlichen und Liebevollen, um Euch wahrhaft trösten, stärken und beruhigen zu können, Balsam aus Gottes Fülle möchte ich holen können, um Eure Wunden zu heilen, Euren Schmerz zu lindern, um Eure Seele aus dem Jammer zu reißen, in den Ihr durch den Verlust Eures threuen Hirten und Freundes versetzt werdet»*[23]. Група мовленнєвих конструкцій-оптативів зі значенням «творити добро», «діяти на користь к.-н.» на початку листа: *Wunden heilen* (лікувати рани); *Schmerz lindern* (полегшити біль); *Seele aus dem Jammer reißen* (вивільнити душу з горя), які виступають у семантичній єдності, доповнюючи один

[18] Бацевич Ф. С. Філософська критика природної мови: чому і за що? *Мова. Людина. Світ:* зб. наук. пр. до 70-річчя професора М. Кочергана / відп. ред. О. О. Тараненко К., 2006. С. 38-45.
[19] Kludt Wilhelm. Die Deutschen Kolonien in Bessarabien in ihrem sittlichen und religiösen Zustande. Bis zum Jahre 1861. Odessa, 1900. C. 22.
[20] Його ж. С. 23-27.
[21] Його ж. С. 27.
[22] Приходько А. М. Концепты и концептосистемы. Днепропетровск, 2013. С. 213.
[23] Kludt Wilhelm. Die Deutschen Kolonien in Bessarabien in ihrem sittlichen und religiösen Zustande. Bis zum Jahre 1861. Odessa, 1900. C. 23.

одного, сприяють реалізації комунікативного наміру адресанта та стають невід'ємною частиною загального мовленнєвого портрету мовця.

Характер вживання різних синтаксичних конструкцій в німецькому СРД дозволяє створити портрет мовця як мовної особистості, оскільки, як справедливо зазначає Ю. М. Караулов, «за кожним текстом стоїть мовна особистість, яка володіє мовною системою»[24]. Зазначимо, що в своїх багатьох листах до християн-євангелістів Сарати пастир Ліндл надає перевагу висловлюванням-побажанням, за допомогою яких він бажає добра своїм братам і сестрам, виражає свою особливу прихильність до них, заявляє про своє почуття болю від розлуки, вітає їх, прощається з ними, а також благословляє та підтримує громаду своїм «пастирським словом»: *Geliebte in Christo! Threue und hochgeachte Brüder und Schwestern! Gnade und Friede von Gott dem Vater der Barmherzigkeit und Gott alles Trostes, und von Jesu Christo unserm gekreuzigten Heilande!;* (1823). *In Christo Jesu! Herzgeliebte Kinder!; Gott mit uns allen.* (1824). *In Ghristo Jesu herzlich geliebte Brüder und Schwestern. Jesus Immanuel!;* (1841). *In Christo Jesu unserm hochgelobten Herrn und Heilande innigst und herzlich geliebte Kinder! Gnade und Friede, – Heil und Trost von Gott dem Vater und unserm Herrn Christo, der für uns geboren und gestorben, aber auch wieder auferstanden ist und nun ewig lebet!* (1842). Комунікативну основу наведених прикладів висловлювань, вжитих автором-адресантом в ініціальних та фінальних позиціях його мовленнєвих творів, становлять традиційні етикетні мовленнєві формули християн-євангелістів, які виконують роль передмови та служать «мовленнєвим камертоном», який налаштовує читача-адресата на певну «висоту» розмови. Їх використання в мовленні адресанта зумовлюється особливою соціально-релігійною сферою спілкування комунікантів, яка визначає специфіку їх дискурсивної діяльності на основі складної системи знань мовної особистості.

Результати аналізу багатьох текстів німецького СРД переконливо свідчать про те, що його стрижневий елемент сформований навколо духовно-релігійних цінностей, у центрі яких перебуває прагнення віруючих людей до життя в гармонії з Богом, внаслідок чого вони отримала назву «Harmonie». У свою чергу, цей факт пояснює причину того, що невід'ємну частину письмових творів СРД становлять висловлювання-гасла як вербальні виразники особливих духовних та естетичних уподобань, які становлять основу спільної віри християн-євангелістів та крізь призму яких відбувається формування їх колективного уявлення про світ. Продуковані мовцем комунікативні акти цього типу представляють собою вигукові синтаксичні конструкції, особливі формули з різними іменниковими компонентами, типу: *In Christo Immanuel! Immanuel! Immanuel! Im Namen Christo!; Um Christi Willen!; Um Geist Jesu Christi!; Jesus Immanuel! In der Liebe Immanuels!; Immanuel! Immanuel! Immanuel!* Варто зазначити, що незважаючи на певні варіанти їх лексичного оформлення, зазначені одиниці цілком можна вважати абсолютними синонімами, оскільки основу їх прагматичного змісту становить значення «Бог з нами». Причини вживання різних слів-теонімів, які належать до одного й того самого гіпотетичного об'єкту, під яким розуміється Син Божий, певним чином розкривають нам релігійні літературні джерела. Так, у книзі пророка Ісаї 7:14 Біблія дає пророцтво про Месію, зокрема про те, що Діва в утробі зачне, і Сина назвуть Іммануїл, що означає «з нами Бог». Якщо ж звернутися до пророцтв Матфея 1:21, то він каже: «І вона народить Сина, і даси Йому «ім'я» Ісус, бо Він спасе Своїх від їхніх гріхів». Ім'я *Jesu* буквально означає «Бог моє спасіння», «Спаситель». Ім'я *Christi* – епітет, який вказує на характер місії Ісуса з точки зору християнства. Грецьке слово Χριστός є перекладом івритського מָשִׁיחַ (Маши́ах) та арамейського משיחא (Меши́ха) та означає «помазаник» (месія). Щодо причини активного вживання вигукових висловлювань автором-адресантом в рамкових елементах його мовленнєвих творів, а також у їх основній частині, то вона криється в базовому постулаті христоцентричного вчення Лютера, що ґрунтується на проголошеному ним принципі – «лише Христос». У пісеннику християн-євангелістів «Christliches Gesangbuch für

[24] Караулов Ю. М. Русский язык и языковая личность. М.: Наука, 1987. С. 7.

evangelische Gemeinden» (1902), читаємо: *«Ich leb nun Dir, ich sterbe Dir! Doch nicht durch meine Kräfte. Bin ich des Herrn, so ist's in mir Sein göttliches Geschäfte. Herr, ich lebe Die! Ich sterbe Dir! Ja, Vater, Vater, Dein laß mich auf ewig sehn, auf ewig Dein, mein Schluß!»* (344.3)[25]. Божественність Ісуса Христа та його фактичне ототожнення з Богом простежується й в багатьох інших висловлюваннях, у яких слова *Christi, Jesu, Gott* виявляють семантичну близькість, напр., *Zu Gott in Christo; Gnade Gottes an das Herz Jesu legen; Glaube an Jesus Christus, Glaube an Gott; Gottlob in Christo,* про що свідчать також пісні: *«Wer, o mein Gott, aus Dir geboren, ein neues Herz von Dir empfängt, und Dir zum Eigenthum erkoren, der Künd' entsagt, in Dich versenkt, in Dir nur lebt; wie selig ist Dein Kind, Dein Eigenthum, der Christ!»* (343.1)[26]. Як бачимо, навіть, незважаючи на особливу повагу до Бога, «в релігійних текстах немає місця ввічливим формам займенників, є звернення лише на «ти»[27]. Комунікативна підтримка зазначених теонімів назв здійснюється шляхом їх постійного вживання автором-адресантом у частині внутрішнього сегменту текстів листів, де вони стають змістовим центром сакраментальних висловлювань: *das lebendige Wort Christus und Sein Geist; wie Paulus und Christus; als Nachfolger Jesu Christi; hin auf Christus; liebe Christenheit; der Geist Gottes in uns erweckt; das Reich Gottes ist herbeigekommen; nach dem deutlichen Worte Gottes; bis wir alle hinankommen zum vollkommenen Mannesalter in Christo Jesu*[28] та ін. Загальна комунікативна інтенція тривалого письмового спілкування автора-адресанта з читачем-адресатом, яка спрямована на підтримку їх соціально-релігійного контакту, відбувається на основі спільної духовної цінності – Любові до Бога. Тому в багатьох випадках комунікативною домінантою мовленнєвих творів німецького СРД є цитування Біблії, наведення окремих рядків біблейських оповідань, а також християнсько-євангелістських пісень, напр., *Denn deutlich spricht der Herr, Joh. 6, 53. 56: «Werdet ihr nicht essen das Fleisch des Menschensohnes, und trinken Sein Blut, so habt ihr kein Leben in euch. Wenn aber mein Fleisch isset, und trinket mein Blut, der bleibt in mir und ich in ihm»*[29]*. Weißt Du nicht, daß der Herr in Seinem Worte sagt Jes. 45. 10: «Wehe dem, der zum Vater sagt: Warum hast du mich gezeuget? Und zum Weibe: Warum gebierest du»*[30]. Незважаючи на те, що у мові наявні широкі можливості для здійснення мовленнєвого контакту між співрозмовниками, мовець у своїй комунікації використовує обмежений обсяг висловлювань, серед яких він обирає найбільш традиційні для християнсько-євангелістської громади, які пристосовує для реалізації власних інтенцій з урахуванням специфічних ознак аудиторії читачів-адресатів. Повторюваність мовленнєвих одиниць цього комплексу зумовлюється прототиповими ситуаціями соціально-релігійного спілкування німецьких колоністів, що визначає вибір конкретних мовних форм у процесі їх дискурсивної діяльності.

Висновки. Таким чином, німецький соціально-релігійний дискурс, репрезентований мовленнєвими творами християн-євангелістів Бессарабії в період з 1823 до 1839 р, становить інтегральне поняття, яке припускає виокремлення в його межах різних типів дискурсу, що реалізують різні авторські інтенції та характеризуються специфічними мовними рисами, які визначають особливості їх лінгвального маркування відповідно до мети автора-адресанта та комунікативних інтересів читача-адресата. Серед багатого набору лінгвальних маркерів авторських інтенцій в цьому типі дискурсу провідна роль належить розмовно-побутовим та емоційно-забарвленим висловлюванням, метафоричним мовленнєвим утворенням та спеціальним етикетним формулам, біблейським висловам та релігійним гаслам, які в результаті їх взаємодії створюють його неповторний лінгвокультурний орнамент. Перспектива подальших досліджень визначається

[25] Christliches Gesangbuch für evangelische Gemeinden. Odessa, Verlag von G. Schleicher; 1902. C. 341.
[26] Вказ. праця. С. 340.
[27] Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва: Гнозис, 2004. 390 с. С. 267.
[28] Kludt Wilhelm. Die Deutschen Kolonien in Bessarabien in ihrem sittlichen und religiösen Zustande. Bis zum Jahre 1861. Odessa, 1900. 69 S. C. 28-68.
[29] Його ж. С. 44.
[30] Його ж. С. 46.

комплексним підходом до декодування соціокультурної інформації німецького колоністського дискурсу в Бессарабії в XIX –XX ст. у руслі когнітивної лінгвістики, лінгвопрагматики та лінгвокультурології.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Christliches Gesangbuch für evangelische Gemeinden. Odessa, Verlag von G. Schleicher; 1902. С. 341.

Kludt Wilhelm. Die Deutschen Kolonien in Bessarabien in ihrem sittlichen und religiösen Zustande. Bis zum Jahre 1861. Odessa, 1900. 69 S. С. 21.

Андреева В. А. Литературный нарратив: дискурс и текст: монография. СПб.: Норма, 2006. 182 с. С. 6.

Бацевич Ф. С. Філософська критика природної мови: чому і за що? *Мова. Людина. Світ:* зб. наук. пр. до 70-річчя професора М. Кочергана / відп. ред. О. О. Тараненко К., 2006. С. 38-45.

Бехта І. А. Дискурс у світлі когнітивно-дискурсивної парадигми. *Нова філологія.* 2003. №1 (16). С. 12-22. С. 18.

Дейк Т. А. ван, Кинч В. Стратегии понимания связного текста. *Новое в зарубежной лингвистике.* Вып. XIII. Когнитивные аспекты языка. 1988. URL: http://philologos.narod.ru/ling/dijk.htm

Дейк Т. А. ван. К определению дискурса. Ideology: A Multidisciplinary Approach. – 1998. URL: http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm.

Караулов Ю. М. Русский язык и языковая личность. М.: Наука, 1987. С. 7.

Кубрякова Е. С. О тексте и критериях его определения. Текст. Структура и семантика: в 2 т. М.: Наука, 2001. Т. 1. С. 72-81.

Приходько А. М. Концепты и концептосистемы. Днепропетровск, 2013. С. 213.

Радзієвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – Соціум – Культура – Мовна особистість: монографія. К.: «Інформативно-аналітичне агентство», 2010. С. 458.

Чернявская В. Е. Дискурс – «лидер продаж» или «распродажа дискурса?» *Вестник Иркутского государственного лингвистического университета*. №3 (20). 2012. С. 8-14. С.

Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия: учеб. пособие. 2-е изд., стер. М: ФЛИНТА: Наука, 2012. 128 с. С. 6-7.

Чернявская В. Е. Текст статичен или текст процессуален? *Когниция, коммуникация, дискурс.* 2010. №1. С. 123-131. С. 127.

Шевченко І. С. Дискурс і когнітивно-комунікативна парадигма лінгвістики. *Мова. Людина. Світ*: зб. наук. пр. до 70-річчя професора М. Кочергана / відп. ред. О. О. Тараненко К., 2006. С. 148-156. С. 151-152.

REFERENCES

Andreeva V. A. Literaturnyj narrativ: diskurs i tekst: monografiya. SPb.: Norma, 2006. 182 s.

Bacevich F. S. Filosofs'ka kritika prirodnoї movi: chomu i za shcho? Mova. Lyudina. Svit: zb. nauk. pr. do 70-richchya profesora M. Kochergana / vidp. red. O. O. Taranenko K., 2006. S. 38-45.

Bekhta I. A. Diskurs u svitli kognitivno-diskursivnoї paradigmi. Nova filologiya. 2003. №1 (16). S. 12-22.

Dejk T. A. van, Kinch V. Strategii ponimaniya svyaznogo teksta. Novoe v zarubezhnoj lingvistike. Vyp. XIII. Kognitivnye aspekty yazyka. 1988. URL: http://philologos.narod.ru/ling/dijk.htm

Dejk T. A. van. K opredeleniyu diskursa. Ideology: A Multidisciplinary Approach. – 1998. URL: http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm.

Karasik V. I. YAzykovoj krug: lichnost', koncepty, diskurs. Moskva: Gnozis, 2004. 390 s.

Karaulov YU. M. Russkij yazyk i yazykovaya lichnost'. M.: Nauka, 1987. 263 s.

Kubryakova E. S. O tekste i kriteriyah ego opredeleniya. Tekst. Struktura i semantika: v 2 t. M.: Nauka, 2001. T. 1. S. 72-81.

Prihod'ko A. M. Koncepty i konceptosistemy. Dnepropetrovsk, 2013. 307 s.

Radzієvs'ka T. V. Narisi z konceptual'nogo analizu ta lingvistiki tekstu. Tekst – Socium – Kul'tura – Movna osobistist': monografiya. K.: «Informativno-analitichne agentstvo», 2010. 491 s.

CHernyavskaya V. E. Diskurs – «lider prodazh» ili «rasprodazha diskursa?» Vestnik Irkutskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta. №3 (20). 2012. S. 8-14.

CHernyavskaya V. E. Tekst statichen ili tekst processualen? Kogniciya, kommunikaciya, diskurs. 2010. №1. S. 123-131.

CHernyavskaya V. E. Diskurs vlasti i vlast' diskursa: problemy rechevogo vozdejstviya: ucheb. posobie. 2-e izd., ster. M: FLINTA: Nauka, 2012. 128 s.

SHevchenko I. S. Diskurs i kognitivno-komunikativna paradigma lingvistiki. Mova. Lyudina. Svit: zb. nauk. pr. do 70-richchya profesora M. Kochergana / vidp. red. O. O. Taranenko K., 2006. S. 148-156.

Christliches Gesangbuch für evangelische Gemeinden. Odessa, Verlag von G. Schleicher; 1902. 200 s.

Kludt Wilhelm. Die Deutschen Kolonien in Bessarabien in ihrem sittlichen und religiösen Zustande. Bis zum Jahre 1861. Odessa, 1900. 69 s.

Golovina N. Lingual markers of author's intentions in the socio-religious discourse of the german colonists of Bessarabia.

The article is devoted to the study of linguistic means of actualization of the communicative purpose of the addressee in the socio-religious discourse of the Bessarabian Germans (1814–1940). The material of the study of the stated problem is the written texts of the correspondence of Pastor Ignaz Lindl with the Christian evangelicals of the colony of Sarata in the first half of the XIX century.

The essence of the concept of «socio-religious discourse» is clarified on the basis of the anthropocentric paradigm as the basic principle of modern linguistic science. It is recognized as a set of holistic texts as a result of the process of speech activity of local and corporate social groups, which are linked by socio-religious themes and are characterized by various life, sociocultural, psychological and other factors.

In the context of the research, the texts of written communication of addressees are considered in connection with their socio-historical context and pragmatic content. The analysis of lingual markers of author's intentions is carried out taking into account the explicit and implicit components of the utterance on the basis of determining the linguistic specifics of the system for coding the act of communication between the author (addressee) and the reader (addressee), their communicative role, as well as strategies and tactics of cooperative dialogue.

In the course of the research, tasks are solved related to the determination of the main characteristics of the German socio-religious discourse; analysis of the specifics of lingual marking of discourse texts; descriptions of their pragmatic features, as well as their social significance for the Christian evangelists in the German colony of Sarata in Bessarabia. Special attention is paid to communicative strategies of positive / negative assessment, cooperation and appeal, tactics of motivation, promises of warning, appeal to the ideas and values of the addressee, etc.

The article supplements the results of previous studies of German colonist discourse in the territory of Bessarabia (1814 – 1940), makes further contributions to the theory of text and theory of discourse in line with linguistic research and serves as one of the examples of their practical application in the analysis of works of written communication.

The prospect of further research is determined by an integrated approach to decoding the socio-cultural information of the German colonist discourse in Bessarabia in line with cognitive linguistics, linguopragmatics and cultural linguistics.

Key words: *discourse, text, intention, addressee, communication.*

УДК 811.161.2’282.2

Марина ДЕЛЮСТО[*]
Руслана ЗОП

УКРАЇНСЬКІ ПІВДЕННОБЕССАРАБСЬКІ ГОВІРКИ В АСПЕКТІ МОВНИХ КОНТАКТІВ

Статтю присвячено проблемі пошуку шляхів вивчення, ефективних дослідницьких процедур, а також перспектив, евристичного потенціалу дослідження українських південнобессарабських говірок інтерферентного ареалу межиріччя Дністра і Дунаю крізь призму мовних контактів. Зокрема, схарактеризовано полілінгвізм як типове мовне явище, висвітлено позитивні (взаємозбагачення мов внаслідок їхньої гармонійної взаємодії) й негативні (руйнування мовної і діалектної ідентичності, витворення редуктивних говірок, суржикізацію, піджинізацію тощо) наслідки мовного контактування в регіоні; питання про запозичення та шляхи їхньої появи в контактних мовах ареалу як результат багатовекторної мовної взаємодії в умовах полілінгвізму; проаналізовано евристичний потенціал вивчення мовних контактів як чинника розвитку українських говірок, зокрема переселенського типу, що побутують у полілінгвальних ареалах.

Автори доходять висновків, що мовні контакти, їхнє значення для розвитку мов, діалектів у лінгвістичних працях системно недооцінені. А в таких регіонах, як Південна Бессарабія вони потребують систематизованого цілеспрямованого вивчення. Дослідження українських південнобессарабських говірок у світлі мовних контактів має безліч аспектів, а відтак – перспектив наукового опрацювання та практичної реалізації результатів таких розвідок, актуальних для життя сучасної України.

Ключові слова: *українська мова, мовні контакти, переселенські говірки, полілінгвальний ареал, Південна Бессарабія.*

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що дослідники слушно відзначають активність міжмовних контактів як очевидне явище сучасності[1], мовні контакти, їхнє значення для розвитку мов, діалектів у лінгвістичних працях залишаються системно недооціненими. А в таких регіонах, як полімовна й полідіалектна Південна Бессарабія, вони потребують окремого цілеспрямованого вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розуміння цього, ідеї необхідності описового, і навіть лінгвогеографічного, відтворення досліджуваного ареалу в аспекті мовного і діалектного контактування висловлювалися лінгвістами (О.А. Колесников, П.Ю. Гриценко) ще у ІІ пол. ХХ ст. Тоді з’явилася праця «Мовна ситуація в придунайському краї Одеської обл. України: 1993-1994 рр.», створена колективом кафедри загального мовознавства Ізмаїльського державного педінституту під керівництвом проф. О.А. Колесникова[2]. Згодом, вже на поч. ХХІ ст. проф. П. Ю. Гриценко ініціював ідею і розпрацював методичні шляхи реалізації проєкту із створення «Мультилінгвального атласу межиріччя Дністра і Дунаю», ще пізніше (у 2016-2018 рр.) цей задум було втілено як державний науковий проєкт. В процесі виконання останнього зібрано чимало фактичного матеріалу, переважно лексичного. Мета такого атласу полягає

[*] *Делюсто М. – кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна; e-mail: mdelyusto@ukr.net, Зоп Р. – магістрант, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна; e-mail: ruslanazop2@gmail.com.*

[1] Ващенко В. С. Переселенські говори як джерело вивчення активних міжмовних контактів. *Територіальні діалекти і власні назви.* К.: Наук. думка, 1965. С. 3-8.

[2] ЯСПК. Языковая ситуация в Придунайском крае Одесской области Украины: 1993-1994 годы / Колесников А. А. и др. Измаил: ИДПИ, 1994. 68 с.

у фіксації фактів, і їхнього територіального розподілу в ареалі, спільних чи подібних (в етимологічному, морфологічному, фонетичному тощо плані) для говірок різних мов ареалу і водночас унікальних для ареалу, що постали в ньому як результат його інтерферентної природи, на зразок *ˈвада, папуˈшоя, боˈканчі, ˈпапура, кˈлака, буˈжора, бурˈдейка, котˈлон, ˈтяска, ˈманджа, патлаˈджан, паˈнєра, каˈруца, терˈпан, стˈрунґа, плаˈчинда, гарˈман, граˈдина, фурˈтуна, салаˈмур, мей, бре, ˈґата* тощо. Перспективність, актуальність цього напряму діяльності беззаперечна, збір матеріалу і робота над картами триває, адже її завершення ще потребує великих зусиль, чимало часу та фінансових витрат. На реалізацію цього задуму почасти спрямована і наше дослідження.

Мета статті – визначити шляхи вивчення, ефективні дослідницькі процедури, а також евристичний потенціал дослідження українських південнобессарабських говірок інтерферентного ареалу межиріччя Дністра і Дунаю крізь призму мовних контактів як важливого чинника їхнього лінгвального буття.

Джерелами дослідження, окрім власних спостережень над діалектною і соціолінгвальною специфікою межиріччя Дністра і Дунаю, стали лінгвогеографічні праці, зокрема регіональний атлас[3] та інші результати роботи вчених ІДГУ над державним науковим проєктом зі створення «Мультилінгвального атласу межиріччя Дністра і Дунаю»[4].

Виклад основного матеріалу. Проведений аналіз засвідчив, що українські говірки межиріччя Дністра і Дунаю чи українські південнобессарабські говірки – такий територіальний різновид української мови, що не можна схарактеризувати, як багато інших українських діалектів, простим переліком діалектних рис. Навіть за максимальної гіпотетичної повноти такого переліку, цього задля лінгвальної характеристики аналізованих говірок буде недостатньо. Специфіка цього українськомовного ареалу зумовлена переважно новожитнім, переселенським характером діалектних мікросистем, його латеральним (окраїнним) розташуванням щодо усього територіального масиву побутування української мови. Вона знаходиться, окрім власне мовної площини, значно більшою мірою, ніж в інших говірок національної мови, й у площині часовій (динаміка мови в часі), просторовій (говірки є дуже неоднорідними в межах ареалу, що зумовлено як їхньою динамікою в часі, так і в просторі, адже вони мають різне генетичне походження, неоднаковою мірою зберігаючи материнські риси), а також у площині мовних та діалектних контактів. Без урахування цих взаємопов’язаних між собою проявів діалектної мови неможливо збагнути діалектну специфіку українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю ні в синхронному, ні в діахронному аспекті.

Під час аналізу цих говірок важливо враховувати набагато більше чинників, ніж того вимагають інші, наприклад старожитні ареали. Зокрема, пильної уваги потребує історичний аспект, питання впливу мовної політики на місцевий український діалект, адже ця територія лише за останні 200 років перебувала під владою різних держав (Османської імперії, Російської імперії, Об’єднаного князівства Молдови і Волощини, Румунії, Радянського Союзу, останні майже 30 років – незалежної України), часто усією, або лише частинами своєї територій переходячи з-під влади однієї держави до іншої, а отже, й під впливом різних (інших) офіційних мов, тому говірки тут розвивалися переважно у відриві від мовного і культурного життя України.

Відомо, що латеральним говіркам, як і переселенським, а в нашому ареалі ці ознаки типів діалектів поєднані, властиві активні мовні контакти, оточення українських говірок іншими мовами та діалектами, що може спричиняти взаємопротилежні тенденції їхнього мовного розвитку. З одного боку, мовне контактування може призводити до появи великої кількості інтерферем, запозичень, передусім на рівні лексики, а також на рівні фонетики, граматики, фразеології, до руйнування мовної і діалектної ідентичності, іноді й етнічної ідентичності мовців, до витворення так званих редуктивних говірок, їх суржикізації,

[3] Колесников А. О. Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. Ізмаїл: ІРБІС, 2016. 168 с.
[4] Питальники, статті, монографії.

піджинізації тощо. Тобто є низка деструктивних, подекуди негативних, тенденцій для розвитку територіальних різновидів національної мови та стану збереження етнічної ідентичності її носіїв. Хоч з контроверсійного погляду, мовні контакти, інтерференцію, запозичення тощо можна до певної межі розглядати й у позитивному ключі – як взаємозбагачення мов внаслідок їхньої гармонійної взаємодії. З іншого боку, таким говіркам властива консервація діалектних рис, підвищена чутливість до всього чужого, що спричиняє гіперкорекцію на мовному рівні, а на етнічному / субетнічному – загострене відчуття національної ідентичності носіїв таких говірок, гіпертрофоване протиставлення своїх і чужих як носіїв своєї і чужої мови. Всі ці прояви латеральності і переселенськості діалекту присутні в українських говірках південнобессарабського ареалу.

Крім того, переселенський характер, історичні особливості розвитку говірок, вплив мовної політики різних держав зумовлює зрушення між етнічними і мовними параметрами ідентифікації діалектоносіїв, невідповідності між етнічною і мовною їхніми характеристиками. Спостерігаємо, зокрема такі ендо-, рідше – екзоетноніми українськомовних мешканців ареалу, як «хахли», «руські», «суржик», «молдовани», «не справжні українці» тощо. Моделі і причини появи і закріплення таких ідентифікацій частково розкриває у своїх дослідженнях А.О. Колесников[5].

Укладачі «Атласу української мови»[6] визнають, що просторовий розподіл українських говірок в ареалі дуже складний. Його визначає значна неоднорідність, строкатість, черезсмужність, мозаїчність, а подекуди така мовна територія нагадує конгломерат (матеріал, що має у своїй структурі вкраплення іншого матеріалу), тому адекватно відбити його на карті української мови як результат роботи над «Атласом української мови» не вдалося: там ареал має вигляд відповідно до узагальненої описової характеристики південнобессарабських говірок – як суцільна перехідна зона від південно-східного до південно-західного наріччя на південно-східній діалектній основі (на зеленому тлі, що маркує південно-східне наріччя, рівномірно розподілені рожеві кружечки, що ідентифікують елементи південно-західного наріччя). Завдання адекватного відбиття ареалу на діалектологічній карті було передоручене укладачам регіональних атласів. Карта А.О. Колесникова (див. «Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю»[7]), як результат роботи над таким атласом докладніше демонструє територіальний розподіл діалектних зон / мікроареалів: наддунайського (1), центрального (2), зокрема надморського (2.1.), північно-західного (3), мікроареалу говірок новішої формації (4) та генетично різнотипних ідіолектів на тлі домінування болгарської, румунської (молдовські говірки), російської, гагаузької, албанської та інших мов (5). Крім того, узагальнювальна карта демонструє територіальний розподіл мозаїчних вкраплень моногенних говірок з різною ґенезою (буковинсько-подільською, середньонаддніпрянською, східнополіською, слобожанською, західнополіською, закарпатською – тобто тут є мікрозони, де зелені або іншого кольору кружечки мають бути розташовані на червоному (південно-західному) або іншому домінатному тлі), а атомарні карти (біхронного типу) характеризують і стан збереження їхньої генетичної основи.

Поза сумнівами, вкрай важливим параметром опису і представлення, зокрема й картографічного, говірок досліджуваного інтерферентного ареалу, є розгляд їхніх мовних рис, генетичних і динамічних параметрів у світлі мовних контактів. Тут зауважимо, що ми повністю згодні (і виходячи з цього проводили дослідження), з двома тезами відомими в соціолінгвістиці. Перша з них належить У. Вайнрайху і констатує, що немає принципової різниці в механізмах, закономірностях, наслідках тощо мовних і діалектних контактів,

---

[5] Колесников А. О. Динаміка українських південнобессарабських говірок: збереження і розвиток vs редукція національних рис в умовах мультилінгвізму. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць.* Серія «Філологічні науки». Вип. 38. 2018. С. 15-19.

[6] АУМ. Атлас української мови. В 3 т. Т. 3. Слобожанщина, Донеччина і суміжні землі. Київ. Т. 3. 2001. 266 с.

[7] Колесников А. О. Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. Ізмаїл: ІРБІС, 2016. 168 с.

адже відмінність між поняттями «мова» і «діалект» перебуває не стільки в мовній площині, скільки в оцінній, суспільній, політичній тощо. Пор. приписуване згадуваному дослідникові жартівливе визначення мови як діалекту, в якого є армія і флот[8]. Друга важлива ідеологема, запозичена нами з праці Уріеля Вайнрайха[9], і з якою ми цілком солідарні, полягає в тому, що до «вкрай ідеалізованого погляду», згідно з яким традиційно як типове явище у мовознавстві розглядається одномовність, а двомовність, полілінгвізм, як щось нетипове, виняткове, маргінальне призвела не об'єктивна дійсність, а виключно практика мовознавства, зумовлена незрілістю лінгвістичної науки, зокрема тим, що структурна лінгвістика потребувала припущення синхронності й однорідності текстів як об'єктів опису, а також спокусою екстраполювати досвід окремих держав Європи та Америки, які упродовж відносно нетривалого періоду наближалися до свідомої мети – повної стандартизації мови як символу та знаряддя свого національного буття. Проте реальністю є інше – те, що мільйони людей, можливо й більшість, протягом свого життя опановують дві чи кілька мовних систем і вміють їх використовувати відповідно до комунікативної ситуації.

Таким чином, мовні контакти, їхнє значення для розвитку мов, діалектів у лінгвістичних працях системно недооцінені. А в таких регіонах, як межиріччя Дністра і Дунаю, вони потребують систематизованого цілеспрямованого вивчення. Одним з важливих власне лінгвістичних результатів мовного та діалектного контактування є інтегральні в ареалі риси, зазвичай наявні й в українських говірках, у різних фонетичних і морфологічних варіаціях.

Проведений аналіз доводить, що вивчення українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю у світлі мовних контактів має безліч аспектів, а відтак – перспектив наукового опрацювання та практичної реалізації результатів таких розвідок, актуальних для життя сучасної України. Зокрема, останнє стосується провадження мовної політики, мовної освіти в регіоні, адже поза сумнівами, робота над удержавленням української мови в регіоні потребує опори на характер інтерферентного середовища, його локальних різновидів, динаміки, а отже – вимагає постійного моніторингу змін у ньому. Одним із важливих маркерів таких змін є індивідуальна мовна поведінка полімовних мешканців краю, моделі перемикання ними мовних кодів у різних комунікативних ситуаціях. Це потребує окремої пильної уваги лінгвістів. Над культурою мовної поведінки в полілінгвальних умовах варто працювати й учителям-словесникам закладів загальної середньої освіти.

Окрема суто лінгвістична діалектологічна проблема, розв'язати яку допомагає розгляд українських південнобессарабських говірок у світлі мовних контактів, – проблема витворення говірок мішаного типу (моделювання стадій, фаз, які проходить така говірка упродовж свого розвитку, опис механізмів трансформації генетично різнотипних ідіомів, ідіолектів як складників говірки, етнічної і субетнічної ідентичності їх носіїв у процесі перетворення їх у єдину комунікативну систему). У зв'язку з цим набувають актуальності дослідження говірок новішої формації (переважно Арцизький і частково Тарутинський р-ни Одеської обл.), які були обійдені увагою на попередньому етапі досліджень ареалу, оскільки, мовляв, на думку дослідників того часу, діалектотворчий процес там ще триває (думка В.П. Дроздовського[10]). Насправді, і особливо – коли вивчаєш діалекти в аспекті мовних контактів, стає абсолютно зрозумілим, що цей процес триває постійно. Дослідників зупиняло щось інше. І це інше – складність процесу перетворення конгломерату генетично різнотипних ідіолектів в єдину говірку, а тим паче – складність

[8] Вахтин Н. Б., Головко Е. В. (2004). Социолингвистика и социология языка. Санкт-Петербург: «Гуманитарная академия», 2004. С. 43.

[9] Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие. *Новое в лингвистике.* Языковые контакты. Москва. Вып. 6. 1972. С. 25-60.

[10] Дроздовський В. П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області): дис. ... канд. філол. наук: 661. Київ. 1962. 473 с.

пізнання, опису такого процесу. До свідомого спостереження таких швидкоплинних перетворень тогочасна діалектологія була методологічно не готова. Переконані, поглиблене спостереження над говірками новішої формації допоможе не лише розкрити таємницю постання мішаних говірок, що домінують в усіх говорах південно-східного наріччя, а й докладніше осягнути закономірності динаміки мови, механізми мовного розвитку загалом.

В аспекті вивчення напрямків мовних контактів (наприклад, українсько-російська міжмовна взаємодія, східнороманський уплив на українські говірки ареалу, українсько-болгарські мовні контакти в межиріччі Дністра і Дунаю), об'єктом мають бути не лише українські говірки, в яких спостерігаємо наслідки впливу інших мов, а й говірки інших мов (румунські / молдовські, болгарські, російські, гагаузькі тощо), де можна знайти наслідки впливу української мови та одне на одну відзначених говірок. Без вивчення останніх (а ми, звісно, компетентні працювати з живим діалектним матеріалом насамперед українських говірок) не можна вважати завершеним і дослідження питань мовного контактування. В цих дослідженнях недостатньо окреслена й диференціація впливу діалектів і літературних форм національних мов, як загалом і питання впливу літературної мови на діалекти, яке здається самоочевидним, натомість, а разом з тим і тому, насправді дуже слабко вивчене.

Не завжди чітко визначеним залишається й питання про безпосередність чи опосередкованість мовних контактів ареалу. Важко погодитися з деякими попередніми дослідниками українських говірок регіону (Т.П. Заворотна[11]) в тому, що впливи української мови на інші, та інших мов на українську в ареалі безпосередні, оскільки й мовні контакти безпосередні. Однак безпосередність мовних контактів на сучасному синхронному зрізі не виключає їх опосередкованості на попередніх етапах розвитку контактних ідіомів. Так, чимало запозичень з болгарської мови в українських говірках (*гарпаˈж'іка, гарбаˈж'ійка, терˈпан, каварˈма, дуˈлап, гарˈман, ˈкофа, таˈва* тощо) насправді етимологічно є тюркізмами, що прийшли в болгарські говірки як наслідок тривалого їхнього контакту з турецькою мовою. Аналіз свідчить, що їх не можна вважати запозиченнями з гагаузьких говірок, які представляють тюркську мовну сім'ю, і навіть ту ж саму – огузьку її групу, в ареалі сьогодні, та й навряд чи вони є прямими запозиченнями з турецької чи татарської мови двохсотрічної давнини. І лише власні назви, зокрема деякі гідроніми (озеро *Алібей*, річка *Ташбунар*, річка *Аліяга*), а також переважно давні, але і тепер живі, проте (подекуди, можливо, поки – *М.Д.*) неофіційні назви багатьох населених пунктів с. *Суюндук* (тепер – с. Чистоводне), с. *Кебабча* (офіційно – с. Широке), с. *Карагмет* (с. Шевченкове), с. *Акмангит* (с. Білолісся), с. *Байрамча* (с. Миколаївка-Новоросійська) тощо, очевидно, все ж є прямими запозиченнями в українську мову ареалу з тюркських мов внаслідок тривалого османсько-татарського панування в ньому. Припущення лише прямого контактування є хибним і стосовно фактів, пов'язаних з романськими, слов'янськими та іншими впливами. Наявні випадки й повернення в українську мову питомих, але трансформованих під впливом контактних мов слів. Така модель формування діалектного явища, властива, очевидно, лексемі *кˈлака* 'толока, гуртова допомога' (*йти кˈлакою* – означає 'збиратися гуртом, допомагати місити чамур, будувати хату, збирати врожай'), запозиченої з молдовських говірок румунської мови (*кˈлаке*), де вона зазнала трансформації після запозичення її з української (*толока*).

У зв'язку з мовною освітою, ортологічною роботою на уроках української мови в полілінгвальному середовищі, під час позакласної роботи, завданнями удержавлення української мови в регіоні, зокрема розширення функцій останньої як засобу міжнаціонального спілкування, особливого значення набуває питання, чи призводить мовна взаємодія, вплив інших мов на українські говірки, українську мову в регіоні до витворення суржику? З одного боку, перед учителем стоїть завдання навчання

[11] Заворотна Т. П. (1967). Лексика українських наддунайських говірок: дис. ... канд. філол. наук: 661. Ужгород. 1967. 333 с.

літературного стандарту, виховання в учнів прагнення дбати про чистоту власного літературного мовлення, і тут прикладом негативної мовної практики, якій слід протистояти, стає суржик як наслідок впливу на літературний стандарт української мови передусім російської мови в різних проявах (розмовному, діалектному тощо). Але в мовній ситуації нашого краю, борючись із проявами суржику, вчитель має враховувати й особливості, що випливають з його інтерферентної специфіки. А саме, відомо, що носії місцевих українських говірок часто (і це було засвідчено ще в сер. XX ст.) мають занижену оцінку стосовно престижності свого мовлення та етнічної належності. Фіксовано такі коментарі щодо цього: «Ми не справжні українці, а *хахли, суржик*» тощо, натомість справжні українці, на думку діалектоносіїв – ті, що «*з Західної*». Доведено також мовознавцями, що така самооцінка не відповідає дійсності, оскільки, хоч у говірках і наявні окремі лексичні запозичення з російської мови, їхня частка кількісно, принаймні суттєво, не перевищує запозичень з інших контактних мов, натомість говірки зберігають питому українську фонетику, граматику, та й більшою мірою лексичний склад, характеризуючись як перехідні від південно-східних до південно-західних на південно-східній діалектній основі. Також діалектологи і соціолінгвісти суголосні в тому, що ототожнювати говірку і суржик некоректно з багатьох причин, а найголовніше тому, що суржик – це передусім не засіб комунікації, а модель мовної поведінки в умовах білінгвізму, зумовлена незнанням однієї з контактних мов при намаганні використовувати її, або свідомим нехтуванням нормами, особливо літературного стандарту. Фактично, маємо міф про гіпертрофований, винятковий і неминучий деструктивний вплив російської мови на українську за будь-якого, навіть мінімального, контакту, про існування особливої змішаної, гібридної мови як окремого усталеного засобу комунікації, про те, що українська мова на цих теренах вже є субстратом, зруйнованим внаслідок контакту з російською мовою. Звісно ж, все це не відповідає дійсності. Не применшуючи впливу російської мови, тут слід ураховувати й те, що чимало діалектних явищ, наявних у місцевих українських говірках на різних рівнях їхньої структури, які дехто помилково (лише за ознакою збігу чи подібності до стандарту російської мови) відносить до суржикомовних, на зразок *ˈсамий краˈсивий, н'іґˈде, два коˈн'а, ˈпервий, ˈвоздух* тощо, насправді є збереженими питомими українськими архаїчними, зрідка й інноваційними, рисами материнських говірок, а не наслідком російськомовного впливу.

У світлі мовної ситуації нашого регіону вкрай актуально, зокрема у шкільній практиці, розвести поняття говірка та діалект, з одного боку, і суржик – з іншого, оскільки це сприятиме формуванню шанобливого (об'єктивного, заслуженого, свідомого) ставлення носіїв місцевих українських говірок до своїх ідіомів і національного статусу, а також повазі до місцевих українців та їхньої мови інших етномовних груп бессарабців, та зрештою – справі удержавлення української мови в регіоні, розвитку її функції засобу міжетнічної комунікації, формуванню в ареалі національно-української двомовності, що, принаймні на четвертому десятиріччі незалежності, все ж має, відповідно до законів, остаточно замінити собою національно-російську. Нехтування цим, навіть за наявності україноцентричного мовного законодавства, яке маємо на сьогодні, лише дедалі більше закріплюватиме у свідомості діалектоносіїв хибну асоціацію говірки із суржиком, знижуватиме статус української національної мови з-поміж інших національних мов у регіоні, протидіючи процесу її удержавлення.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз доводить, що вивчення українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю у світлі мовних контактів має безліч аспектів, а відтак **перспектив** наукового опрацювання та практичної реалізації результатів таких розвідок, актуальних для життя сучасної України, її мовного будівництва, національної безпеки. Це, наприклад: 1) історичний аспект питання впливу мовної політики на місцевий український діалект; 2) опис і представлення, зокрема й картографічне, говірок досліджуваного інтерферентного ареалу, їхніх мовних рис, генетичних і динамічних параметрів у світлі мовних контактів; 3) провадження мовної політики, мовної освіти в регіоні, адже поза

сумнівами, робота над удержавленням української мови в ареалі потребує опори на характер інтерферентного середовища, його локальних різновидів, динаміки, а отже вимагає постійного моніторингу змін у ньому тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

АУМ. Атлас української мови. В 3 т. Т. 3. Слобожанщина, Донеччина і суміжні землі. Київ. Т. 3. 2001. 266 с.

Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие. *Новое в лингвистике.* Языковые контакты. Москва. Вып. 6. 1972. С. 25-60.

Вахтин Н. Б., Головко Е. В. Социолингвистика и социология языка. Санкт-Петербург: «Гуманитарная академия». 2004. 336 с.

Ващенко В. С. Переселенські говори як джерело вивчення активних міжмовних контактів. *Територіальні діалекти і власні назви.* К.: Наук. думка, 1965. С. 3-8.

Дроздовський В. П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області): дис. ... канд. філол. наук: 661. Київ, 1962. 473 с.

Заворотна Т. П. Лексика українських наддунайських говірок: дис. ... канд. філол. наук: 661. Ужгород, 1967. 333 с.

Колесников А. О. (2016). Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. Ізмаїл: ІРБІС, 2016. 168 с.

Колесников А. О. (2018). Динаміка українських південнобессарабських говірок: збереження і розвиток vs редукція національних рис в умовах мультилінгвізму. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць.* Серія «Філологічні науки». Вип. 38. 2018. С. 15-19.

ЯСПК (1994). Языковая ситуация в Придунайском крае Одесской области Украины: 1993-1994 годы / Колесников А. А. и др. Измаил: ИДПИ, 1994. 68 с.

REFERENCES

AUM (2001). Atlas ukrainskoi movy [Atlas of the Ukrainian Language]. V 3 t. T. 3. Slobozhanshchyna, Donechchyna i sumizhni zemli. Kyiv. 266 p. [in Ukrainian].

Drozdovskyi V. P. (1962). Ukrainski hovirky Bessarabskoho Prymoria (na materiali obstezhennia Saratskoho, Tatarbunarskoho ta Bilhorod-Dnistrovskoho raioniv Odeskoi oblasti) [The Ukrainian dialects of the Bessarabia Seaside]: dys. ... kand. filol. nauk : 661 / Kyivskyi derzhavnyi universytet im. T. H. Shevchenka. Kyiv. 473 p. [in Ukrainian].

JaSPK (1994). Jazykovaja situacija v Pridunajskom krae Odesskoj oblasti Ukrainy: 1993-1994 gody [Language Situation in Lower Danube region of Odessa district of Ukraine: 1993-1994 years]. Izmail: ISPI. 68 p. [in Russian].

Kolesnykov A. O. (2016). Atlas ukrainskykh hovirok mezhyrichchia Dnistra i Dunaiu [Atlas of the Ukrainian dialects spread between the Dniester and the Danube rivers]. Izmail. 168 p. [in Ukrainian].

Kolesnykov A. O. (2018). Dynamika ukrainskykh pivdennobessarabskykh hovirok: zberezhennia i rozvytok vs reduktsiia natsionalnykh rys v umovakh multylinhvizmu [Dynamics of the Ukrainian Southern Bessarabia dialects: preservation and development vs reduction of national features in conditions of multilingualism]. Naukovyi visnyk Izmailskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu: zbirnyk naukovykh prats. Seriia «Filolohichni nauky». Vyp. 38. p. 15–19. [in Ukrainian].

Vahtin N. B., Golovko E. V. (2004). Sociolingvistika i sociologiya yazyka [Sociolinguistics and sociology of language]. Sankt-Peterburg: «Gumanitarnaya akademiya». 336 p. [in Russian].

Vajnrajh U. (1972). Odnojazychie i mnogojazychie [Monolingualism and multilingualism]. *Novoe v lingvistike* [New in linguistics]. Jazykovye kontakty. Moskva. Vyp. 6. p. 25–60. [in Russian].

Vashchenko V. S. (1965). Pereselenski hovory yak dzherelo vyvchennia aktyvnykh mizhmovnykh kontaktiv [Resettlement dialects as a source of investigation of active interlanguage contacts]. Terytorialni dialekty i vlasni nazvy. K.: Nauk. dumka. p. 3–8. [in Ukrainian].

Zavorotna T. P. (1967). Leksyka ukrainskykh naddunaiskykh hovirok [The vocabulary of the Ukrainian Higher Danube dialects]: dys. ... kand. filol. nauk : 661 / Uzhhorodskyi derzhavnyi universytet. Uzhhorod. 333 p. [in Ukrainian].

Deliusto M., Zop R. The Ukrainian Southern Bessarabia dialects from the standpoint of language contacts.

The article deals with the problem of searching the ways of investigation, effective research procedures, heuristic potential of studying the Ukrainian resettlement dialects, various in origin and dynamics, spoken in multi-lingual and multi-dialectal area between the Danube and the Dniester rivers from the standpoint of language contacts. In particular, the authors characterize multilingualism as a typical language phenomena, highlight positive (mutual enrichment as a result of harmonious interaction) and negative consequences (destruction of lingual and dialectal identity, formation of the reductive dialects) of language contacts in this region, a question of borrowings and the ways of their emergence in interacting languages in the conditions of multilingualism, analyze heuristic potential of studying language contacts as a factor of Ukrainian dialects development, especially of resettlement dialects which spread in multilingual areas.

It is considered that language contacts, their importance for languages and dialects' progress are not underestimated in current linguistic studies. This question requires special attention in Southern Bessarabia. Studying of interference processes in the Ukrainian dialects of this area has a lots of aspects, perspectives of research and practical realization of their results, which are actual for modern life of our country. The investigation of the Ukrainian Southern Bessarabia dialects from the standpoint of language contacts assists of necessary changes in scientific dialectology paradigm, helps to diagnose dynamic and original phenomena in dialects.

Key words: *the Ukrainian Language, language contacts, resettlement dialect, multilingual area, Southern Bessarabia.*

УДК 821.161.1.09-14

*Лариса ДЗИКОВСКАЯ**

КОКТЕБЕЛЬ МАКСИМИЛИАНА ВОЛОШИНА

Максимилиан Волошин – поэт и художник, многообразные искания которого могут быть рассмотрены под знаком тяготения к некой эстетической теософии, синтезирующей различные виды искусства. Многие исследователи жизни и творчества русского поэта отмечали живописную выразительность и красочность его поэзии (И.Т. Куприянов, В.П. Купченко, В.Б. Жарких, С.М. Пинаев, Н.Г. Арефьева, В.В.Чагина, Хон ки-Сун и многие другие).

Киммерия – это особая волошинская тема, в трактовке которой отчетливее всего проявилось своеобразие его художественной натуры, а Коктебель – своего рода материализация творческого духа поэта.

Коктебельские мотивы обогатили поэзию Волошина сугубо личностным содержанием: именно в киммерийских стихах поэт достигает удивительного соответствия между точными описаниями того, что открывается глазу и пейзажем души. Коктебель становится для Волошина символическим образом мироздания, в котором соединены все «лики земли», следы ее истории и культуры.

Каждый элемент художественной системы (метафора, сравнение, художественная деталь, лирический герой и пр.) может выступать символом. М. Волошин отдает предпочтение пейзажу как элементу самодостаточному. Пейзаж у М. Волошина выражает концепцию художественного обобщения, содержит сознательную установку автора на символический смысл изображаемого и в целом является формой выражения художественного пространства.

Ключевые слова: *«родина духа», «пейзаж души», цвет, свет, мифологизация, культурное пространство.*

Максимилиан Волошин – поэт, художник, археолог-любитель, краевед, но прежде всего, просто очень непохожий на других человек. Еще во Франции увлекся оккультными учениями поры Великой французской революции, а потом – буддизм, католичество, магия, масонство, антропософия Штейнера, христианство. Поэт отдал дань блужданию духа. Многообразные искания М. Волошина могут быть рассмотрены под знаком тяготения к некой эстетической теософии, синтезирующей различные виды искусства. Многие исследователи жизни и творчества русского поэта отмечали живописную выразительность и красочность его поэзии (И.Т. Куприянов, В.П. Купченко, В.Б. Жарких, С.М. Пинаев, Н.Г. Арефьева, В.В.Чагина, Хон ки-Сун и многие другие).

Постановка проблемы. Киммерия – это особая волошинская тема, в трактовке которой отчетливее всего проявилось своеобразие его художественной натуры, а Коктебель – своего рода материализация творческого духа поэта.

Коктебель раскрылся М. Волошину весной 1907 года, когда полынные нагорья и равнины, выжженные солнцем, море и суровая нагота земли – стали глубоко созвучны глубоким личным переживаниям поэта. Коктебельские мотивы обогатили поэзию Волошина сугубо личностным содержанием: именно в киммерийских стихах поэт достигает удивительного соответствия между точными описаниями того, что открывается глазу и пейзажем души. Коктебель становится для Волошина символическим образом мироздания, в котором соединены все «лики земли», следы ее истории и культуры.

* *Дзиковская Л. – кандидат филологических наук, доцент, Измаильский государственный гуманитарный университет, Украина, e-mail: dzikovskaya86@gmail.com*

Научное задание статьи заключается в исследовании Коктебеля, запечатленного в стихах поэта, что само по себе представляется значительным этапом творческого пути Максимилиана Волошина.

Изложение основного материала. На крымском побережье, в нескольких километрах южнее Феодосии, у подножья восточной части вулканического горного массива Кара-Даг, в живописной бухте Черного моря, расположен поселок Коктебель. Точная дата его основания неизвестна, но есть исторические свидетельства того, что долина была заселена еще в древние времена. Близ поселка археологами обнаружены кремневые орудия труда эпохи меди, выявлены несколько поселений эпохи бронзы. В VIII столетии на берегу бухты был порт, разрушенный печенегами в X веке. Известно, что уже в XV веке на нынешней территории Коктебеля находилось крупное средневековое поселение, превратившееся со временем в морской торговый город.

Места эти получили свое название не случайно. В переводе с тюркского языка Коктебель – *Кок-тепе-эль* – означает край (страна) голубых вершин. Здешние невысокие горы как бы покрыты легкой синеватой дымкой. С первого взгляда сама долина не впечатляет, потому как окружают ее невысокие полевые холмы. Однако с приближением к местности впечатление резко меняется. Отличается Коктебельская долина и своим особым микроклиматом: теплое море, невысокие горы и близость степи, – все это влияет на создание прозрачного ароматного воздуха. Главная достопримечательность здешних мест – горный массив Кара-Даг (*Черная гора*). Это – древний вулкан, действовавший около 150 млн. лет назад, фантастическое творение природы, образовавшийся в результате вулканических процессов и выветривания горных пород.

С детства навсегда останутся у меня в памяти многочисленные поездки по заповедному маршруту. Среди вершин и береговых обрывов мрачноватого хребта Карагач выделяются сказочные скалы, в очертаниях которых угадываются Король, Королева, «шествующие» к Тронам; за ними застыла в подобострастном поклоне Свита – группа каменных зубцов… Далее по маршруту открываются фантастические виды на вершины, скалы и утесы, названия которых говорят сами за себя: Легенер, Сюрю-Кая, Иван-разбойник, Лев и символ Кара-Дага – Золотые ворота. Между ними расположились уютные, изумительные по красоте Сердоликовая, Разбойничья, Пограничная бухточки. Нагромождения скал хребта Хоба-Тепе также не перестают удивлять. Тут и Конь-Пряник, и Сокол, и Пирамида, и Чертов Камин – перевернутое жерло самого вулкана. Именно здесь расположился Мертвый город, усеянный многочисленными изваяниями вулканических пород. И еще два памятных возвышения – это гора Святая, самая высокая точка Кара-Дага, и скала Сфинкс, или Чертов палец, которые в своем антиномическом единстве охраняют священный дух «блаженной страны».

Коктебель, Коктебельская долина привлекают туристов не только сказочно-таинственными изваяниями Кара-Дага, бирюзой уютных бухт, неповторимой прелестью девственной природы, треском цикад, холмами, меняющими цвет под закатными лучами солнца, запахом полыни и чабреца, но и яркими событиями из жизни замечательных людей, оставивших добрый след в истории крымской земли, ее культуры, литературы, живописи.

Такой утонченной, чувственной натурой, духом коктебельской земли был и остается поэт и художник Максимилиан Волошин.

Отличающийся незаурядным умом, зоркостью и любознательностью, М. Волошин живо общался с природой, вдоль и поперек исходил Кара-Даг в странной экипировке: в длинной, кустарного холста рубахе, подпоясанной таким же поясом; сандалии на босу ногу; буйные волосы, перевязанные жгутом, (жгут свит из седой полыни). Поэт-демиург задался целью: создать свою Вселенную Добра и Красоты. Так формируется «топос» М. Волошина, сочетающий крымскую землю, ее восточное побережье – Киммерию, о которой поэт писал:

Как в раковине малой – Океана

Великое дыхание гудит,
Как плоть ее мерцает и горит
Отливами и серебром тумана,
А выгибы ее повторены
В движении и завитках волны, –
Так вся душа моя в твоих заливах,
О, Киммерии темная страна,
Заключена и преображена…[1]

(«Коктебель», 1918)

В своей статье о К.Ф. Богаевском М. Волошин уточнял: «*Киммерией* я называю восточную область Крыма от древнего Сурожа (Судака) до Босфора Киммерийского (Керченского пролива), в отличие от *Тавриды*, западной его части южного берега и Херсонеса Таврического»[2]. Само же название Киммерия восходит к Гомеру:

Скоро пришли мы к глубокотекущим водам Океана:
Там Киммерян печальная область, покрытая вечно
влажным туманом и мглой область Одиссея.

Песнь Х1. Перевод В. А. Жуковского

Все эти сведенья подтверждаются древнегреческим историком Геродотом, который в своих трудах сообщал, что северные берега Эвксинского Понта в доисторические времена принадлежали киммерийцам. Это племя оставило память о себе в географических названиях: Киммерийский Боспор, Киммерийский вал, Киммерион…

Образ земли, как источник исторической и художественной памяти, возможно, был избран Максимилианом Волошиным еще и как символ строгости и сухости «аполлонического» искусства (в противовесе эмоциональному «дионисийскому»). В статье «Рождение трагедии из духа музыки» (1872) Фридрих Ницше обращается к теме: эллиново в отношении к христианству. Исходным положением служит феномен греческой культуры досократического и сократического периодов (хаотичному лику Диониса противостоит пластика солнечных сил Аполлона, обретя в самом средоточии единоборства обоих божеств некий творческий акт спасения). Именно в линиях обнаженных холмов Коктебеля, «прорезанных жилами оврагов», М. Волошин ощущает грустную и строгую красоту античного Средиземноморья. Здесь действительно на всем – трагедия смерти, всюду – могилы древних богов. 18 апреля 1907 года поэт пишет Вячеславу Иванову: «Мне приходит в голову сделать серию – «Одиссей в Киммерии»…»[3]. Определенно начинает слагаться цикл киммерийских сонетов, а одноименное стихотворение поэт напишет 17 октября 1907 года с посвящением Лидии Дмитриевне Зиновьевой-Аннибал:

… И вот вдали синеет полоса
Ночной земли и, слитые с туманом,
Излоги гор и скудные леса.
Наш путь ведет к божницам Персефоны,
К глухим ключам, под сени скорбных рощ
Раин и ив, где папоротник, хвощ
И черный тисс одели леса склоны…
Туда идем, к закатам темных дней
Во сретенье тоскующих теней[4]

В статье «Константин Богаевский» (1912) М. Волошин создает теорию исторического пейзажа: «В ней (земля Восточного Крыма – Л.Д.) и теперь можно увидеть

---

[1] Волошин М. Всемирная библиотека поэзии. Избранное. Ростов-на-Дону, «Феникс». 1996. С. 84-85.
[2] Максимилиан Волошин. Константин Богаевский. *Лики творчества,* Л.: «Наука», 1989. С. 316.
[3] Купченко В. Жизнь Максимилиана Волошина. Документальное повествование. СПб.: Изд-во журнала «Звезда», 2000. С. 89.
[4] Волошин М. Всемирная библиотека поэзии. Избранное. Ростов-на-Дону, «Феникс», 1996. С. 50.

пейзаж, описанный Гомером. Когда корабль подходит к обрывистым и пустынным берегам этих унылых и торжественных заливов, то горы предстают повитые туманом и облаками, и в этой мрачной панораме можно угадать преддверье Киммерийской ночи, какою она представилась Одиссею. Там найдутся и «узкие побережья со священными рощами Персефоны, высокими тополями и бесплодными ивами» (Ср. Текст восходит к «Одиссее» (X, 509 – 510), перевод В.А.Жуковского:…достигнешь / Низкого брега, где дико растет Персефонин широкий/ Лес из ракит, свой теряющих плод, и из тополей черных… – Л.Д.). Дальние горы покрыты скудными лесами. Холмы постепенно переходят в степи, которые тянутся вплоть до Босфора Киммерийского (древнегреческое название Керченского пролива, – Л. Д.), прерываемые только мертвыми озерами и невысокими сопками, дающими пейзажу сходство с Флегрейскими полями»[5]

Таким образом, Максимилиана Волошина привлекает один из древнейших мифологических образов – образ земли – божества, обычно выступающего в роли женского производящего начала Вселенной, богини-матери (для сравнения: малоазиатская Кибела, Тепев древних майя, древнеславянская «Мать сыра земля»):

Моя земля хранит покой,
Как лик иконы изможденной.
Здесь каждый след сожжен тоской,
Здесь каждый холм – порыв стесненный.
Я вновь пришел – к твоим ногам
Сложить дары своей печали.
Бродить по горьким берегам
И вопрошать морские дали[6]

Преображенная поэтическим гением М. Волошина, Киммерия стала для поэта неисчерпаемым источником мифов, поэтических легенд и преданий. В статье «Живое о живом (Волошин)» (1932) Марина Цветаева так вспоминала о мифотворчестве Макса: «Киммерия. Земля входа в Аид Орфея. Когда Макс, полдневными походами, рассказывал мне о земле, по которой мы идем, мне казалось, что рядом со мной идет – даже не Геродот, ибо Геродот рассказывал по слухам, шедший же рядом повествовал, как свой о своем»[7].

О своих походах с Максом по Кара-Дагу М. Цветаева также не раз писала в письмах и мемуарной прозе: «Ибо этот грузный, почти баснословно грузный человек («семь пудов мужской красоты», как он скромно оповещал) был необычайный ходок, и жилистые ноги в сандалиях носили его так же легко и заносили так же высоко, как козьи ножки – козочек. Неутомимый ходок. Ненасытный ходок. Сколько раз – он и я – по звенящим от засухи тропкам, или вовсе без тропок, по хребтам, в самый полдень, с непокрытыми головами, без палок, без помощи рук, с камнем во рту (говорят, отбивает жажду, но жажду беседы он у нас не отбивал), итак, с камнем во рту, но, несмотря на камень во рту и несмотря на постоянную совместность – как только свидевшиеся друзья – в непрерывности беседы и ходьбы – часами – летами – все вверх, все вверх. Пот лил и высыхал, нет, высыхал, не успев пролиться, беседа не пересыхала – он был неутомимый собеседник, то есть тот же ходок по дорогам мысли и слова. Рожденный пешеход. И такой же лазун»[8].

Волошин, наблюдая за первозданностью Кара-Дага – душой и сердцем Киммерии, с его стихийно созданными нагромождениями, «причудливыми изваяниями,

---

[5] Максимилиан Волошин. Константин Богаевский. *Лики творчества,* Л., «Наука». 1989. С. 316.
[6] Волошин М. Всемирная библиотека поэзии. Избранное. Ростов-на-Дону, «Феникс», 1996. С. 77.
[7] Цветаева М.И. Живое о живом (Волошин). *Проза: Автобиографическая проза. Воспоминания о поэтах. Мой Пушкин. Литературно-критические статьи* / Сост., подгот. текста и коммент. А. Саакянц. Кишинев, 1986. С. 234.
[8]Цветаева М.И. (1986). Живое о живом (Волошин). *Проза: Автобиографическая проза. Воспоминания о поэтах. Мой Пушкин. Литературно-критические статьи* / Сост., подгот. текста и коммент. А. Саакянц. Кишинев, 1986. С. 193-194.

о которых слагались легенды», любуясь ими, приходит к следующим выводам: проходят эпохи, все течет, изменяется, земля приобретает свой лик, свое собственное лицо: «Огонь и вода, вулканы и море источили ее рельефы, стерли ее плоскогорья и обнажили мощные и изломанные костяки ее хребтов… Камни и развалины этой страны безымянны… Народы, населявшие ее, сменяли один другой, не успевая ни закрепить своих имен, ни запомнить старых»[9].

В этом же очерке М. Волошин дает фантастическую картину древнего потухшего вулкана Кара-Даг, который, по мысли мастера слова, является эпицентром поэтического вдохновения, и в котором художники черпают неиссякаемую творческую энергию: «Если с Опука или с высоты Скифского вала,… посмотреть к западу… в те вечера, когда над землею не стоит мгла, на самом краю горизонта, за тусклыми мерцаниями двух глубоко уходящих в землю морских заливов, встает нагромождение острых зубцов, пиков и конических холмов. И среди них полуразрушенным готическим собором с недостроенными башнями в кружеве стрелок, переплетов и взвивающихся языков окаменелого пламени встает сложное строение Карадага. Такой романтически-сказочной страной представляется Коктебель из глубины Керченских степей.

Вся Киммерия проработана вулканическими силами. Но гнезда огня погасли, и вода, изрывшая скаты, обнажила и заострила вершины хребтов. Коктебельские горы были средоточием вулканической деятельности Крыма, и обглоданные морем костяки вулканов хранят следы геологических судорог. Кажется, точно стада допотопных чудовищ были здесь застигнуты пеплом. Под холмами этих долин можно различить очертания вздутых ребер, длинные стволы обличают скрытые под ними спинные хребты, плоские и хищные черепа встают из моря, один мыс кажется отставленной чешуйчатой лапой, свернутые крылья с могучими сухожильями обнажаются из-под серых осыпей; а на базальтовых стенах Карадага, нависших над морем, можно видеть окаменевшее, сложное шестикрылье Херубу, сохранившее формы своих лучистых перьев»[10]. Чуть позже в стихотворении «Карадаг» (1918) симфония «вихрям древних сил», запечатленных в базальтовых складках древнего вулкана, продолжит звучать во всю мощь вдохновенно-восторженного голоса поэта:

Преградой волнам и ветрам
Стена размытого вулкана,
Как воздымающийся храм,
Встает из сизого тумана.
По зыбям меркнущих равнин,
Томимым неуемной дрожью,
Направь ладью к ее подножью
Пустынным вечером – один.
И над живыми зеркалами
Возникнет темная гора,
Как разметавшееся пламя
Окаменелого костра[11].

Подолгу любуясь живописной панорамой, которая открывалась на Коктебельскую бухту с самой высокой точки – горы Кучук-Янишар, мысли и чувства поэта приобретали особый строй. Вдохновленный потрясающими видами, Макс слышал гекзаметр в шелесте волн и шуме прибоя, а каждый парус вдали представлялся ему вестником Эллады. В зрелые годы поэта все больше притягивал Кара-Даг, который сделался любимым маршрутом его пешеходных прогулок.

В очертаниях Кара-Дага поэт не только сумел разглядеть свой лик, но и воссоздать фантастическими красками неземную красоту потухшего вулкана:

---

[9]Максимилиан Волошин. Константин Богаевский. *Лики творчества,* Л. : «Наука», 1989. С. 314.
[10] Максимилиан Волошин. Константин Богаевский. *Лики творчества*. Л.: «Наука», 1989. С. 316.
[11] Волошин М. Всемирная библиотека поэзии. *Избранное.* Ростов-на-Дону, «Феникс», 1996. С. 63.

С первоначальных дней, когда вулкан
Метал огонь из недр глубинных трещин
И дымный факел в небе потрясал.
Вон там – за профилем прибрежных скал,
Запечатлевшим некое подобье
(Мой лоб, мой нос, ощечье и подлобье),
Как рухнувший готический собор,
Торчащий непокорными зубцами,
Как сказочный базальтовый костер,
Широко вздувший каменное пламя, –
Из сизой мглы, над морем вдалеке
Встает стена… Но сказ о Карадаге
Не выцветить ни кистью на бумаге,
Не высловить на скудном языке[12]

(«Дом поэта», 1926)

Эту мистическую связь М. Волошина с жерлом вулкана интуитивно уловила Марина Цветаева: «Это был огромный очаг тепла, физического тепла, такой же достоверный тепловой очаг, как печь, костер, солнце. От него всегда было жарко – как от костра, и волосы его, казалось, так же тихонько, в концах, трещали, как трещит хвоя на огне. Потому, казалось, так и вились, что горели (crépitement –треск, – Л.Д.). Не могу достаточно передать очарования этой физики, являвшейся целой половиной его психики, и, что важнее очарования, а в жизни – очарованию прямо обратно – доверия, внушаемого этой физикой»[13].

В другом месте М. Цветаева так описывала почти физиологическую связь М. Волошина с горными пейзажами: «О нем, как о горах, можно было сказать: массив. Даже физическая его масса была массивом, чем-то непрорубным и неразрывным. Есть аэролиты небесные. Макс был – земной монолит, Макс был именно обратным мозаике, то есть монолитом. Не составленным, а сорожденным. Это одно было создано из всего. По-настоящему сказать о Максе мог бы только геолог. Даже черепная коробка его, с этой неистовой, неистощимой растительностью, которую даже волосами трудно назвать, физически ощущалась как поверхность земного шара, отчего-то и именно здесь разразившаяся таким обилием»[14]

Именно концепция исторического пейзажа, лирические произведения поэта позволяют определить волошинскую сущность во временном отношении – «полдневную»: земную и солнечную, вещественную, но одновременно – магическую и мифическую. С этим прекрасно согласуются многочисленные признания самого поэта: «Я духом – бог, я телом – конь» («Письмо», 1904), «Я люблю тебя, тело мое…» (1912); в «Автобиографии»: «Я язычник по плоти», – когда он говорит о свой склонности к «духовно-религиозному восприятию мира и любви к цветению плоти и вещества во всех его формах и ликах»[15].

«Дух земли», – говорила о нем и М.И. Цветаева. – «ДУХ, но ЗЕМЛИ»[16].

Сам М. Волошин считал, что художник должен «перестрадать» ту землю, которую он пишет: «Он должен пережить историю каждой ее долины, каждого холма, каждого

---

[12] Волошин М. Всемирная библиотека поэзии. *Избранное.* Ростов-на-Дону, «Феникс», 1996. С. 321.

[13] Цветаева М.И. Живое о живом (Волошин). *Проза: Автобиографическая проза. Воспоминания о поэтах. Мой Пушкин. Литературно-критические статьи* / Сост., подгот. текста и коммент. А. Саакянц. Кишинев, 1986. С. 232.

[14] Там же. С. 231.

[15] Тростников М.В. Поэтология. М., 1997. С. 4.

[16] Цветаева М.И. (1986). Живое о живом (Волошин). *Проза: Автобиографическая проза. Воспоминания о поэтах. Мой Пушкин. Литературно-критические статьи* / Сост., подгот. текста и коммент. А. Саакянц. Кишинев, 1986. С. 231.

залива. Опыт сердца, исходившего тоской в ее сумерках, и опыт ступеней, касающихся всех ее тропинок, ему дают не меньше, чем впечатления глаза»[17]:

Дитя ночей призывных и пытливых,
Я сам – твои глаза, раскрытые в ночи
К сиянью древних звезд, таких же сиротливых,
Простерших в темноту зовущие лучи…[18]

Поэт стремился показать в образе Киммерии «просторы всех веков и стран, легенд, историй и поверий». Ему, искателю «родины духа», не удалось побывать на Востоке – в Индии, Китае, Японии. Поэтому «истинную родину духа» он нашел на востоке Крыма[19]:

Я иду дорогой скорбной в мой безрадостный
Коктебель…
Припаду я к острым щебням, к серым срывам
размытых гор,
Причащусь я горькой соли задыхающейся волны,
Обовью я чобром, мятой и полынью седой чело.
Здравствуй, ты, в весне распятый, мой
торжественный Коктебель![20]

Каждый элемент художественной системы (метафора, сравнение, художественная деталь, лирический герой и пр.) может выступать символом. М. Волошин отдает предпочтение пейзажу как элементу самодостаточному. Пейзаж у поэта выражает концепцию художественного обобщения, содержит сознательную установку автора на символический смысл изображаемого и в целом является формой выражения художественного пространства:

Травою жесткою, пахучей и седой
Порос бесплодный скат извилистой долины…
А выше за холмом лиловые вершины
Подъемлет Карадаг зубчатою стеной
И там – во впадинах зияющих глазниц –
Огромный взгляд растоптанного Лика[21].

(Полдень, 1907)

В ходе поэтических и философско-эзотерических зарисовок получает развитие волошинская поэтико-символическая концепция цвета и света. Цвет, в представлении М. Волошина, есть порождение и проявление стихии. Наиболее полно об этом поэт говорит в статье «Константин Богаевский» (1912): «Цвет как бы вскипает из глубины предметов. Они существуют каждый нимбами своей сущности. Картина возникает из гармонии теней; цвет выявляется из тьмы, разложенной солнечным светом»[22]. М. Волошин как бы продолжает мысль, ранее высказанную Александром Блоком: «Действие света и цвета освободительно. Оно улегчает душу, рождает прекрасную мысль»[23]. По мнению М. Волошина, окрашенный свет есть краска. Краски представляют совершенно самостоятельный мир гармонии, в котором нет никаких соприкосновений со словом. То, впечатление, которое создают краски, нельзя перевести в слова (подобно музыке, которая также неподвластна слову).

Мысль о проявлении цвета и света в природе находит поэтическое выражение в словесных изображениях природных стихий. Круг лексики, воссоздающей образы звучащей природы, обязательно дополняет, точнее сопровождает, категория цвета.

---

[17]Максимилиан Волошин. Константин Богаевский. *Лики творчества,* Л.: «Наука», 1989. С. 313.
[18] Волошин М. Всемирная библиотека поэзии. *Избранное.* Ростов-на-Дону, «Феникс», 1996. С. 42.
[19] См.: Куприянов И.Т. Судьба поэта (Личность и творчество Максимилиана Волошина). К., 1979. С. 127.
[20] Волошин М. Всемирная библиотека поэзии. Избранное. Ростов-на-Дону, «Феникс», 1996. С. 43.
[21] Волошин М. Всемирная библиотека поэзии. Избранное. Ростов-на-Дону, «Феникс», 1996. С. 47.
[22]Максимилиан Волошин (1989). Константин Богаевский. *Лики творчества,* Л.: «Наука», 1989. С. 312.
[23]Блок А. Краски и слова. *Собрание сочинений: в 6-ти т. Л.: Худож. лит.,* 1980-1983. Т.4. Очерки. Статьи. Речи. 1905-1921. С. 7-12.

Стихотворение, в котором будут использованы «говорящие» рифмы, позже назовут «акварелью в стихах»[24]:

Старинным золотом и желчью напитал
Вечерний свет холмы. Зардели, красны, буры,
Клоки косматых трав, как пряди рыжей шкуры.
В огне кустарники и воды как металл[25].

Поэт передает краски киммерийского вечера, объединенные в одну цветовую гамму – багряную: «зардели», красный, бурый, рыжий, огненный. Так создан цветовой фон, а вместе с ним передается настроение художника, (печаль), хотя М. Волошин стремился к использованию в своем творчестве «приема объективированного описания»[26].

Цвета, краски, формы и даже запах (*«Там дышит тяжело усталый Океан / И веет запахом гниющих трав и йода…», «И этот тусклый зной, и горы в дымке мутной,/ И запах душных трав...», «Я пришла по сожженным лугам, / И ступни мои пахнут полынью», «Пахну солнцем и мятой,/И звериным руном…»* и т.д.) в своей совокупности создают такую картину, которую хочется видеть, и, «наоборот», хочется слышать «звучание» акварелей Волошина[27]. Иными словами, в творчестве М. Волошина поэтическое пространство создается по средствам графических пространственных форм, именно таким образом создается возможность сосуществования двух типов художественного пространства. В статье «Краски и слова» (1905) Александр Блок писал: «Говорят, слов больше, чем красок; но, может быть, достаточно для изящного писателя, изящного поэта только таких слов, которые соответствуют краскам. Ведь это – словарь удивительно пестрый, выразительный гармонический. Живопись не боится слов. Она говорит: “Я сама – природа”»[28].

Мысль о могучей и творящей природной стихии утверждает живописное начало в пейзажной лирике М. Волошина, поэтому он продолжает развивать начатую в ранних циклах теорию использования природных красок. Поэт по-особому относится в своих лирических произведениях к жемчугу, серебру, золоту, бронзе топазу, аметисту. Мы встречаем такие поэтические сочетания, как ***алмазная паутина, сияние оникса, отблеск ртутный, голубой стеклярус, гневный пурпур.*** У М. Волошина поразительное чувство красок: ***миндаль розовеет тонким дымом, дальние горы весной опрозрачены тонким снежным хрусталем, равнина вод обведена серебряной каймой, над тусклою водой зарницы синие трепещут беглой дрожью, излом волны сияет аметистом*** и т.д.

Волошин-поэт находится в согласии с Волошиным-живописцем. Его стихотворения – результат зрительных восприятий реального мира. Они передают картины природы и то настроение, которое возникло у поэта, глядящего на мир глазами художника. Традиционное представление о М. Волошине как поэте, который использовал прием объективированного описания, в результате проведенных исследований оказывается далеко не точным, так как оно исключает из сферы волошинской поэтики огромный содержательный пласт собственно символического отражения мира. Что в свою очередь позволяет говорить о создании поэтом символистской концепции цвета и света.

Отбирая в природе те краски, которые отвечают его психологическому состоянию, поэт придает им некую мистическую глубину. Теургия уводит М. Волошина к первозданности, праматери, праистории. Такой подход позволяет поэту проникнуть в глубины мироздания, постичь тайну единения человека и природы:

Вверх обрати ладони тонких рук –
К истоку дня! Стань лилией долины,

---

[24]См.: Куприянов И.Т. Судьба поэта (Личность и творчество Максимилиана Волошина). К., 1979. С. 127.
[25] Волошин М. Всемирная библиотека поэзии. Избранное. Ростов-на-Дону, «Феникс», 1966. С. 44.
[26] См.: Куприянов И.Т. Судьба поэта (Личность и творчество Максимилиана Волошина). К., 1979. С. 136.
[27] См.: Куприянов И.Т. Судьба поэта (Личность и творчество Максимилиана Волошина). К., 1979. С. 136.
[28] Блок А. Краски и слова. *Собрание сочинений: в 6-ти т.* Л.: Худож. лит., 1980-1983. Т.4. Очерки. Статьи. Речи. 1905-1921. С. 7-12.

Стань стеблем ржи, дитя огня и глины![29]

Исследование психологического аспекта категорий цвета и света представлено в работе «Диалектика мифа» А.Ф. Лосева. Автор указывает на необходимость изучения мифологии цвета и света в искусстве, настаивает на том, что мифолого-символическое восприятие цвета и света есть отражение в искусстве объективных свойств мира: «Не могу не привести... примеров символического мифологизирования. Возьмем окружающие нас самые обыкновенные цвета... Это и есть самое обыкновенное восприятие. Люди, и в особенности ученые, думают, что реальные те цвета, о которых говорится в руководствах по физике или химии. На самом же деле, что говорится о цвете в физике,… весьма далеко от живого восприятия. … Никто никогда не воспринимает цвет без этих и подобных впечатлений. Чистый цвет есть несуществующая абстракция и утверждается лишь тем, кто не привык видеть жизнь, а лишь живет выдумками». При этом «свет сам по себе неделим, сплошен и непрерывен. … Мы видим свет и только свет, единый свет единого солнца»[30].

А.Ф. Лосев начинает свое исследование с синего цвета. И это не случайно. Мистическое значение синего у символистов связано с поиском истины, это цвет мысли, объединяющий науку, религию и искусство. «Синий цвет, – отмечает А.Ф. Лосев, – «прелестное ничто. В созерцании его есть какое-то противоречие раздражения и покоя. Как высокое небо, далекие горы мы видим синими, так и вообще синяя поверхность как будто уплывает от нас вдаль… мы охотно смотрим на синий цвет, не потому что он проникает в нас, а потому, что он тянет нас вслед за собою»[31]. Анализ волошинской поэтики синего цвета подтверждает вышесказанное: ***далей просинь, хребтов синели стены, под синей схимою, сумрачная синь*** и т.д.

Далее у А.Ф. Лосева находим: «В сиреневом цвете также есть нечто живое, но безрадостное. По мере дальнейшего потенцирования сине-голубого цвета беспокойство возрастает»[32].

М. Волошин сиреневому цвету предпочитает сиянье аметиста (*«Излом волны/Сияет аметистом...») и лиловый («Лиловых туч карниз», «холмов лиловые вершины»*).

«Мифологизирование к р а с н о г о цвета – общеизвестно, – продолжает Лосев. – Возбуждающий и раздражающий характер его не нуждается в распознании. Через пурпуровое стекло хорошо освещенный ландшафт рисуется в страшном свете. Такой тон должен бы расстилаться по земле и небу в день страшного суда»[33]. Несомненно, символическое толкование красного цвета и Максимилианом Волошиным: ***«от красных скал Тавриза», «багровый день», «равнины медно-буры», «мерцая оком рдяным», «в медно-красной пустыне», «горелый, ржавый, бурый цвет трав», «и алеют щебни», «заката алого заржавели лучи // По склонам рыжих гор…»***

И, наконец, зеленый цвет. А.Ф. Лосев писал: «На зеленом цвете мы получаем удовлетворение и вздыхаем»[34]. У М. Волошина мы находим только лишь ***зеленые сумерки***; есть еще ***зеленый вал***, но он «отпрянул и пугливо умчался вдаль, весь пурпуром горя»[35].

Мифолого-символическое толкование цвета «есть всецело именно символическое, так как построено на существенной характеристике каждого цвета в отдельности»[36], отражающее психологическое состояние его воспринимающего. Учитывая то, что

---

[29] Волошин М. Всемирная библиотека поэзии. Избранное. Ростов-на-Дону, «Феникс», 1996. С. 45.
[30] Лосев А.Ф. Диалектика мифа. *Философия. Мифология. Культура.* М., 1991. С. 52-56.
[31] Там же. С. 53.
[32] Там же. С. 53.
[33] Лосев А.Ф. Диалектика мифа. *Философия. Мифология. Культура.* М., 1991. С. 53-54.
[34] Там же. С. 56.
[35] Волошин М. Всемирная библиотека поэзии. *Избранное.* Ростов-на-Дону, «Феникс», 1996. С. 46.
[36] Лосев А.Ф. (1991). Диалектика мифа. *Философия. Мифология. Культура.* М., 1991. С. 56.

большинство киммерийских сонетов были созданы М. Волошиным в период личных переживаний, нужно признать, что даже могущественная природа с ее богатством красок не всегда была способна облегчить душевную боль поэта:

Край одиночества,
Земля молчания…
Сбылись пророчества,
Свершились чаянья.
Под синей схимою
Простерла даль
Неотвратимую
Печаль[37]

Это – обобщенный философский взгляд М. Волошина на жизнь. Пейзаж души и душевное состояние поэта взаимно раскрывают друг друга и являются лирическим откровением. Коктебель во многом помогает обрести равновесие; поэт все чаще уходит в горы, без зелени, покрытые лиловыми кустарниками, в долинах которых звенит отстоенная тишина. Все становится цельным и оправданным. Весной 1907 года Волошин пишет жене, Маргарите Васильевне Сабашниковой: «Я начинаю действительно только теперь приобщаться Коктебелю, – пишет Волошин жене. – Коктебель для меня никогда не был радостен. Он всегда был горек и печален… Но каждый раз в этой горечи рождались новые ростки и новая жизнь, все перекипало, оседало, прояснялось…Он – моя горькая купель»[38].

Мифологизация цвета в творчестве М. Волошина обязательна. Такой подход оправдан изучением образов в их цветовом обрамлении, смысловая перспектива которых включает в себя черты не только реальной природы, но и несет на себе печать философских, этических, эстетических и психологических символов, включенных в контекст русской и мировой культуры.

Таким образом, категория цвета отражает в пейзажной лирике М. Волошина три фактора: природный колорит окружающей действительности; мистическое приобщение к глубинам праматерии, праистории, тайнам мироздания; психологическое состояние лирического героя.

В стихах о Киммерии М. Волошин предстает не только как вдохновенный певец природы, но и как художник, сумевший всеми оттенками и соцветьями поэтической палитры передать ту неописуемую красоту земли, где ему посчастливилось жить. Эта мысль подтверждается свидетельством Андрея Белого: «Сам Волошин как поэт, художник кисти, мудрец, вынувший стиль своей жизни из легких очерков коктебельских гор, плеска моря и цветистых узоров коктебельских камешков, стоит мне воспоминанием как воплощение идеи Коктебеля. И сама могила его, влетевшая на вершину горы, есть как бы расширение в космос себя преобразующей личности»[39]. Похоронен Максимилиан Волошин на вершине горной гряды Кучук-Енишар, неподалеку от мыса Хамелеон. Перед смертью поэт указал это место и просил не сажать вокруг его могилы цветов и деревьев, так как любил Коктебель именно за первозданную и дикую красоту, которой не успела коснуться рука человека. Местные жители так и называют Кучук-Енишар горой Волошина.

Моей мечтой с тех пор напоены
Предгорий героические сны
И Коктебеля каменная грива;
Его полынь хмельна моей тоской,

---

[37] Волошин М. Всемирная библиотека поэзии. *Избранное.* Ростов-на-Дону, «Феникс», 1996. С. 52.
[38] Купченко В. Жизнь Максимилиана Волошина. *Документальное повествование.* СПб.: Изд-во журнала «Звезда», 2000. С. 88.
[39] Белый А. Дом-музей М.А.Волошина. В кн.: М. Волошин. Всемирная библиотека поэзии. Избранное. Ростов-на-Дону, «Феникс», 1996. С.427.

Мой стих поет в волнах его прилива,
И на скале, замкнувшей зыбь залива,
Судьбой и ветрами изваян профиль мой[40], –

пророчески утверждал Волошин. Поэтому не только сказочными пейзажами, величественным Кара-Дагом, уютными бухтами, красотами природы манит к себе творческих людей Коктебель, но особой атмосферой вдохновения, историей, легендами, созданными Максимилианом Волошиным.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Белый А. Дом-музей М.А.Волошина. В кн.: М. Волошин. Всемирная библиотека поэзии. Избранное. Ростов-на-Дону, «Феникс», 1996. С. 427.

Блок А. Краски и слова. *Собрание сочинений: в 6-ти т. Л.: Худож. лит.,* 1980-1983. Т.4. Очерки. Статьи. Речи. 1905-1921. С. 7-12.

Волошин М. (1996). Всемирная библиотека поэзии. *Избранное.* Ростов-на-Дону, «Феникс», 1996. С. 84-85.

Куприянов И.Т. Судьба поэта (Личность и творчество Максимилиана Волошина). К., 1979. С. 136. Блок А. Краски и слова. *Собрание сочинений: в 6-ти т.* Л.: Худож. лит., 1980-1983. Т.4. Очерки. Статьи. Речи. 1905-1921. С. 7-12.

Купченко В. Жизнь Максимилиана Волошина. *Документальное повествование.* СПб.: Изд-во журнала «Звезда», 2000. С. 88.

Лосев А.Ф. (1991). Диалектика мифа. *Философия. Мифология. Культура.* М., 1991. С. 56.

Волошин М. Всемирная библиотека поэзии. Избранное. Ростов-на-Дону, «Феникс». 1996. С. 84-85.

Максимилиан Волошин. Константин Богаевский. *Лики творчества,* Л., «Наука». 1989. С. 316.

Тростников М.В. Поэтология. М., 1997. С. 4.

Цветаева М.И. (1986). Живое о живом (Волошин). *Проза: Автобиографическая проза. Воспоминания о поэтах. Мой Пушкин. Литературно-критические статьи* / Сост., подгот. текста и коммент. А. Саакянц. Кишинев, 1986. С. 231.

REFERENCES

Belyj, A. *Dom-muzej M.A.Voloshina* [House-Museum of M.A. Voloshin] // V kn.: M. Voloshin (1996). Izbrannoe. Vsemirnaya biblioteka poezii, Rostov-na-Donu, «Feniks», 427 p. [in Russian].

Blok, A. (1982). *Kraski i slova* [Paints and words] // Blok A. Sobranie sochinenij: v 6-ti t. – L.: Hudozh. lit., T.4. Ocherki. Stat'i. Rechi. 1905-1921. – 7-12 p. [in USSR].

Voloshin, M. (1989). *Konstantin Bogaevskij* [Konstantin Bogaevsky]. Liki tvorchestva, L.,312-324 p. [in USSR].

Voloshin, M.A. (1996). *Izbrannoye. Vsemirnaya biblioteka poezii* [Favorites. World library of poetry], Rostov-na-Donu: «Feniks», 448 p. [in Russian].

Losev, A.F. (1991). *Dialektika mif* [Dialectic of myth] // Filosofiya. Mifologiya. Kul'tura, M., 21-187 p. [in USSR].

Kupriyanov, I.T.(1979). *Sudba poeta (Lichnost i poeziya Maksimiliana Voloshina)* [The fate of the poet (Personality and poetry of Maximilian Voloshin)]. Kiyev: Naukova dumka, 250 p. [in USSR].

[40] Волошин М. (1996). Всемирная библиотека поэзии. *Избранное.* Ростов-на-Дону, «Феникс», 1996. С. 84-85.

Kupchenko, V.P. *Stranstvie Maksimiliana Voloshina: Dokumental'noe povestvovanie* [The Wandering of Maximilian Voloshin: A Documentary Narration], S-Pb.: Izd-vo zhurnala «Zvezda», 2000, 400 p. [in Russian].

Trostnikov M.V. (1997). *Poetologiya* [Poetology], M., S.4 [in Russian].

Tsvetayeva, M.I. (1986). *Zhivoye o zhivom (Voloshin)* [Living about living things (Voloshin)] // M.I. Tsvetayeva. Proza: Avtobiograficheskaya proza. Vospominaniya o poetah. Moj Pushkin. Literaturno-kriticheskie stat'i/Sost., podgot.teksta i komment. A.Saakyanc, Kishinev: «Lumina». 544 p. [in USSR].

Dzikovskaya L. Koktebel of Maximiliana Voloshin's.

Maximilian Voloshin is a poet and artist, whose diverse quests can be considered under the sign of gravitation towards a certain aesthetic theosophy that synthesizes various types of art. Many researchers of the life and work of the Russian poet noted the picturesque expressiveness and brilliance of his poetry (I.T.Kupriyanov, V.P. Kupchenko, V.B.Zharkikh, S.M. Pinaev, N.G. Arefieva, V. V. Chagina, Hon Ki-Sun and many others).

Cimmeria is a special Voloshin's theme, in the interpretation of which the originality of his artistic nature was most clearly manifested, and Koktebel is a kind of materialization of the poet's creative spirit.

Koktebel was revealed to Voloshin in the spring of 1907, when the wormwood highlands and plains scorched by the sun, the sea and the harsh nakedness of the earth - became deeply in tune with the poet's deep personal experiences. Koktebel motifs enriched Voloshin's poetry with a purely personal content: it is in Cimmerian poems that the poet achieves an amazing correspondence between accurate descriptions of what is revealed to the eye and the landscape of the soul. For Voloshin, Koktebel becomes a symbolic image of the universe, in which all the «faces of the earth», traces of its history and culture are combined.

The scientific task of the article is to study Koktebel, captured in the poet's poems, which in itself seems to be a significant stage in the creative path of Maximilian Voloshin.

The poet strove to show in the image of Cimmeria «the vastness of all centuries and countries, legends, stories and beliefs». He, a seeker of the «homeland of the spirit», did not manage to visit the East – India, China, Japan. Therefore, he found the «true homeland of the spirit» in the east of Crimea.

Each element of the artistic system (metaphor, comparison, artistic detail, lyrical hero, etc.) can act as a symbol. M. Voloshin gives preference to landscape as a self-sufficient element. Voloshin's landscape expresses the concept of artistic generalization, contains the author's conscious attitude towards the symbolic meaning of what is depicted and, in general, is a form of expression of artistic space.

Key words: *«homeland of the spirit», «landscape of the soul», color, light, mythologization, cultural space.*

УДК 821.161.1-3.09

Олексій КИСКІН[*]

ОСОБЕННОСТИ ХРОНОТОПОВ РОМАНА «ЧАПАЕВ И ПУСТОТА»

В статье рассматриваются структурные особенности построения хронотопов в романе Виктора Пелевина. «Чапаев и Пустота» – второй роман современного российского писателя и, теперь это можно утверждать наверняка, продолжил цикл романов, которые раскручивают авторский замысел в определенной последовательности художественного изложения. Эта последовательность легко прослеживается в актуальности тех вопросов, которые В. Пелевин ставит перед героем и реципиентом в своем творчестве. Так как события, изображенные в его романах локализованы преимущественно в пространстве города, столичного и периферийного, в статье исследуются особенности именно урбанистического хронотопа в романе «Чапаев и Пустота».

В результате исследования можно констатировать, что В. Пелевин использует новаторские художественные приемы в создании урбанистического хронотопа психиатрической лечебницы. Этот прием помогает авторской задаче деконструкции и десакрализации мифов советской действительности. Хронотоп психиатрической лечебницы романа «Чапаев и Пустота» интертекстуально перекликается с богатым литературным разнообразием художественных текстов, описывающих лечебные заведения подобного типа. Достаточно привести в качестве примеров неполный перечень художественных текстов и их авторов, без временной привязки, вразброс: «Над кукушкиным гнездом» Кен Кизи; «Прерванная жизнь» Сюзанна Кейсен; «Палата № 6» Антон Чехов; «Остров Проклятых» Деннис Лихэйн; «Безумие» Камерон Джейс и этот список можно продолжать и продолжать. Психотерапевтический опыт, который приобретают персонажи этих произведений в психиатрических лечебницах или заведениях подобного типа, позволяет им избавится от фантомов из прошлого, преследующих их, применяя авторский прием десакрализации и деконструкции.

Ключевые слова: *хронотоп, десакрализация, деконструкция, мифотворчество, постмодернизм, интертекстуальность.*

Актуальность темы обусловлена неподдельным исследовательским и читательским интересом к творчеству, пожалуй, одного из самых законспирированных писателей литературы постмодернизма – Виктору Пелевину. Российский писатель является автором более двух десятков произведений, выход каждого из которых становится культурным событием. Мастерское владение литературным стилем, В. Пелевин позволяет своим читателям и критикам избавится от мифов советской реальности, используя постмодернистские приемы литературной деконструкции и десакрализации. Творчество писателя-постмодерниста исследуется в работах И. Скоропановой, А. Гениса, М. Эпштена, В. Курицына, Т. Гундоровой, А. Мережинской и других.

Целью статьи является выявление авторского новаторства в создании урбанистических хронотопов романного текста, их структурных особенностей и художественных возможностей.

Изложение основного материала. Художественная традиция литературы Нового времени породила практически единственный способ оценки плодов писательского творчества – по степени соотнесенности картины мира, представленного в них автором-

[*] *Кискін О. – кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, e-mail: kiskinalexey@gmail.com*

творцом, с реальными фактами. Литературный процесс рубежа XX – XXI столетий показывает стремление к сопоставлению художественных текстов с виртуальными образными предложениями, которые предоставляет автору технические возможности и новые художественные приемы изображения искусственно созданной модели мира.

Роман В. Пелевина «Чапаев и Пустота»[1] можно охарактеризовать цитатой живущего в США литературоведа и радиоведущего, советского эмигранта и русского писателя А. Гениса: «Для Пелевина окружающий мир – это череда искусственных конструкций, где мы обречены вечно блуждать в напрасных поисках «сырой», изначальной действительности. Все эти миры НЕ являются истинными, но и ложными их назвать нельзя, во всяком случае, до тех пор, пока кто-нибудь в них верит»[2].

Мнение американского ученого – удобный аргумент, когда речь идет о вымышленной действительности, виртуальность которой оборвала свою ощутимую связь с прототипом – «сырой» действительностью жизни.

Комментируя вышеприведенное высказывание современный российский филолог В. Курицын: «Интересно, что источник таких вполне постмодернистских соприкасающихся миров-симулякров оказывается в эстетике соцреализма: «Пока есть хоть одна душа, – цитирует он «Омон Ра» самого В. Пелевина, – где наше дело живет и побеждает, это дело не погибнет!!!»[3].

Существенно упрощается дело с поисками «источников» в случаях прямых цитирований или прозрачных намеков на них. Такие ситуации случаются, например, в романе современного французского писателя чешского происхождения М. Кундеры «Бессмертие», который был издан шестью годами раньше пелевинского. И задача исследования состоит не в сборе и документировании «исходных» следов, она сводится к определению природы мифотворчества или, как в случае с романом В. Пелевина «Чапаев и Пустота», в сочетании мифотворческих и деконструкционных задач. Предложение В. Пелевина интересно тем, что между литературным произведением и действительностью стоит факт мифической обработки самого мифа, определенной сознанием.

Автор книги «Русский литературный постмодернизм» вышеупомянутый В. Курицын в разделе «Большие и мифы и скромные реконструкции» отмечает: «Психоделичная культура не меняет, а чувствует мир ... Кроме того, совсем уже не является ценностью целостность личности, ценностью начинает казаться как раз возможность существовать в различных личностях, говорить с самых разных идеологических позиций, менять взгляды и т.д., и т.п.»[4]. Здесь психоделическая культура постмодернизма, «ощущение мира» постмодернистским человеком «начинает казаться» очень близким к той компоненте модернизма, которая была в нем продолжением гетерогенного мироощущения реалистического человека, продолжением импрессионизма, скажем, в романе «Голод» (1890) лауреата Нобелевской премии по литературе за 1920 год норвежца Кнута Гамсуна.

Конечно, сближение мировосприятия человека постмодернизма как субъекта психоделической культуры с голодными видениями гамсуновского героя существенно отличаются уже мотивациями их «телесности» (избыток алкоголя и острый дефицит любой пищи или, тем более, телесно-физиологической стимуляции), однако, несмотря на мотивации психотропные, существенным остается вопрос о мотивации эстетического поведения постмодернистического человека – вопрос о том художественном остатке «реализма», который делает возможной эстетическую значимость произведений постмодернизма и сам разговор об их типологии.

---

[1] Пелевин, В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. 399 с.
[2] Курицын, В.Н. Русский литературный постмодернизм. Москва: ОГИ, 2000. С. 174.
[3] Курицын, В.Н. Русский литературный постмодернизм. Москва: ОГИ, 2000. С. 174.
[4] Курицын, В.Н. Русский литературный постмодернизм. Москва: ОГИ, 2000. С. 174.

Роман Пелевина «Чапаев и Пустота»[5] подается автором как текст «рукописи, созданной в первой половине двадцатых годов в одном из монастырей Внутренней Монголии»[6], – в мистифицированной редакции этого «психологического дневника, наделенного рядом несомненных художественных достоинств[7].

Некоторая судорожность повествования объясняется тем, что целью написания этого текста было не создание «литературного произведения», а фиксация механических циклов сознания с целью окончательного выздоровления от так называемой внутренней жизни»[8].

«Внутренняя жизнь» героя взятая на стадии болезни и подхода к «окончательному выздоровлению», а значит, «психологический дневник» опирается на деятельность больного сознания, то есть одной из писательских мистификаций, которых в изобилии в художественной литературе чисто реалистического типа, начиная с Н.В. Гоголя.

С первых строк произведения факт мистификации «психологического дневника» художественно нивелируется будто чисто фактографическим вступлением, которое отводит читателя к истории метаморфоз некоего Петра, который убежал от питерского ЧК с Гороховой и оказался на московском Тверском бульваре, где встретился с бывшим гимназическим однокашником Григорием фон Эрненом, сейчас, как выяснилось, московским чекистом Григорием Фанерным. Возбужденное состояние героя и «ожидания ареста» побуждают к убийству и присвоению документов Фанерного, а дальше – превращение в непроизвольного кокаиниста с унаследованной от фон Эрнена коробкой кокаина и попутно самопроизвольного проводника «нашей линии» в революционном кафе – музыкальной табакерке – среди завсегдатаев которой были граф Алексей Толстой и поэт-символист Валерий Брюсов ...

Следующим шагом, который приближает героя к «психологическому дневнику», стал момент, когда он попал в психушку под надзор Тимура Тимуровича. Который интересуется «причиной, по которой человек выпадает из нормальной социально-психологической ниши», и идентифицирует Петра как своего пациента: «Вы как раз принадлежите к тому поколению, которое было запрограммировано на жизнь в одной социально-культурной парадигме, а оказалось в совершенно другой» после «серьезного внутреннего конфликта»: «Вы просто не принимаете нового»[9]: то есть остается «выяснить несуществующие отношения с тенями потухшего мира ....»[10].

Тимур Тимурович – это стоит заметить – оперирует понятиями из словаря революционных времен и близкими к ним словами из современной лексики, скажем, «новых русских» – наряду с «новыми людьми» лидера российской демократической середины XIX века Н.Г. Чернышевского. Этим стирается смысловая разница между разновременными локусами, но одновременно и пределы хронотопов, которые становятся проницаемыми. Сам Тимур Тимурович объясняет их релятивность следующим образом: «В жизни человека, страны, культуры и так далее постоянно происходят метаморфозы. Иногда они растянуты во времени и незаметны, иногда набирают очень выразительные формы – как сейчас. И вот именно отношение к этим метаморфозам определяет разницу между культурами. Например, Китай, от которого вы без ума ...»[11].

Вероятно, подходящим является замечание В. Курицына, что «для героев Пелевина актуален момент «двойственности присутствия» и не-единства (не-музейности) личности.

---

[5] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. 399 с.
[6] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. 399 с.
[7] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 7.
[8] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. 399 с.
[9] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 46.
[10] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 47.
[11] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 47-48.

Он с редкой настойчивостью повторяет из текста в текст ситуацию неравенства субъекта самому себе»[12].

В романе «Чапаев и Пустота» воспроизведен процесс погружения Перта в наркотический сон – стадию «терапии по профессором Канашниковим»[13], в которой «тело практически потеряло чувствительность, а душа ушла в тяжелое и тупое безразличие. Самое неприятное было то, что она будто овладела не мной, а каким-то другим человеком, в которого меня превратил впрыснутый мне препарат. А этого другого человека, как я с ужасом почувствовал, действительно можно было вылечить»[14].

На стадии перехода в «ситуацию неравенства субъекта самому себе, как ее фиксирует тот самый субъект, «кое-что все же застряло в моей голове»[15], поэтому есть основания констатировать определенный критицизм в отношении пациента к своему профессору-клиницисту: «Он умный, подумал я. Но какой подлец»[16]. Этот довольно реалистичный эффект автор усиливает объективацией своего косвенно выраженного отношения к «врачу» с его говорящей фамилией «Канашников» и, как будет видно впоследствии, причудливыми методами: «Метод, который я разработал и применяю, условно можно назвать Турбоюнгианством»[17]. «Понимаете, – объясняет свой метод «лечебно-эстетического практикума» Тимур Тимурович Канашников, – по Юнгу вас надо было бы везти куда-нибудь в Швейцарию, в горный санаторий, сажать там в шезлонг, вступать в долгие беседы и ждать *неизвестно сколько времени*, пока эти символы начнут проявляться. Мы такого не можем. Мы вас вместо шезлонга сажаем вот сюда, – Тимур Тимурович указал на кушетку, – потом делаем укольчик, а потом уже смотрим на символы, которые начинают поступать в бо-о-льшом количестве. А дальше уже наше дело – расшифровывать и лечить. Понятно?»[18].

Из реплик возникает один из сравнительно новых для урбанистической культуры специфически локальных хронотопов – психиатрическая клиника. Критический аксиологический смысл этого хронотопа проступает в романе Пелевина после тех средств, которые применяет профессор Канашников, этот реформатор психиатрии. Его усилия направлены на ускорение психических процессов медикаментозными воздействиями. Несмотря на возможность влияния на психически больных, эти средства практикуются в данном случае без надлежащей превентивной апробации, то есть применяются в режиме ура-революционных инноваций.

Примечательно, что в проведении медицинских процедур врачу помогают сами пациенты, что способствует возникновению определенных казусов, показательных подробностей художественного хронотопа. Так кровать для процедур санитары называют между собой «гаррота», что удивляет даже Тимура Тимуровича: «... Гаррота, если не ошибаюсь, это кресло, на котором в средневековой Испании пытали удушением, да? Какое темное, подавленное восприятия окружающей реальности»[19]. Мало-помалу хронотоп клиники обозначается как художественная деконструкция с отчетливо *сатирической* интенцией, довольно откровенной относительно трактовки «революционной», то есть форсированно-ускоренной медицинской перестройки личности на материале «ценного экспоната», случайного индивида, человека с измененной психикой.

Критицизм автора выражен в романе в опосредованных формах – через реакции героя на раздражающие проявления окружающей среды. Достаточно определенно,

---

[12] Курицын В.Н. Русский литературный постмодернизм. Москва: ОГИ. 2000. С. 175.
[13] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 52.
[14] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 53.
[15] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 53.
[16] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 47.
[17] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 115.
[18] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 116.
[19] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 145.

практически в реалистической близости критическое отношение к миру проявляется в эпизоде боя на станции Лозовая. Все значимые проявления действующих лиц этого эпизода сохраняют основное свойство реалистичных людей – критическую «способность различать». Петька различает изначальную и «добавленную» надпись «другой рукой»; его стремительный поворот и реплика о границах порядочности выражают адекватную нравственную оценку поведения «другой руки», так же как и жест тех присутствующих, что при этом отвели взгляд.

На границе проявлений помраченного и здравого смысла героя автор оставляет знаки *реалистического* осмысления пространства и его *критической* рецепции. Пользуясь эффектом сочиненности, писатель распространяет силу реалистической манеры и для описания уже вполне виртуальных сцен, продуцированных психоделическими видениями героя, то есть побуждает все равно верить тем и другим художественным фактам.

Подкрепить эффект призвана текстуальная аттестация Петра как художественно одаренной личности, сначала как поэта, а дальше и как художника: «В вашем лице погибает баталист, – отметил Володин ...»[20]. На самого Петра возложен груз критической мотивации «корпоративной подлости»[21], своеобразного эгоцентризма художников: «... художники все-таки заметные фигуры, и поэтому беды, происходящие с ними, становятся известными и попадают на всеобщее обозрение»[22].

Романист-постмодернист в этом пункте разграничивает профессиональную ответственность на «трагедии», созданные «в голове художника»[23], и те, которые творит врач-психопатолог, вмешиваясь своими незрелыми, хотя и «научно» обставленными методами (вроде «турбоюнгианства»[24]) в человеческую психику; последние в таком сопоставлении принимают вид откровенно преступного шарлатанства. Художественный хронотоп клиники таким образом приобретает двойную оценку; и *амбивалентность* зависит от статуса действующего лица, задает внутреннее созвучие пространственных соотношений, их реальность или ирреальность в сюжетном пространстве произведения.

Психовизионерские хронотопы Петра, конечно, касаются прежде всего характеристики его личности. Они напоминают обломки, фрагменты зеркал, разбитых и заново склеенных воедино из первоначально разнородных плоскостей. В новообразованной поверхности оказываются рядом фрагменты, которые проистекают из романтической действительности и несут на себе следы соответствующего романтического осмысления, романтической символичности, с фрагментами сугубо реалистичными. Такой сборный хронотоп можно назвать аглютинированными, то есть склеенным. Причем склеивание осуществлено таким образом, что своей целостностью воспроизводит не какую одну поверхность, а каждый раз каждым смежным фрагментом отражает определенные части действительности под собственным углом. Если продолжить аналогию, то это художественно новое склеенное тело может напоминать нам собранный из фрагментарных стекол шар, который вывешивают под потолком на массовых собраниях, чтобы, направив на него один луч фонаря, получить источник блестящих лучей .... Кстати, такие пули фигурируют и в «ресторанных» хронотопах романа.

Композиция хронотопики в романе В. Пелевина может быть квалифицирована как ассоциативно-калейдоскопическая. Неостановимое движение ресторанного шара усложняет картину до крайности. Ведь на его гранях, если можно будет согласиться с таким образом-аналогией, отражаются мириады отображенных объектов. А рассеянные им лучи одновременно падают на новые и новые объекты, сосредоточивая на них внимание автора и читателя. Наверное, именно этими лучами и сосредоточению и

[20] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 123.
[21] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 122.
[22] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 123.
[23] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 123.
[24] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 115.

обеспечивается определенная, весьма условная целостность художественного мира в пределах мигающего меняющегося пространства произведения.

Многозначность смысловых конкретизаций категории места («местонахождение») порождает ситуации недоразумений между героями «Чапаева и Пустоты». В одной из них Петька резюмирует восторженными словами, так сказать, мудрость своего наставника: «Умеете ли вы в тупик загнать». Ответ Чапаева: «... А потом как дать из пулемета ....», – раскрывает всю сермяжную конкретность тупиков боя, в духе которой принял слова Петра Чапаев, хотя тот был настроен философски, приготовился поставить «последовательность вопросов о местонахождении» коня, которого Чапаев как раз расчесывал, а потому «посмотрел на меня с удивлением» и вовсе по-будничному, конкретно, без философских подтекстов ответил: «Вот он».

Концовка этого разговора буднично нейтральна и полностью соответствует реалистично бытовой ситуации обычного недоразумения здравомыслящего с дураком: «Несколько секунд я молчал. К такому повороту я совершенно не был готов. Чапаев недоверчиво покачал головой.

– Знаешь, Петька, – сказал он, – шел бы ты лучше спать.

Глупо улыбнувшись, я побрел обратно в дом»[25]. Разговор о «местонахождении», на которое обращал внимание Петька, обернулся для последнего – по давней мудрости А.Н. Островского «На всякого мудреца довольно простоты» – печальным намеком на состояние сознания, болезнью.

Такое диалогическое использование мотивов философских, прежде всего мотивов времени и пространства, в торгово-тематических беседах довольно показательно для Пелевина. Таким образом автор выводит тему за пределы дискуссий об этих категориях; мотивация включения их в разговоры сохраняет сюжетно-анекдотическую направленность и деконструкционные задачи, что характерно для постмодернистского романного мышления.

Хронотопы в романе «Чапаев и Пустота» композиционно возникают не по законам классической сюжетности. Они подчинены произвольности калейдоскопа, а не логике каких-либо необходимостей. Даже в так называемых больших хронотопах, которые естественно видеть в функции постоянных, для всех одинаково значимых пространственных координат (например, топоним «Россия»), есть все основания констатировать их включения в калейдоскопичность эпизодов, устойчивых до тех пор, пока о них идет разговор (сцепленный с другими темами и мотивами). Так в разговоре с Котовским Петька спрашивает: «И часто вы о России думаете?

– Когда в Одессе жил, ежедневно думал не меньше, чем три раза в день, – сказал он глухим голосом. – К тому доходило, что кровь из носа шла. Потом бросил. Не хочу от чего зависеть.

– А что же теперь? Достоевский попутал?

– Да нет, сказал он. – Одна внутренняя драма»[26].

Неординарность топонима «Россия» как предмета мысли не требует дополнительных замечаний, особенно в семантической привязке к гражданской войне: здесь хронотоп, здесь – патриотизм. Тем не менее и этот мотив легко уступает не только «одной внутренней драме», но и достаточно «неожиданной мысли» о покупке рысаков Котовского вместе с коляской за «полбанки» кокаина: «Мы могли бы осуществить обмен. Пол этой банки за вашу коляску»[27].

Предложение Петра принято. Обмен (или торговая сделка) совершается.

Правда, и здесь автор воспользовался случаем посмеяться, так сказать, мимоходом: пелевинские «полбанки за коляску» очень уж перекликаются с шекспировскими «полцарства за коня» (из «Ричарда III»). Снижение рыцарского мотива усиливается еще и

[25] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 183.
[26] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 180.
[27] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 180.

целью обмена, объяснение которого так легко свершилось Петром-искусителем: «Кататься. Зачем же еще».

И только после этого Петр поинтересовался, «что это за внутренняя драма, от которой помогает кокаин?», на что в ответ услышал: «Перед драмой России она бледнеет»[28].

Так значимый топоним «Россия» теряет свою высокую патриотическую семантику, а заодно и свой драматический ореол, зависая в пустоте – внутреннем хронотопе сознания-безсознания Петьки, на минутку сверкнув комически интертекстуально перекликается с Шекспиром.

Постмодерний хронотоп «Чапаева и Пустоты» динамизирует в течение повествования от «высоких», романтических мотивов к жестоким, реалистических квалификаций. Таким образом аллегоричность мира романа постепенно высвобождается от условностей.

Осмысление категорий времени и вечности происходит в диалоге Петьки с Чапаевым в условиях, мало пригодных для философской беседы: Чапаев грозит трибуналом, красноречиво поигрывая маузером, а Петька «уже нажрался»[29] и идет выполнять приказ «Спать!». Однако напоследок ставит «только один вопрос» относительно пространства-времени[30]: «... я уже давно знаю, что единственный реальный момент времени – это «сейчас». Но мне непонятно, как можно вместить в него такую длинную последовательность ощущений? Значит ли это, что этот момент, если находиться в нем и не сползать ни в прошлое, ни в будущее, можно растянуть до такой степени, что станут возможным феномен вроде того, что я только узнал?[31]

– Этот момент, Петька, и есть вечность. А не какие двери, – сказал он. – Поэтому так возможно говорить, что он когда-то наступает. Когда же ты наконец в себя придешь ...»[32].

Этот эпизод примечателен несколькими моментами. Во-первых, чем спровоцирована возможность адекватного понимания. Во-вторых, в ней временная мгновенность подменена пространственной реальностью («этот момент, эта граница между прошлым и будущим»), т.е. осмысленное через прием спациации – выражение временных зависимостей в терминах пространства, а тем самым привносит мотив движения – в пространственном и психологическом смысле («Когда же ты наконец в себя придешь ...»), – то есть переводит философский разговор в торгово-психологический план. Последнее придает ей двусмысленность, даже сатирическое звучание. Ответ «Никогда» относится одновременно и к теме выздоровления, психического здоровья Петьки и к теме вечности, «которая наступает». Наконец, диалогически-разговорное решение философской темы придает разговору облик сцены из повседневной жизни, характерной для реалистических романов, окутывает беседу атмосферой приватности.

Итак, хронотопы «Чапаева и Пустоты» демонстрируют склонность Пелевина к реалистической многоплановости и осмыслению, к сочетанию романтических мотивов с реалистичными. При этом романтизм превращается в десакрализацию, резкое и недвусмысленное стилевое снижение, лишенное, правда, грубости и умышленности. А реализм, доминируя в повествовательно-композиционной палитре произведения, приобретает все большую четкость и силу пояснительного ресурса. Кстати, критически направленного на объекты, которые практически не подлежали критике, в которой Пелевин демонстрирует довольно ощутимую изобретательность и остроту художественного проникновения.

---

[28] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 181.
[29] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 285.
[30] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 285.
[31] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 285.
[32] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 385-386.

Внешне опираясь на изобразительные возможности парадоксальности «алкогольной» и «психоделической» культуры, Пелевин разворачивает необычную однако прозрачную в своих интенциях картину скепсиса современного субъекта по отношению к урбанистической культуре, предлагая деконструкционный взгляд на сакрализованную предварительной художественностью время и его ценности.

Локальные приметы места действия романа отчетливо ориентированы на заметность и на содержательную соотнесенность, прежде всего – начала и конца произведения. Так роман начинается и заканчивается в «музыкальной табакерке», но в разное время. Видимые изменения включают различные подробности сервиса, но все они имеют сугубо антуражную функцию, так сути своей свидетельствуют об эффекте замершего времени, освобождении от его течения. Здесь не только «место изменилось мало»[33]. Изменения не касаются ведущей для хронотопа категории времени, потому что – «там, где этот кайф начинается, никакого времени нет»[34]. Так говорят в галлюцинаторном сне Петьки Пустоты его фантомные «персонажи», в которых все видения «изнутри приходят»: «У нас внутри – весь кайф в мире. Когда ты что-нибудь глотаешь или колешь, ты просто высвобождает какую-то его часть. В наркотике-то кайфа нету. Это же просто порошок или вот грибочки .... Это как ключик к сейфу. Понимаешь?» – объясняет природу «кайфа» один наркоман другому. Таким образом, смысл времени (или его отсутствие, пустота) находятся в подчиненности от внутреннего мира наркозависимой личности.

Хронотоп рассматривается как культурная категория, содержательность которой предоставляется пониманию современника. Именно поэтому, на наш взгляд, художественным хронотопом городского пространства «Чапаева и Пустоты» видятся прежде всего эстетически значимые, пусть даже небольшие по объему хронотопы, в которых сосредоточены явления культурного бытия и их рецепции.

Так в одном случае содержание хронотопа ресторана ознаменовано внутренним комментарием будущего Пустоты при встрече с фон Эрненом: «Меня несколько раздражала его манера нюхать публично кокаин и постоянно намекать на свои связи в социал-демократических кругах. В конце концов, последнее, судя по его нынешний вид, было правдой. Было поучительным видеть на человеке, который мог в свое время поговорить о мистическом смысле Св. Троицы, явные знаки принадлежности к воинству тьмы – но, разумеется, в такой перемене не было ничего неожиданного. Многие из декадентов образца Маяковского, уловив явно адский характер новой власти, поспешили предложить ей свои услуги. Я, кстати, думаю, что ими двигал бессознательный сатанизм – для этого они были слишком инфантильными, – а эстетический инстинкт: красная пентаграмма великолепно дополняет желтую кофту»[35]. Демонстративный эстетизм, по мнению героя – и автора – далеко не безобидный.

Культурное снисхождение Петра быстро получило свои коррективы, особенно после беседы с фон Эрненом о театре: «Послушай, – сказал он (фон Эрнен – А.К.), – жизнь – это театр. Факт известный. Но о чем говорят значительно реже, это о том, что в этом театре каждый день идет новая пьеса. Так вот теперь, Петя, я такое ставлю, такое ...»[36].

Уже эту реплику с многозначительным «такое» Петр прокомментировал: «Этот твой театр слишком начинается с вешалки. Ею же он, я думаю, и заканчивается». И уже окончательно либерализм Петра развеялся после доверчивой откровенности в разговоре о стихотворении, где рифма, которая им (чекистским литконсультантом – А.К.) не понравилась. «Броневик» – «лишь на миг». Ты себе можешь это представить?» А тем более после высказанного предположения, что «они бы (те же консультанты – А.К.)

[33] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 302.
[34] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 297.
[35] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 13.
[36] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 15.

обязательно спросили – а почему, собственно, вы по привидениям стреляете? Вам что, не нравятся привидения, которые бродят по Европе?»[37].

Все эти уступительно-либеральные признание и привели Петра к убийству своего обольшевиченного культуртрегера и ощущение, что «здесь была какая-то темная достоевщина ... Усилием воли я прогнал эти мысли – вся достоевщина, разумеется, была не в этом трупе и не в этой двери с круглой пробоиной, а во мне самом, в моем сознании, пораженном метастазами чужого покаяния»[38].

Городские хронотопы мало изменились внешне и по своим назначениям. Не изменились в течении произведения, то есть его основного сюжетного времени – от 1918 до 1925 года, если за последнюю дату брать проставленную ее мистифицированным автором в рукописи. Однако культурологический континуум урбанистических хронотопов ассоциированный с реалиями, которые происходят со времен «новых русских», то есть простирается вплоть до современности. И при этом сохраняет существенную неизменность, признаки «странной культуры» – продукта бандитизма.

Какими бы «странными» ни были интенции автора, создавшего хронотопы, порожденные с позиций или «алкогольной», или «психоделической» культуры, кажется безусловным, что основной среди них была художественная критико-сатирическая интенция. В этом смысле деконструкционную работу текста Пелевина следует признать продуктивной: писатель предложил определенный взгляд на мир сакрализованных ценностей и представлений как таковых, которые, по его мнению, подлежат переосмыслению, *деконструкции и десакрализации*. Ассоциативно вовлеченые в текст «Чапаева и Пустоты» интертексты расширяют его объем до бесконечности. Таким образом интенция пересмотра ценностей становится фактически идеей романа, приобретая тотальные качества.

Хронотоп дурдома, где Петькин «психоз – как заявляет психотерапевт Канашников, – исчерпал сам себя», на самом деле оказался не триумфом ускоренной психотерапии, а ее поражением.

Выводы. Роман Пелевина «Чапаев и Пустота» является постмодернистской версией психологической сатиры, сверхзадачами которой стала деконструкция и десакрализация одного из советским мифов о возможности овладения миром путем амнезии человека, его ускоренной перестройки в умозрительный образ обновленного мира. Для этого автором романа создается новый тип урбанистического хронотопа психиатрической лечебницы, которая стала символом карательно-воспитательной системы тоталитарного режима. В перспективе рассматривается исследование хронотопа психиатрической лечебницы в мировой и современной художественной практике. Параллельно планируется выявление и анализ новых урбанистических хронотопов как в прозе В. Пелевина, так и в творчестве других современных писателей.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

Курицын В.Н. Русский литературный постмодернизм. Москва: ОГИ, 2000. 286 с.

Персиков Я.М. Хвост пчелы: изменение состояния сознания как изменение культурной парадигмы. СПб.: Квантус, 1996. 125 с.

Ерофеев В. Оставьте мою душу в покое. М.: Х.Г.С., 1995. 408 с.

Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. 399 с.

Мережинская А.Ю. Художественная парадигма переходной культурной эпохи: Русская проза 80-90-х годов XX в.: Монография. Киев: Киев. Ун-т, 2001. 433 с.

[37] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 18.
[38] Пелевин В.О. Чапаев и Пустота: Роман. М.: Вагриус, 1998. С. 20.

REFERENCES

Kuritsyn, V.N. (2000). Russkiy literaturnyy postmodernizm [Russian literary postmodernism]. Moskva: OGI. 286 s. [in Russian].

Persikov, Ya.M. (1996). Khvost pchely: izmenenie sostoyaniya soznaniya kak izmenenie kulturnoy paradigmy [Bee's tail: changing the state of consciousness as a cultural paradigm shift]. SPb.: Kvantus. 125 s. [in Russian].

Erofeev, V. (1995). Ostavte moyu dushu v pokoe [Leave my soul alone]. M.: Kh.G.S. 408 s. [in Russian].

Pelevin, V.O. (1998). Chapaev i Pustota: Roman [Chapayev and Void: Novel]. M.: Vagrius. 399 s. [in Russian].

Merezhinskaya, A.Yu. (2001). Khudozhestvennaya paradigma perekhodnoy kulturnoy epokhi: Russkaya proza 80-90-kh godov XX v.: Monografiya. [The artistic paradigm of the transitional cultural age: Russian prose of the 80-90s of XX century: Monograph.]. Kiev: Kiev. Un-t. 433 s. [in Russian].

Kyskin O. Features of chronotopes of the novel «Chapayev and void».

The article examines the structural features of the construction of chronotopes in the novel by Victor Pelevin. «Chapayev and void» is the second novel of a modern Russian writer and, now it can be argued for sure, continued the cycle of novels that spin the author's intention in a certain sequence of artistic presentation. This sequence can be easily traced in the relevance of the questions that V. Pelevin poses to the hero and recipient in his work. Since the events depicted in his novels are localized mainly in the space of the city, capital and peripheral, the article examines the features of the urban chronotope in the novel « Chapayev and void».

As a result of the research, it can be stated that V. Pelevin uses innovative artistic techniques in creating an urban chronotope of a psychiatric hospital. This technique helps the author's task of deconstructing and desacralizing the myths of Soviet reality. The chronotope of the psychiatric hospital of the novel «Chapayev and void» intertextually echoes the rich literary variety of literary texts describing medical institutions of this type. Suffice it to cite as examples an incomplete list of literary texts and their authors, without a time reference, randomly: «Over the Cuckoo's Nest» by Ken Kesey; «Interrupted life» by Suzanne Keysen; «Ward No. 6» Anton Chekhov; «Shutter Island» by Dennis Lehane; «Madness» by Cameron Jays and the list goes on and on. The psychotherapeutic experience that the characters of these works acquire in psychiatric hospitals or institutions of a similar type allows them to get rid of phantoms from the past that haunt them, using the author's method of desacralization and deconstruction.

Key words: *Chronotope, desacralization, deconstruction, myth-making, postmodernism, intertextuality.*

УДК 811.161.2’282.2

*Андрій КОЛЕСНИКОВ**
Дар’я МЕЛІХОВА

ДІАЛЕКТНА ПАРАДИГМОЛОГІЯ: З ДОСВІДУ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД УКРАЇНСЬКИМИ ПІВДЕННОБЕССАРАБСЬКИМИ ГОВІРКАМИ

У статті порушено чимало проблемних питань лінгвістики, зокрема парадигмології як нової галузі лінгвістичних знань, запропоновано нову мовознавчу термінологію, уточнено поняття і дефініції старої. Уперше схарактеризована діалектна парадигмологія як галузь мовознавства, визначена її мета, завдання, найважливіша проблематика і основні дослідницькі процедури.

Автори відзначають послідовність використання диференційного і системного підходів в діалектології, доводять ефективність перехресного застосування діалектних текстів і питальника як важливого джерела достовірної інформації про діалектну морфологічну парадигматику, необхідність багаторазових повторних перевірок з опитуванням різних соціальних категорій діалектоносіїв. Також у праці розрізнено неповноту, дефектність парадигм, надлишковість та недостатність їх складників, лакунарність парадигм, виокремлено оказіонально-трансформний характер деяких лакунарних форм та схарактеризовано їх евристичний потенціал на матеріалі українських південнобессарабських говірок. За характером прояву в південнобессарабському ареалі до оказіональних трансформ віднесено окремі архаїчні скорочені форми займенників м’а, н’у у стійких говірках буковинсько-подільського типу сіл Петрівка, Височанське Тарутинського р-ну Одеської обл.

Ключові слова: *парадигма, діалектна парадигмологія, українські південнобессарабські говірки.*

Постановка проблеми. Наразі дедалі більшою мірою об’єктом різноаспектних граматичних досліджень як літературної (праці Т. Г. Танасової, Л. М. Дешеуліної, І. В. Приорової, Т. Ю. Мороз, О. М. Кашталян, В. М. Фурси, В. О. Юносової та ін.), так і діалектної форми флективно-синтетичних мов (праці К. Д. Глуховцевої, В. М. Пачевої, М. І. Зубрицької, Л. В. Рябець, Р. С. Зінчук, Л. Г. Гажук-Котик та ін.) стає парадигма. І це закономірно, адже опис парадигми як особливого об’єкта, будова якого підпорядковується складним закономірностям – одне з найцікавіших, досі не розв’язаних завдань морфології[1]. До того ж, за визнанням учених, постала необхідність розпрацювання нового напрямку в лінгвістичній науці, зокрема в морфології – парадигмології, що уможливить вироблення ефективних дослідницьких процедур, прийомів збору і аналізу граматичного матеріалу[2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відзначені питання лінгвісти почали розглядати в межах теорії морфології з 80-х років XX ст.[3] Об’єктом окремої уваги вони

* *Колесников А. – доктор філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна; e-mail: akolesnykov2015@ukr.net, Меліхова Д. – магістрант, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна; e-mail: boichenkodasha20041997@gmail.com.*

[1] Плунгян В. А. Общая морфология: Введение в проблематику. М.: Едиториал УРСС, 2003. С. 116-117.
[2] Колесников А. О. Парадигмологія української мови: теоретичні питання. Ізмаїл: «ІРБІС», 2020. 204 с.
[3] Зализняк А. А. Грамматический словарь русского языка. Словоизменение. Москва: «Русский язык», 1977. 880 с.; Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл. Л.: Наука, 1978. 176 с.; Мельчук И. А. Курс общей морфологии. Том 2. Москва – Вена: «Языки русской культуры», Венский славистический альманах, 1998. 544 с. Bybee J. L. Morphology. A study of the relation between meaning and form. (Typological Studies in Language 9.) Amsterdam: Benjamins. XII +, 1985. 235 p.; Carstairs-McCarthy A. Current morphology. (Linguistic

ставали і в україністиці (розвідки І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, С. Л. Авдєєвої, А. К. Мойсієнка, Н. Ф. Клименко, Н. П. Дарчук, В. І. Критської, Т. І. Недозим, Л. В. Орлової, Ю. В. Романюк, Т. К. Пуздирєвої, П. Ю. Гриценка, А. О. Колесникова та ін.).

Метою статті є обґрунтувати доцільність перенесення теоретичних напрацювань, прийомів вивчення парадигмології літературного стандарту на діалектний матеріал, перевірити дієвість окремих методологічних настанов і прийомів парадигмології для вивчення морфологічного рівня українських діалектів (на матеріалі українських південнобессарабських говірок).

Джерелами дослідження стали свідчення питальника, діалектні тексти (записи діалектного мовлення) з діалектного фонду кафедри української мови та літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету, матеріали атласів, зокрема загальнонаціонального «Атласу української мови»[4], а також «Атласу українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю[5].

Виклад основного матеріалу. Проведений аналіз наукової літератури демонструє, що в сучасному мовознавстві є чітка тенденція до виокремлення парадигмології як самостійної галузі лінгвістики, а морфологічної парадигмології – як окремої галузі граматики. Остання є центром загальномовної парадигмології як науки про систематизацію мовних одиниць, пов’язаних парадигматичними відношеннями, у парадигми, про класифікації парадигм. Парадигматичні відношення, що формують парадигми мовних одиниць, властиві усім рівням мовної структури, тому парадигмологія як розділ мовознавства структурується, відповідно до мовних рівнів, на, окрім «морфологічної парадигмології», ще й парадигмологію фонетико-фонологічну, лексико-семантичну, синтаксичну, фразеологічну, словотвірну, морфонологічну. Оскільки, з одного боку, ці галузі ще слабко розпрацьовані, а з іншого, і це – найголовніше, термін «парадигма» первісно, та й на сьогодні у практиці використання мовознавчої термінології, за значенням дорівнює терміну «морфологічна парадигма», а також враховуючи те, що саме морфологічна парадигмологія ставить перед мовознавством найбільше найгостріших, найпроблемніших завдань, розв’язання яких необхідне для подальшого наукового прогресу (саме в ділянці морфології вкрай необхідним є переміщення фокусу уваги на інший об’єкт – морфологічну парадигму, коригування поглядів, аспектів аналізу, яке дасть новий поштовх цій галузі мовознавства), цілком доцільно з метою усунення термінологічної надлишковості на сучасному етапі розвитку лінгвістики використовувати термін «парадигмологія» на позначення морфологічної парадигмології.

Парадигма, а саме – морфологічна парадигма, зокрема, словозмінна, формотвірна і словотвірна (йдеться не про результат узагальнення того типу парадигматичних відношень, що виникають між усіма похідними словами одного ступеня похідності типу *читати – перечитати, вичитати, читач* тощо, а про упорядкування форм лише певної словотвірної категорії, об’єднаних зазвичай не лише спільністю твірної основи, а й спільністю форманта та словотвірного значення – значення словотвірної категорії, тобто – лише *перечитати, вичитати, зачитати* тощо як парадигма форм доконаного виду від *читати*) є основним об’єктом того розділу мовознавства, що ще донедавна традиційно називався «морфологія», а саме, – вчення про частини мови, їхню словозміну і формотворення[6]. Така парадигма складається з конкретних словоформ певного слова, упорядкованих відповідно до категорійно організованих граматичних значень. За

Theory Guides). London: Routledge. XIII +, 1992. 289 p.; Matthews P. H. Morphology. Cambridge University Press 1991. 252 p.; Plank F. Paradigms: The Economy of Inflection. Berlin: Mouton de Gruyter, 1991. 317 p. та ін.

[4] АУМ. Атлас української мови. В 3 т. Т. 3. Слобожанщина, Донеччина і суміжні землі. Київ. Т. 3. 2001. 266 с.

[5] Колесников А. О. Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. Ізмаїл: ІРБІС, 2016. 168 с.

[6] Вихованець І. Р., Городенська К. Г. (2004). Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.

переконанням лінгвістів – теоретиків парадигмології[7], саме конкретна словоформа – це той об'єкт морфології, як науки, що об'єднує морфемологію, словотвір і парадигмологію, який можна пізнавати емпірично, лише словоформу можна спостерігати безпосередньо. В той час, як слово, лексема – те, що раніше вважалося об'єктом вчення про частини мови, за В. В. Виноградовим, «граматичного вчення про слово»[8], є абстракцією, доцільною лише на рівні вичленовування лексичних одиниць. Слова як одиниці і об'єкта в граматиці не існує, воно як одиниця є лише в лексиці, а як об'єкт – в лексикології і лексикографії. Завданням граматиста, на думку цих лінгвістів[9], є саме групування спостережуваних безпосередньо в природних умовах (у текстах, у мовленні) словоформ певних лексем (а також – для морфемології – їхніх формантів, для синтаксису – граматичних синтаксичних структур) у парадигми, відповідно до системи тих граматичних значень, що виражають ці словоформи, службові морфеми, конструкції. Тобто, дослідники на етапі аналізу текстів, мають, ідучи від часткового до загального (шляхом індукції), наче «збирати» спостережені форми конкретних лексем у парадигми відповідно до структурної організації семантичної частини будови парадигм, яка відповідає організації граматичних категорій, притаманних граматичному класу, до якого належить слово, словоформи якого підлягають інвентаризації. Потім відбувається узагальнення типів парадигм за формантами, відношеннями до лексичних, інших граматичних, категорійних характеристик слів та ін.

Науковці наполягають на двох аспектах, важливих для таких дослідницьких процедур. По-перше, під час збирання, аналізу і класифікації парадигм, парадигматичних класів, типів, розрядів тощо, важливо не переносити увагу лише на систему форм слів, на що різною мірою страждали попередні (не парадигмологічні) морфологічні класифікації, а пам'ятати, що морфологічна парадигма має білатеральну (двобічну) структуру. Тобто – це не просто система граматичних форм (один бік), а це система форм, що виражає систему відповідних значень (другий бік). Вона і є «системою» саме тому, що структурована відповідно до значень граматичних категорій. Це система форм, що є засобами вираження системи граматичних значень, де кожному значенню відповідає одна чи більше граматичних форм (можлива варіантність форм і формантів на зразок форм Д.в. *сину, синові*, Ор.в. *дверми, дверима*), а кожна форма є засобом вираження відповідного значення, хоч ці форми теж можуть бути співвіднесені з різними граматичними значеннями (омонімія форм і формантів – Р.в. *лісу*, Д.в. *лісу*, другий М.в. *по лісу*). У зв'язку з такою своєю структурною організацією парадигма отримує зовнішній вигляд таблиці з щонайменше двома колонками (та / чи рядками) – одна з системою значень, друга – з системою форм, і саме в знаходженні співвідношення між ними (а не лише в узагальненні спільних та відмінних рис форм – синтетичних і аналітичних формантів, моделей наголошення, чергувань в основах) полягає сенс нової хвилі уваги до парадигми як наукового об'єкта.

Другий важливий момент – парадигма має моделюватися за повною індукцією. Тобто за таким умовиводом, у якому загальний висновок про клас предметів робиться на основі вивчення всіх предметів цього класу. Неповну індукцію, коли умовивід, у якому висновок виводиться із засновків, які не охоплюють усіх фактів класу, слід застосовувати дуже обережно, адже це може призвести до недостовірних висновків. Іншими словами, лише зафіксувавши певну форму в текстах, у мовленні, співвіднісши її з реалізованим у цьому тексті значенням, можна внести відповідну словоформу в парадигму.

Звісно, так змодельована парадигма буде значно відрізнятися від того її образу, до якого ми звикли в традиційній концепції «граматичного вчення про слово», зробить достовірнішим опис морфологічного рівня української мови, наблизивши його до

[7] Плунгян В. А. Общая морфология: Введение в проблематику. М.: Едиториал УРСС, 2003. 384 с.
[8] Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. М.: Высшая школа, 1972. 616 с.
[9] Плунгян В. А. Общая морфология: Введение в проблематику. М.: Едиториал УРСС, 2003. 384 с.; Колесников А. О. Парадигмологія української мови: теоретичні питання. Ізмаїл: «ІРБІС», 2020. 204 с.

реальності буття, функціонування цієї комунікативної системи, зокрема розширить перелік парадигм, яким властива неповнота, дефектність (класифікація цих явищ – окремий напрямок теорії парадигм), а з іншого боку, ускладнить певною мірою працю граматиста, адже так моделювати парадигми набагато важче, ніж будувати повні парадигми різних слів і класів слів за аналогією, не зважаючи на реалізацію окремих їх компонентів. Проте така складність не має стати на заваді втілення зазначених завдань інвентаризації словоформ, їхніх значень, грамем в цілому, чому сприятиме прогрес у справі діджиталізації, зокрема й лінгвістичної галузі – зростає кількість електронних, оцифрованих текстів, наявних в мережі Інтернет, створюються нові мовознавчі проєкти електронних текстів різних авторів, стилів тощо, напр., «Корпус української мови (інформаційно-довідкова система)», призначений для пошуку лексем та словоформ в українських текстах певного стилю, «Електронний словник мови Тараса Шевченка» на сайті «Мова інфо» та багато ін.

Такі підходи уможливлюють виявлення і класифікацію диспропорцій парадигм, до яких можна відносити широкий спектр явищ, потенційно властивих як повним, так і неповним парадигмам: відповідність одному значенню в складі парадигми кількох форм, відповідність одній формі кількох значень; відсутність форм за наявності значень, відсутність значень за наявності форм, відсутність форм і значень.

Практична реалізація настанов функційної лінгвістики, одним з гасел якої є «перехресний аналіз від форм до значень і від значень до форм»[10], «від функцій до засобів їх реалізації і від засобів реалізації до їх функцій»,[11] урахування семіотичної сутності мови, знаходить у галузі парадигмології вияв у поділі форм парадигми на морфологічно недостатні і морфологічно надлишкові (пусті). Така увага до характеру диспропорції форм і значень дозволяє класифікувати форми і парадигми, які раніше на перший погляд здавалися однотипними, однаковими. Наприклад, як морфологічно недостатні щодо парадигматики категорії числа схарактеризовано такі форми незмінюваних і множинних іменників, що належать до розряду обчислюваних (*таксі, бюро, ательє; ворота, окуляри, двері, штани*), а надлишковими є множинні форми на позначення необчислюваних понять (*дріжджі, вершки, лінощі, перегони*), в той час, як незмінювані цього ж лексико-граматичного мегарозряду (*пюре, каберне, сальдо*) належать до окремої (в межах цієї класифікації) групи з пропорційним співвідношенням форм та значень числа, а саме – їх відсутністю. Як бачимо, слова, що в морфологічних класифікаціях із застосуванням традиційних підходів потрапляють до одних і тих само морфологічних груп (незмінювані і є незмінювані, множинні і є множинні, їхня внутрішня класифікація не є граматичною, а має характер удокладнення лексико-семантичних, рідше, лексико-граматичних характеристик) у парадигмологічній класифікації на підставі функційного і семіотичного підходів потрапляють до різних класів, але бачимо водночас і те, що ця нова класифікація об’єктивна, переконлива, а відтак потрібна науці.

Окремої уваги заслуговують явища *лакунарності* компонентів парадигми – факти відсутності у певному обсязі текстів певних форм і / чи значень за безперешкодної модельованості їх. Яскравим прикладом такого явища в літературному стандарті може бути Кл.в. назв неістот (*столе, парто*); в діалектній формі загальнонародної мови фактів, що відповідають терміну «лакунарність» компонентів парадигми ще більше, це явище набуває особливої актуальності в діалектах, зокрема й в аспекті диференційного підходу до їхнього опису. У випадках визначення характеру парадигм щодо повноти-неповноти лінгвісти часто вагаються, відзначають хисткість меж між цими двома протиставлюваними типами парадигм, і визнання явища лакунарності, глибше вивчення його може допомогти розібратися з цією проблематикою.

---

[10] Колесников А. А. Семантическое обеспечение грамматических форм имен существительных русского языка. К.: Выща шк., 1988. 139 с.

[11] Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник. Видання 2-ге, виправлене і доповнене: К.: Видавничий центр «Академія», 2006. С. 159.

Також не можуть не викликати інтерес у парадигмологів явища оказіональних трансформ – форм, які будучи не модельованими, не передбаченими системою в її сучасному стані, все ж трапляються поодиноко, наче випадково, у зв'язку особливостями динаміки системи в часі, з впливами мовних / діалектних контактів, з індивідуальними особливостями мови, мовлення, зокрема обмовки, описки тощо. Питання про оказіональні трансформи постає гостро, коли, наприклад, треба кваліфікувати стосовно системи говірки факти діалектної морфології, фіксовані в мовленні її носіїв. Скажімо, в говірці с. Шевченкове Кілійського р-ну Одеської обл. окремі діалектоносії доволі послідовно уживають форму *в ˈмолдинці* в тій синтаксичній позиції, де ми очікуємо, та фіксуємо в багатьох інших мовців, форму М.в. *в молодості*[12]. Так само неоднозначно можуть виявляти себе факти діалектної мови в діалектних текстах, у мовленні, з одного боку, і з іншого – у відповідях цих же мовців на питання програми.

Спостереження над такими явищами дозволяє вхопити, збагнути закономірності, пізнати механізми динаміки мови, відстежити, наче на уповільненій зйомці, цю динаміку, трансформацію мовних рис. Так само воно уможливлює глибше проникнення в суть деяких внутрішніх процесів розвитку, а також тих, що зумовлені контактом ідіомів, зокрема пояснення таких мовних явищ морфологічного рівня, відомих мовознавству, діалектології як індукція, аналогія, гіперкорекція та ін. У працях, присвячених морфологічному рівню українських південнобессарабських говірок[13], знаходимо чимало фактів динаміки що, ймовірно, нещодавно пройшли фазу оказіональних трансформ, або й перебувають у цій фазі. Доповнимо ці риси. Серед таких мовних рис наявні як генетично материнські, так і ті, що з'являються в говірках під впливом мовного / діалектного контакту.

Так, зафіксовано в різних говірках переважно одного генетичного (буковинсько-подільського) типу залежно від динамічного типу говірок (більш стійкі, менш стійкі, редуктивні) різні стадії трансформації генетично питомого *май* (у функції засобу ступенювання прикметників, прислівників та дієслів) у *мей* (компонент, наявний у більшості українських, румунських, російських та ін. говірок ареалу, та й у самих цих говірках, з іншим граматичним статусом, а саме – частки і вигуку з дуже широким спектром значень, від засобу звертання, до актуалізацій уваги, навіть, за визначенням В. П. Дроздовського[14], «інтимізації спілкування» із відчутним семантичним складником «вираження емоційного стану», наприклад, *та мей!* 'невдоволення', *мей / в'ідчеˈпис'* тощо), та трансформації *йіˈден* в *один* (у функції займенника – адже в числівниковій функції інноваційна форма *оˈдин* в більшості говірок вже заступила первинне *йіˈден*). Тобто діалектоносії тепер замість *май краˈсивий* можуть сказати *мей краˈсивий*, замість старого *йіˈден* (тобто – *хтось*) *прийˈшов – один прийшов*. На трансформність діалектних рис у говірках вказує те, що питальник і спостереження над діалектними текстами, мовленням дають різні результати: зазвичай мовці вживають обидві форми, або переважно нові, але, відповідаючи на питальник, визнають тільки нові форми. До того ж, коли під час бесіди експлоратор «ловить» мовців на уживанні форм, існування яких вони щойно, відповідаючи на питання програми, заперечили, аргументуючи це – *«Ви ж*

---

[12] Делюсто М. Українська наддунайська говірка: збірник діалектних текстів: навч. посібник. Ізмаїл: СМИЛ, 2016. 196 с.

[13] Колесников А. О. Морфологія українських південнобесарабських говірок: генеза і динаміка: монографія; відп. ред. П. Ю. Гриценко. Ізмаїл: «СМИЛ», 2015. 676 с.; Колесников А. О. (2018). Динаміка українських південнобессарабських говірок: збереження і розвиток vs редукція національних рис в умовах мультилінгвізму. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць.* Серія «Філологічні науки». Вип. 38. 2018. С. 15-19.

[14] Дроздовський В. П. (1962). Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області): дис. ... канд. філол. наук: 661. Київ, 1962. 473 с.

сказали, що так не говорите», – фіксує у відповідь пояснення на зразок: *«Де йа|зик забі|жит, то |може й с|кажу»* (с. Молодове Саратського р-ну Одеської обл.).

Хоч найдокладніше описані факти уживання трансформ у південнобессарабських українських говірках стосуються інноваційних форм слів, що не мають власної словозмінної парадигматичної організації, є чимало прикладів і власне словозмінних трансформ як форм буття інновацій чи залишків питомих материнських генетичних рис. Наприклад, у відзначеному генетичному типові говірок, а саме – у говірці с. Райлянка Саратського р-ну Одеської обл. зафіксовано інноваційну, доволі унікальну, форму атематичних дієслів з флексією *-еш* в ІІ ос. однини *да|сеш, йі|сеш*. Шляхи формування таких форм, фіксованих, судячи з описів, саме як трансформи ще в сер. ХХ ст., пояснити важко. Не виключено, що це збережені архаїчні форми материнського ареалу, але вони не фіксовані тепер в ньому, не засвідчені вони ні попередніми описами, ні «Атласом української мови»[15], тому ця гіпотеза залишає за собою статус припущення. Можливо й інше, що це інновація, але вплив нормативних у літературному стандарті форм *даси, їси*, як і форм, поширених у контактних українських говірках ареалу *да|сиш, йі|сиш*, не пояснює їхньої появи. На нашу думку, форми *да|сеш, йі|сеш* з'явились внаслідок морфологізації і лексикалізації фонетичного явища, притаманного материнським буковинським говіркам – наближенню [и] в наголошеній позиції до [е] на основі поширених і в материнському, і в новожитньому ареалі форм *да|сиш, йі|сиш.*

Діалектні записи з діалектного фонофонду кафедри української мови і літератури нашого вишу дозволяють оцінити у цій говірці форми з постпозитивною насамперед до дієслівних форм минулого часу жіночого роду часткою *-т* як дуже частотні в мовленні однієї старенької бабусі (*хо|дила-т, зби|рала-т, прашу|вала-т*). Не виключаємо, ба більше, дуже високоймовірно, що це суто індивідуальна особливість її мовлення (риса її ідіолекту), можливо, й особливість мовлення, що з'явилася в неї з віком, натомість ми не можемо відкидати й іншого, наприклад, того, що це архаїчна риса материнського діалекту, що ця риса могла характеризувати мовлення усіх мовців говірки, що вона може закономірно з'являтися в усіх літніх діалектоносіїв цієї говірки, чи літніх діалектоносіїв лише жіночої статі тощо. Усі ці версії потребують перевірки за допомогою повторних обстежень із застосуванням різних методик.

До оказіональних трансформ за характером прояву в південнобессарабському ареалі насправді можна віднести чимало фактів. Такі форми наче приховані, але ця прихованість різна. В одних випадках вони просто уживані рідко, переважно представниками старшого покоління мовців, наприклад, окремі архаїчні скорочені форми займенників *м'а, н'у* (*зав'еш|чан'ійе на н'у*) у стійких говірках буковинсько-подільського типу сіл Петрівка, Височанське Тарутинського р-ну Одеської обл. В інших випадках компоненти парадигми демонструють ще складніший алгоритм прояву, зокрема, залежність від комунікативних чинників.

Наприклад, дієслівні «перфектні» аналітично-особові форми 1 ос. одн. жін. р. типу *хо|дилам, ро|билам, л'у|билам, |булам*, і форми 2 ос. множ. типу *хо|дилисти, |чулисти* чи *хо|дилисте, |чулисте*, властиві говіркам материнського буковинсько-подільського ареалу, у говірці цього генетичного типу села Петрівка Тарутинського р-ну Одеської обл. проявляють себе дуже специфічно. В мовленні, записаному під час спілкування з експлоратором, що використовував комунікативну модель літературного стандарту, вони не зафіксовані. Натомість застосування питальника частіше фіксує позитивну відповідь. Така конфігурація прояву рис, коли питальник виявляє діалектну ознаку, а тексти – ні, як і навпаки, доволі поширена в південнобессарабських українських говірках[16]. Але в цьому випадку ми не можемо сказати, що в текстах ці форми не реалізуються зовсім.

[15] АУМ (1984-2001), Атлас української мови. В 3 т. Київ.

[16] Колесников А. О. Морфологія українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю: дис. на здобуття наук. ступ. д-ра філол. наук. Київ, 2015. 493 с.; Колесников А. О. Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. Ізмаїл: ІРБІС, 2016. 168 с.

Трапляються й записи невимушеного мовлення, де діалектоносії самі згадують цю рису в контексті розповіді про особливості власної говірки (*ˈбулисти*[е] *у нас / доˈбавка до ˈмови // сти, ˈчулисти / ˈбачилисти / ˈбулисти // це у нас*). Трапляються такі форми і в записах, зроблених після проведення роботи за питальником. Пов'язуємо це з комунікативним чинником, з тим, що діалектоносії оцінюють такі форми як потенційно незрозумілі носіям контактних ідіомів (окрім хіба що представників болгарських говірок ареалу) і рівень усвідомлення їхньої потенційної незрозумілості доволі високий. Останнє пояснює, чому мовці розповідають про такі ознаки своєї говірки, натомість не вживають їх до того моменту, як побачили можливість їх розуміння об'єктом комунікації (в нашому випадку експлоратором). Такий прояв мовних рис в діалектних текстах П. Ю. Гриценко пояснює виявом «метамовної свідомості діалектоносія-наратора»[17], який, прагнучи бути зрозумілим експлораторові, не лише подає додаткові коментарі щодо особливостей свого мовлення чи говірки в цілому, але й усуває з комунікації незрозумілі «чужому» її елементи.

Чимало фактів, що нагадують трансформи, зафіксовано в ареалі під час повторних обстежень говірок. Тобто, йдеться про те, що навіть неодноразові обстеження говірок на певному етапі не виявили якихось їхніх діалектних рис, але повторний цілеспрямований моніторинг уможливив фіксацію деяких рідковживаних елементів. Чимало фактів допомогла діагностувати опора на свідчення студентів-філологів, що є представниками відповідних говірок. Достовірність таких свідчень зумовлена тим, що студенти-діалектоносії, будучи «своїми» для носіїв говірки, маючи значний досвід застосування досліджуваного ідіому з комунікативною метою, можливість триваліших спостережень над власною говіркою, самоспостережень, маючи мовне чуття власної говірки (а ми брали до уваги свідчення лише таких студентів), все одно можуть побачити у її системі більше, ніж краще підготовлений, але «чужий» для мовців експлоратор. Навіть фрагментарний характер прояву компонентів парадигм дозволяє висновкувати, що остаточно ще не стерлися в говірках буковинсько-подільського типу діалектні форми множини на зразок *шофеˈрове, браˈтове*, що говірці с. Стара Царичанка Білгород-Дністровського р-ну Одеської обл., ґенеза (і динаміка) якої дуже специфічна, але переважно сягає середньонаддніпрянського діалектного типу з потужним південно-західним складником, досі ще притаманні стягнені дієслівні форми II особи однини говірок карпатської групи говорів на зразок *зˈнаш, гуˈл'аш, пиˈташ*. Таким чином, мабуть, усі форми, що витісняються з говірок, або починають входити до них як запозичення, інновації не інвазійного характеру, проходять стадію трансформ, лакунарних форм.

Отже, як бачимо, мета, завдання, настанови, методи тієї галузі мовознавства, об'єктом якої є літературний стандарт, значно відрізняються від того, що є в діалектологічній науці. Стосується це і парадигмологічних досліджень. Окрім ще слабшої розпрацьованості, проблеми опису діалектної морфології та діалектної парадигмології полягають у дискусійності щодо добору джерел для аналізу мовного матеріалу (питальник чи діалектні тексти), а також проблемності підходу до об'єкта (диференційний і системний), та й складності самого об'єкта – діалектної форми мови, якому, як відомо, порівняно з літературним стандартом, властива ширша варіативність мовних знаків, як внутрішньосистемна (варіантність в межах однієї говірки), так і територіальна (ареальне варіювання мовних одиниць).

Висновки та перспективи. Щодо зазначених питань ми дійшли висновку, що доцільним є поєднання диференційного і системного підходів в діалектології, оскільки лише диференційний підхід, який полягає у пошукові відмінностей діалектів від інших діалектів і літературного стандарту, хоч і є традиційним і, на перший погляд самоочевидним, хибний, адже має в своїй основі логічну помилку. Не можна робити вірогідні висновки і узагальнення про відмінності порівнюваних об'єктів, допоки ми не

[17] Гриценко П. Ю. Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії. Українські говори Румунії / М. Павлюк, І. Робчук. Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто, 2003. С. VII.

знаємо усіх властивостей цих об'єктів. Ще виразніше свою хибність диференційний підхід демонструє в галузі парадигмології. Кожна говірка національної мови є самодостатньою комунікативною і семіотичною системою, отже і описувати її треба як систему, незалежно від того, чи ці риси спільні з рисами релевантних для зіставлення ідіомів, чи відмінні. Диференційний підхід, має включатися вже на наступному етапі аналізу матеріалу, коли маємо відносно завершений опис фрагмента системи, але і тут висновки мають бути обережними, містити в собі гіпотетичну модальність, адже слід пам'ятати, що ми не знаємо всього і про зіставлювані ідіоми – літературний стандарт, інші діалекти тощо, оскільки достовірне знання про загальнонародну мову можна отримати лише з системних описів, говірок, діалектів, літературного стандарту, який теж, як відомо, значною мірою ґрунтується на діалектних фактах.

Цей аспект слід актуалізувати й спостерігаючи над динамікою літературної норми, під час добору, створення норм літературного стандарту, адже його функція як об'єднавчого начала усього народу, тобто носіїв різних діалектів національної мови, означає, що найпершим завданням під час нормування має бути саме добір мовних рис з тих, що наявні в діалектах, а не створення нових рис, не моделювання того, чого немає в народній основі мови, а таких фактів чимало. Згадаймо хоча б складну систему відмінювання числівників в літературному стандарті, чого немає в жодній говірці української мови, і що становить собою споконвічну проблему ортологічної роботи вчителів, викладачів, як і факт значно більшого поширення відмінюваності в народних говорах у сфері так званої невідмінюваної іменникової лексики тощо. Прикро, але ці, гадаємо важливі для нормувальників, настанови не враховані і в новій редакції українського правопису 2019 року.

Щодо використання джерел діалектного матеріалу, вважаємо за доцільне комплексно використовувати діалектні тексти і питальник, ретельно аналізувати відмінності, суперечності їх результатів. Така методика в галузі парадигмології продемонструвала доволі високу результативність, зокрема й в плані достовірності результатів аналізу динаміки новожитніх українських говірок полілінгвального ареалу межиріччя Дністра і Дунаю, виявлення генетично вихідних парадигм і часових змін парадигматичних структур в досліджуваних ідіомах.

На останок додамо, що зміни в структурних типах парадигм стосуються не лише наявності / відсутності певних форм в структурі парадигми (ми приділили цим питанням трохи більше уваги, адже саме це явище найменше розпрацьоване на сьогодні), але й їхніх значень, грамем в цілому залежно від тих чи тих обставин комунікації. Відомо, зокрема, що в південнобессарабських говірках не реалізуються певні граматичні значення, грамеми загалом, наявні в моделі загальнонародної мови, наприклад, Кл. в. використовується лише в ситуації, коли є велика відстань між комунікаторами – форма *ˈмамо* може бути вжита лише тоді, коли гукають здалеку, натомість зблизька ймовірніше звертання – *ˈмама*. Закономірними тут будуть і обмеження реалізації грамем лише окремими лексичними групами слів, скажімо, назвами родичів (лексикалізація фонетико-фонологічних явищ загалом дуже поширена в українських говірках південнобессарабського ареалу), а також синтаксичні обмеження. Останнє в південнобессарабських українських говірках було описано ще В. П. Дроздовським, і на сучасному етапі підтверджене дослідженнями за допомогою питальника і спостереження[18], коли Кл. в. реалізується лише в конструкціях типу *ˈдядьку Анˈтон*, чи *ˈдядко Анˈтоне*, але не *ˈдядьку Анˈтоне*.

Стосуються парадигматичні зміни й структури словозмінних класів. Переформатовуються типи відмін і дієвідмін. Явища індукції / аналогії одного словозмінного класу на інший – це те питання на яке якраз теж була звернена увага в попередніх описах діалектної морфології ареалу. З-поміж таких явищ – часткова індукція I дієвідміни на II (*ˈход'ут', пˈрос'ут', ˈнос'ут'*), твердої групи I і II відміни іменників на

[18] Колесников А. О. Морфологія українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю: дис. на здобуття наук. ступ. д-ра філол. наук. Київ, 2015. 493 с.

м'яку (*но|жом, ду|шойу*), твердої словозмінної групи прикметників на м'яку в говірках з домінантною південно-західною ґенезою (*вчо|рашний, до|машний, |житний, |житного, |житному* тощо), переважно часткова (що не охоплює всіх форм парадигми) індукція м'якої групи прикметників на тверду в говірках з південно-східною основою (*хо|рош'іх, ц'іх, т'іх, |ц'іми* тощо). Було відзначено, що непослідовність чи зникнення чергувань приголосних в іменниках (напр., *на до|рогі, у |вухі, у |балкі, на я|линкі*), в дієсловах (*|ход'у, п|рос'у, |нос'у*) в українських говірках ареалу з'являється під впливом зовнішньої аналогії – під впливом словозміни в контактних мовах в їх літературній і діалектній формах в нашому ареалі, зокрема, тут зійшлися чинники впливу російської та румунської мов. До речі, схожа тенденція в ареалі спостережена і стосовно болгарської мови, де поширено замість, скажімо, *хла|дільніці* (множина) – *хла|дільнікі*.

Динаміка в парадигматиці українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю знаходить вияв й у повній нівеляції, зникненні типів відмінювання. Звісно ж цей процес не раптовий, він полягає у поступовому зменшенні активності специфічних форм одного словозмінного типу (зазвичай того, що охоплює менший обсяг лексичного матеріалу) і витісненні їх формами, що використовують форманти, спільні з тими типами парадигм, які поширюються на більшу кількість слів. Так, враховуючи останні дослідження, майже добіг завершення процес витіснення четвертої відміни (у говірках регулярно уживані форми на зразок *не|майе поро|с'а те|л'а, |дати поро|с'у, те|л'у, поро|с'ов'і, те|л'ов'і, на поро|с'і, те|л'і / поро|с'ов'і, те|л'ов'і* тощо, і майже ніколи, чи дуже рідко, уживаються специфічні відмінкові форми четвертої відміни, спільні з літературним стандартом і багатьма новожитніми говірками).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

АУМ (1984–2001). Атлас української мови. В 3 т. Київ.

Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл. Л.: Наука, 1978. 176 с.

Виноградов В. В. (1972). Русский язык. Грамматическое учение о слове. М.: Высшая школа, 1972. 616 с.

Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.

Гриценко П. Ю. Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії. Українські говори Румунії / М. Павлюк, І. Робчук. Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто, 2003. С. I-XVI.

Делюсто М. Українська наддунайська говірка: збірник діалектних текстів: навч. посібник. Ізмаїл: СМИЛ, 2016. 196 с.

Дроздовський В. П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області): дис. ... канд. філол. наук: 661. Київ, 1962. 473 с.

Зализняк А. А. Грамматический словарь русского языка. Словоизменение. Москва: «Русский язык», 1977. 880 с.

Колесников А. А. Семантическое обеспечение грамматических форм имен существительных русского языка. К.: Выща шк., 1988. 139 с.

Колесников А. О. Морфологія українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю: дис. на здобуття наук. ступ. д-ра філол. наук. Київ, 2015а. 493 с.

Колесников А. О. Морфологія українських південнобесарабських говірок: генеза і динаміка: монографія; відп. ред. П. Ю. Гриценко. Ізмаїл: «СМИЛ». 2015б. 676 с.

Колесников А. О. Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. Ізмаїл: ІРБІС, 2016. 168 с.

Колесников А. О. Динаміка українських південнобессарабських говірок: збереження і розвиток vs редукція національних рис в умовах мультилінгвізму. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць.* Серія «Філологічні науки». Вип. 38. 2018. С. 15-19.

Колесников А. О. Парадигмологія української мови: теоретичні питання. Ізмаїл: «ІРБІС». 2020. 204 с.

Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник. Видання 2-ге, виправлене і доповнене: К.: Видавничий центр «Академія», 2006. 464 с.

Мельчук И. А. Курс общей морфологии. Том 2. Москва – Вена: «Языки русской культуры», Венский славистический альманах, 1998. 544 с.

Плунгян В. А. (2003). Общая морфология: Введение в проблематику. М.: Едиториал УРСС, 2003. 384 с.

Bybee J. L. Morphology. A study of the relation between meaning and form. (Typological Studies in Language 9.) Amsterdam: Benjamins. XII +, 1985. 235 p.

Carstairs-McCarthy A. Current morphology. (Linguistic Theory Guides). London: Routledge. XIII +, 1992. 289 p.

Matthews P. H. Morphology. Cambridge University Press, 1991. 252 p.

Plank F. Paradigms: The Economy of Inflection. Berlin: Mouton de Gruyter, 1991. 317 p.

REFERENCES

AUM (1984–2001). Atlas ukrainskoi movy [Atlas of the Ukrainian Language]. V 3 t. Kyiv. [in Ukrainian].

Bondarko A. V. (1978). Grammaticheskoe znachenie i smysl [Grammatical meaning and sense]. L.: Nauka. 176 s. [in Russian].

Bybee J. L. (1985). Morphology. A study of the relation between meaning and form. (Typological Studies in Language 9.) Amsterdam: Benjamins. XII + 235 p.

Carstairs-McCarthy A. (1992), Current morphology. (Linguistic Theory Guides). London: Routledge. XIII + 289 p.

Deliusto M. (2016). Ukrainska naddunaiska hovirka: zbirnyk dialektnykh tekstiv [The Ukrainian Higher Danube dialect: collection of dialectal texts]. Izmail: SMYL. 196 s. [in Ukrainian].

Drozdovskyi V. P. (1962). Ukrainski hovirky Bessarabskoho Prymoria (na materiali obstezhennia Saratskoho, Tatarbunarskoho ta Bilhorod-Dnistrovskoho raioniv Odeskoi oblasti) [The Ukrainian dialects of the Bessarabia Seaside]: dys. ... kand. filol. nauk : 661 / Kyivskyi derzhavnyi universytet im. T. H. Shevchenka. Kyiv. 473 p. [in Ukrainian].

Hrytsenko P. Yu. (2003). Teksty yak dzherelo doslidzhennia ukrainskykh hovirok Rumunii [Texts as a source of investigation of the Ukrainian dialects in Romania]. Ukrainski hovory Rumunii. Edmonton – Lviv – Niu-York – Toronto: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp’yakevycha NANU. S. I-XVI. [in Ukrainian].

Kochergan M. P. (2006). Zagal`ne movoznavstvo [General Linguistics]: Pidruchny`k. Vy`dannya 2-ge, vy`pravlene i dopovnene: K.: Vy`davny`chy`j centr «Akademiya». 464 s. [in Ukrainian].

Kolesnikov A. A. (1988). Semanticheskoe obespechenie grammaticheskih form imen sushhestvitel'nyh russkogo jazyka [The semantical ensuring of grammatical forms of Russian nouns]. K.: Vyshha shk. Golovnoe izd-vo. 139 s. [in Russian].

Kolesnykov A. O. (2016). Atlas ukrainskykh hovirok mezhyrichchia Dnistra i Dunaiu [Atlas of the Ukrainian dialects spread between the Dniester and the Danube rivers]. Izmail. 168 p. [in Ukrainian].

Kolesnykov A. O. (2018). Dynamika ukrainskykh pivdennobessarabskykh hovirok: zberezhennia i rozvytok vs reduktsiia natsionalnykh rys v umovakh multylinhvizmu [Dynamics of the Ukrainian Southern Bessarabia dialects: preservation and development vs reduction of national features in conditions of multilingualism]. Naukovyi visnyk Izmailskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu: zbirnyk naukovykh prats. Seriia «Filolohichni nauky». Vyp. 38. p. 15–19. [in Ukrainian].

Kolesnykov A. O. (2015a). Morfolohiia ukrainskykh pivdennobesarabskykh hovirok: heneza i dynamika [The morphology of Ukrainian South-Bessarabia dialects: origin and

dynamics]. Izmail: «SMYL». 676 s. [in Ukrainian].

Kolesnykov A. O. (2015b). Morfolohiia ukrainskykh hovirok mezhyrichchia Dnistra i Dunaiu [The morphology of Ukrainian dialects spread between the Dniester and the Danube rivers]: dys. … d-ra filol. nauk : 10.02.01 / Instytut ukr. movy NANU. Kyiv. 493 s. [in Ukrainian].

Kolesnykov A. O. (2020). Paradyhmolohiia ukrainskoi movy: teoretychni pytannia [Paradigmology of the Ukrainian Language: theoretical questions]. Izmail: «Irbis». 204 s. [in Ukrainian].

Matthews P. H. (1991). Morphology. Cambridge University Press. 252 p.

Mel'chuk I. A. (1998). Kurs obshhej morfologii. [Course of General Morphology]. Tom 2. Moskva – Vena: «Jazyki russkoj kul'tury», Venskij slavisticheskij al'manah. 544 s. [in Russian].

Plank F. (1991). Paradigms: The Economy of Inflection. Berlin: Mouton de Gruyter. 317 p.

Plungjan V. A. (2003). Obshhaja morfologija: Vvedenie v problematiku [General Morphology: introduction to problems]: Uchebnoe posobie. Izd. 2-e, ispravlennoe. Moskva: Editorial URSS. 384 s. [in Russian].

Vykhovanets I. R., Horodenska, K. H. (2004). Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy: Akademichna hramatyka ukrainskoi movy [Theoretical morphology of the Ukrainian language. Academic grammar of the Ukrainian language]. Kyiv: Univ. vyd-vo «Pulsary». 400 s. [in Ukrainian].

Vinogradov V. V. (1972). Russkij jazyk. Grammaticheskoe uchenie o slove [The Russian Language. The grammatical study of the word]. M.: Vysshaja shkola. 616 c. [in Russian].

Zaliznjak A. A. (1977). Grammaticheskij slovar' russkogo jazyka. Slovoizmenenie [Grammatical Dictionary of the Russian Language. Inflection]. Moskva: «Russkij jazyk». 880 s. [in Russian].

Kolesnykov A., Melikhova D. Dialectal paradigmology: from the observation of the Ukrainian Southern Bessarabia dialects

The article arises a lot of difficult problems of modern linguistics, in particular of paradigmology as a new its part. For the first time the authors analyze the tasks and problems of the dialectal paradigmology as a branch of dialectology, which investigates morphological dialectal paradigms due to relations of this linguistic level with other ones. On the example of information of the Ukrainian Southern Bessarabia dialects the authors highlight desirability of morphological paradigms studying on the principles of multidisciplinary approach, complex application of such tools as collection and analyzing the material with the help of questionnaire and dialectal textography.

The compulsory fixation of paradigm forms in the dialectal texts of research idioms is very important, because the modelling, the suggestion about a certain form in the case of its absence in the dialectal texts basing only on the language sense of linguist can misrepresent the data about dialect, make it unreliable.

The authors also distinguish incomplete paradigms, defective paradigms, the deficiency and redundancy of their parts, lacuna paradigms, identify occasional and transform character of some lacuna forms, characterize their heuristic potential on the material of the Ukrainian Southern Bessarabia dialects. For example, archaic reduced forms of pronouns м'а, н'у in dialects of Bukovina-Podillya type of the villages Petrivka and Vysochans'ke are qualified as occasional transforms due to the peculiarities of realization in this area.

It is considered that scientists should take into account cross analysis from the forms to the meanings and from the meanings to the forms, modelling and contrasting the patterns of different language forms and idioms, paradigmology's relations with other levels, dependence of morphological paradigmatic phenomenas' realization from syntagmatic functioning and communicative situation.

Key words: *paradigm, dialectal paradigmology, the Ukrainian Southern Bessarabia dialects.*

УДК 82.313.3

*Галина ОЛЕЙНІКОВА**
Юлія ПАТЛАТЮК

КОНЦЕПТ «КОЛІР» ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ ХУДОЖНЬОЇ ДІЙСНОСТІ (на матеріалі творів Едгара Алана По)

У статті досліджується концепт «колір», визначаються його характеристики та властивості як носія культурної інформації, адже кольорова символіка є однією з найдавніших частин кожної лінгвокультури. Відмінною рисою концепту з компонентом «колір» є тісний взаємозв'язок мови і культури: поява нових концептофонів кольору в житті суспільства веде до виникнення та доповнення концептів кольору в мові. Спектр кольорів є неоднозначним, адже він виражає закріплені в певному суспільстві норми, погляди та колективний світогляд. Всебічне дослідження кольоропозначень в галузях різних наук є актуальним питанням сьогодення. Спектр кольорів часто використовують письменники у своїй творчій діяльності. Так, у статті було проаналізовано розповіді «Маска Червоної смерті», «Падіння Дома Ашерів» та «Чорний кіт» американського письменника Едгара Алана По, який активно використовував у своїй творчості колір як художній засіб зображення дійсності. Кольоровий символізм новел Едгара По використовується для передачі атмосфери таємничості, посилення почуттів і пристрастей героїв, підкреслення песимістичних настроїв та почуття розчарування, а також передачі особливостей меланхолічно-похмурих пейзажів. Над героями нависає фатум, їм властива витонченність почуттів, хворобливість пристрастей, підвищена вразливість. Сприйняття буття відмічене тривогою, яка переходить у страх. У всіх трьох оповіданнях автора звучить мотив приреченості, тема загибелі.

Ключові слова: *концепт, кольорова символіка, художній засіб, символізм.*

На сьогодні вивчення функціонування концептів у мові є одним з найбільш актуальних досліджень. Саме поняття «концепт», спочатку розроблене в логіці, набуло лінгвістичну значимість. Значення «концепту» досліджується в когнітивній науці, метафізиці та філософії. Термін «концепт» простежується від вчень Арістотеля до сучасних досліджень у рамках лінгвокогнітології В.А. Маслової, В.І. Карасика, Г. Г. Слишкіна, С. Г. Воркачева та ін.

Метою статті є дослідження особливостей кольоропозначень в обраних художніх творах американського письменника Едгара Алана По як засобу відображення світогляду. Науковим завданням статті є визначення концепту «колір» як невід'ємної ланки культурного простору та аналіз використання системи кольорів в обраних художніх творах Едгара Алана По.

Велику роль в системі базових національно-культурних концептів відіграють одиниці, що позначають колір. Відмінною рисою концепту з компонентом «колір» є тісний взаємозв'язок мови і культури: поява нових концептофонів кольору в житті суспільства веде до виникнення та доповнення концептів кольору в мові. У лінгвістиці найбільш всебічно розглядаються такі питання стосовно кольоропозначень: семантична структура, етимологія і історія кольорової лексики, функції кольору в художній творчості, метафори кольору, символіка кольору в культурах народів світу на різних історичних етапах та ін.

Багато робіт присвячено аналізу окремих кольоропозначень. Значні результати досягнуті у вивченні лексики зі значенням кольору в галузі психолінгвістики

* *Олейнікова Г. – кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна; e-mail: oleinikova1211@gmail.com; Патлатюк Ю. – магістрантка факультету іноземних мов, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна; e-mail: uliapatlatuk@gmail.com*

Р.М. Фрумкіною, А.П. Василевичем[1].

Колористика і кольорознавство є нині двома основними розділами, які досліджують концепт «колір» у різних аспектах. Колористика займається описом основних характеристик кольорів, досліджує їхню взаємодію, гармонізацію, вплив кольору на різні сфери життя людини, а також засоби та методи кольорів у процесі формування архітектурного середовища. Кольорознавство вивчає феномен кольору з теоретичного аспекту, узагальнюючи та систематизуючи знання про колір у фізиці, хімії, фізіології та психології.

Кольоровий символізм в лінгвістичній науці представлений в тісному взаємозв'язку з психічним і психологічним компонентом, відображаючи настрої, дійсність і сутність подій, що відбуваються. Дослідник Б.А. Базима наголошує на обмеженості кількості колірних символів[2]. Так звані основні кольори, до яких відносяться червоний, жовтий, білий, чорний тощо, у текстах художньої літератури є найбільш уживаними. Етнокультурна складова варіює використання позначень кольору. Автор виокремлює три основні типи кольорової символіки: по-перше, колір як він є (ізольований від інших кольорів), що відрізняється багатозначністю і суперечливістю; багатогранне поєднання одного або декількох кольорів, складових загальне символічне ціле без окремо взятих значень; об’єднання кольору і форми, символіка яких пов’язана з геометричними абстрактними фігурами, такими як коло, квадрат, прямокутник і конкретними фізичними предметами, що позначають, наприклад, дорогоцінні каміння, прикраси або предмети (синява лінії горизонту)[3].

Р.М. Фрумкіна поділяє кольори на дві категорії – хроматичні і ахроматичні. До хроматичних кольорів відносяться червоний, жовтий, помаранчевий, зелений, синій, фіолетовий кольори і усі їхні суміші. Хроматичні кольори ми бачимо індивідуально. До ахроматичних (які не мають кольору) відносяться білий, чорний і усі відтінки сірого, вони розрізняються лише за ступенем світлості[4].

Більшість лінгвістів стверджує, що субстанція кольору не може бути визначена будь-якою системою координат, і що оптичний спектр континуальний: в ньому немає меж між окремими кольорами. Дійсно, не представляється можливим з точністю визначити, де закінчується блакитний і де починається синій. У кожного носія мови щодо цього питання може існувати власна думка. Тому питання про межі кольорового простору як і раніше залишається відкритим.

На сучасному етапі розвитку мови лексика з компонентом «колір» використовується письменниками в художній літературі для зображення портретів героїв та опису пейзажів, а також для поглиблення метафоричності зорових ефектів. Активно використовував у своїй творчості колір, як художній засіб зображення дійсності, відомий американський письменник та діяч Едгар Алан По (Edgar Allan Poe (1809 – 1849)). Він є одним із представників американського романтизму, та нині вважається класиком світової літератури. Митець є визнаним зачинателем детективного жанру і першим американським письменником, який почав працювати у жанрі короткої новели. Його перу належать такі твори як: «*Падіння дома Ашерів*» («*The Fall of the House of Usher*», 1839), «*Маска Червоної Смерті*» («*Masque of the Red Death*»), «*Провалля і маятник*» («*The Pit and the Pendulum*», 1842), «*Чорний кіт*» («*The Black Cat*», 1843), «*Овальний портрет*» («*The Oval Portrait*», 1842), «*Таємниці Марі Роже*» («*The Mystery of Marie Roget*», 1842), «*Викрадений лист*» («*The Purloined Letter*», 1844) та інші.

«Маска Червоної Смерті» («Masque of the Red Death», 1842) – одна з відомих новел письменника, що користується популярністю серед читачів та дослідників літератури.

---

[1] Антология концептов. Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. Том 1. Волгоград: Парадигма, 2005. С. 352

[2] Базыма Б. А. Психология цвета: теория и практика. М.: Речь, 2005. С. 205

[3] Бабій І. М. Колір і деякі мовні засоби його творення. Актуальні проблеми словотвору української мови. Тернопіль, 1993. С. 184

[4] Фрумкина Р.М. Цвет, смысл, сходство: Аспекты психолингвистического анализа. М. : Наука, 1984. С. 176

Сюжет новели розгортається навколо епідемії чуми, яка забирає тисячі життів за короткий термін. Мешканці невеличкого містечка помирають кожен день, а принц Просперо та його наближені вирішують заховатися в замку та перечекати час нашестя хвороби.

Твір, на наш погляд, є певним екзистенційним поглядом людини на світ і на саму себе у певні «межові» періоди життя. Гра із життям і смертю – один із основних мотивів новели, оскільки герої намагаються побороти смерть усіма доступними засобами. Художній час в новелі характеризується конкретністю та символізмом, а фабульний час у новелі тісно переплітається із сюжетним, і, хоча ґрунтується на реальному перебігу подій, однак ускладнюється наративними прийомами (описи кімнат, що мають різний колір тощо), котрі уповільнюють, призупиняють, або і загалом, переривають сюжетний час.

Кольоровий символізм чітко простежується у новелі під час опису кімнат, які представлені в тексті, розміщення яких нагадує лабіринт, з якого немає виходу. «*Here the case was very different, as might have been expected from the duke's love of the bizarre. The apartments were so irregularly disposed that the vision embraced but little more than one at a time. There was a sharp turn at every twenty or thirty yards, and at each turn a novel effect. To the right and left, in the middle of each wall, a tall and narrow Gothic window looked out upon a closed corridor which pursued the windings of the suite…*»[5].

Кімнати в замку розташовані зі сходу, де встає сонце, зароджується життя – на захід, де сонце заходить, затухає. Відповідно, і колір кімнат символізує різні етапи людського життя.

Лексико-семантичне поле синього кольору включає в себе периферійні кольори, такий як блакитний та фіолетовий. Блакитна кімната, що знаходиться в східній частині належить самому принцу, адже з давніх часів блакитний був кольором знаті в американському суспільстві. Цей колір символізує невинність, невідомість, життєрадісність. Можна сказати, що цим кольором автор позначив зародження життя людини.

Наступна кімната – фіолетова, поєднання синього та червоного говорить про початок росту та розвитку. Колір третьої кімнати – зелений, семантичне ядро якого уособлює «весну» життя, молодість, свіжість та оновлення. Пофарбувавши кімнату в помаранчевий колір, автор позначає зрілість особистості, недаремно цей колір викликає асоціацію з осінню та заходом сонця, тому що цей період життя характеризується духовною сталістю та самоствердженням людини. Цей колір є похідним від поєднання жовтого та червоного кольорів. Білий, наступний колір, символізує вік, чистоту та мудрість. Бузковий колір, який відноситься до лексико-семантичного поля синій, в цьому випадку символізує мрійливість та ностальгію, тому що людина вже пройшла значні періоди власного життя, а тепер вона надається спогадам минулих часів. Нарешті, чорна кімната, колір якої завжди символізує траур і смерть. У новелі письменник зображує поєднання чорного оздоблення кімнати із багряними, «густого кольору крові» вікнами, асоціюється з кров'ю та страхом.

Поєднання червоного і чорного кольорів символізують тандем смерті і темряви, що у новелі уособлюється через образ сьомої кімнати: «*But in this chamber only, the color of the windows failed to correspond with the decorations. The panes here were scarlet – a deep blood color*»[6].

Наявність семи кімнат є певною алегорією життя, тому й придворні не входять у чорну кімнату, яка стає у новелі символом смерті. Червона смерть проходить через усі кімнати кольорів «життя», від народження і до смерті. Просперо теж рухається цим шляхом, намагаючись наздогнати незнайомця у масці «червоної смерті», який неочікувано потрапив на бал-маскарад.

Маска Червоної смерті – це символ, що є вічним і абсолютним, символізує неминучість, від якої не втекти. Цікаво, що принца Просперо новина про незнайомця у

[5] Poe E.A. Selected Stories. Kharkiv : Ranok, 2003. P. 288
[6] Poe E.A. Selected Stories. Kharkiv : Ranok, 2003. P. 288

новій масці застає у блакитній кімнаті, яка знаходиться із діаметрально протилежного боку до чорної кімнаті. Принц проходить за незнайомцем увесь цикл, який закінчується в останній кімнаті.

Отже, шлях героїв в новелі – це перехід від життя до смерті. У новелі «Маска Червоної Смерті» Едгара Аллана По з логічною послідовністю і поетичної переконливістю доводить читачеві, що страх смерті – найсильніше почуття, яке може відчути людина. Автор досить чітко вибудовує схему, де перетинається простір і час: кожен предмет або людина знаходиться у певному місці і в певний час, що автором зображено символічно. Показуючи рух «смерті», він називає кожну кольорову кімнату, через яку вона проходить: «*It was in the eastern or blue chamber in which stood the Prince Prospero… he made his way uninterruptedly… through the blue chamber to the purple chamber – through the green to the orange – through this again to the white – and even these to the violet*». Можна сказати, що у цьому творі автор активно використовує не тільки основні кольори (червоний, зелений, білий, чорний, помаранчевий), але й похідні кольори та їх відтінки (бузковий, фіолетовий, багряний).

Діаграма 1

Репрезентація кольорів у новелі «Маска Червоної Смерті»

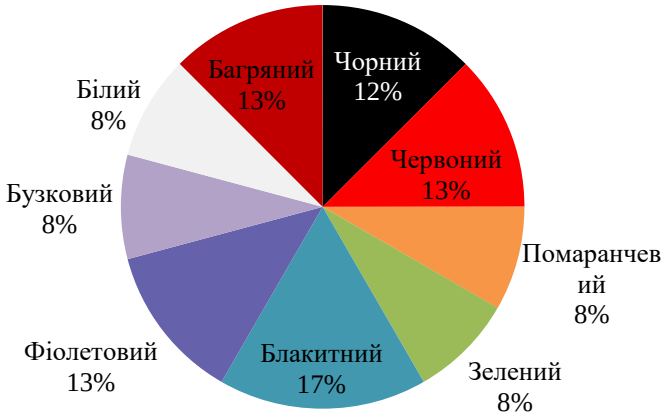

Наступним твором письменника було обрано розповідь «Падіння дома Ашерів» («*The Fall of the House of Usher*» (1839)) – не менш відома розповідь Едгара По. Головний герой – оповідач, приїжджає до свого старого приятеля Родрика Ашера, у якого помирає сестра із загадкових обставин. Похмура атмосфера затягує та пригнічує героя, аж раптом за містичними обставинами воскресає померла. Наляканий оповідач не в змозі зрозуміти це та тікає подалі від того будинку.

Цей твір вирізняється вкрай глибоким символізмом, у тому числі і кольоровим. Вже на самому початку твору, коли автор описує околиці будинку, він задіює кольорові символи: «*I looked upon the scene before me – upon the mere house, and the simple landscape features of the domain – upon the bleak walls – upon the vacant eye-like windows – upon a few rank sedges – and upon a few white trunks of decayed trees – with an utter depression of soul which I can compare to no earthly sensation more properly than to the after-dream of the reveller upon opium…*».[7] Автор хоче порівняти зовнішній вид дому із внутрішнім станом його мешканців, які є спустошеним та пригніченими.

Цікавим у творі є образ озера та символ чорної води. Вода ж у озері, як описує автор, чорна, непорушна, бездонна, зловісна, та несе у собі негативне значення.

[7] Edgar Allan Poe. Selected tales. Penguin books. London, 1994. P. 300

Також символічним є опис родового замку, тут так само присутній не менш депресивний ахроматичний сірий колір, який автор використовує для підкреслення похмурої атмосфери: «*He said, obtained over his spirit – an effect which the physique of the gray walls and turrets, and of the dim tarn into which they all looked down, had, at length, brought about upon the morale of his existence*».

Криваво-червоний місяць «*blood-red*», який сяяв під час падіння будинку Ашерів так само містить у собі негативний сенс: «*The radiance was that of the full, setting, and blood-red moon which now shone vividly through that once barely-discernible fissure of which I have before spoken as extending from the roof of the building, in a zigzag direction, to the base*». [8]

Перш за все, варто підкреслити, що простір, пейзаж і ландшафт цієї новели повністю відображають зміни, що відбуваються з внутрішнім світом героїв. Навколо старого маєтку – непривітна і нескінченно жахлива місцевість. Оповідач заглядає в чорні води озера, розташованого поруч з будинком, натякаючи на те, що вода немов затягує в свою безодню. Те ж саме відбувається і зі стінами маєтку, обвішаними павутиною, вкритими лишайниками і цвіллю, – вони ніби занурюють героїв в стан скорботи і смутку.

Варто відзначити, що кольорові символи певного лексико-семантичного кольору, що застосовуються майстром художнього слова, є зображенням мотивів смерті («*black*», «*dull*», «*pale*», «*gray*», «*blood-red*»). Саме персонажі тут залишаються єдиним атрибутом миру живих, що знаходяться в чужому та дивному світі мертвих. Художній світ твору проявляється у багатогранності зображувальної письменником смерті, але одноманітності життя.

Аналіз використання певних кольорів у новелі «Падіння дома Ашерів» можна представити графічно (див. діаграма 2):

Діаграма 2

Останнім проаналізованим твором є «Чорний кіт» («The Black cat» (1843)) – відомий твір Едгара Алана По, що є класичним прикладом готичного літературного стилю. Сюжет твору сповнений різноманітними символами, в тому числі і кольоровими. Розповідь йде від оповідача, який страждав алкогольною залежністю. Чорний кіт, якого тримав вдома оповідач, мав кличку Плутон, що пов'язана з іменем давньогрецького бога підземного царства, де панує вічна темрява: «*This latter was a remarkably large and beautiful animal, entirely black and sagacious to an astonishing degree. … My wife made frequent allusion to the ancient popular, which regarded all black cats as witches in disguise.*» [9].

[8] Edgar Allan Poe. Selected tales. Penguin books. London, 1994. P. 300
[9] Edgar Allan Poe. Selected tales. Penguin books. London. 1994. P. 300

У цьому уривку автор підкреслює містичність чорного кольору, порівнюючи чорних котів із замаскованими відьмами.

Гармонія у стосунках героя із твариною була зруйнована тоді, коли той уперше його вкусив. Натомість – як відплата за скоєне – кіт був позбавлений ока. Невзмозі тримати себе у руках герой травмував та вбив кота. Гірке розкаяння закрадається в душу героя і виходить назовні у вигляді сліз, однак жадоба змусити страждати того, хто найбільше до тебе прив'язаний, все-таки перемагає: «…*hung it because I knew that it had loved me, and because I felt it had given me no reason of offence; hung it because I knew that in so doing I was committing a sin – a deadly sin*…».

Пожежа, що виникає після навмисного вбивства, – символ знищення, вогню, відплати за скоєне. Тепер героя ніколи не полишатиме спогад про його звірство, адже гігантський чорний кіт з мотузкою на шиї, що відобразився на барельєфі, стає символом його совісті. Другий кіт – це лише тінь першого, про що символізує яскрава біла пляма у вигляді шибениці у нього на грудях. І він викликав у оповідача ті ж самі почуття: «…*I know not how or why it was – its evident fondness for myself rather disgusted and annoyed. By slow degrees, these feelings of disgust and annoyance rose into the bitterness of hatred*».

Доречно сказати про домінування символіки ахроматичних кольорів в новелі, що створює похмурий та меланхолічний настрій безнадії і в повній мірі розкриває психологічне тло скоєного вбивства. Чорний колір в творі виступає символом нічного мороку, смерті, страху. Вводячи у твір чорний колір, автор відсилає героя до асоціацій з жахом, божевіллям, неминучості трагедії, кров'ю і кінцем життя. У новелі наявна і згадка про білий колір: «*It was a black cat – a very large one – fully as large as Pluto, and closely resembling him in every respect but one. Pluto had not a white hair upon any portion of his body; but this cat had a large, although indefinite splotch of white, covering nearly the whole region of the breast*». Пляма білого кольору символізує добре та чисте серце тварини, яку вбив оповідач, саме білий колір ототожнюється з світом, чистими помислами та невинністю. Знову ж таки протиставлення білого та чорного кольору використовується письменником для зображення чіткої межі добра та зла, адже саме опозиція цих ахроматичних кольорів позначає вічне протистояння темряви та світла.

Кольорові символи у творі стають начебто самодостатніми, гальмують дію, експозиція здається розрахованою на значно довший сюжет. Домінуючим кольором у новелі виступає чорний колір, який передає скорботу, тугу, демонструє зв'язок з померлими і є кольором диявола, на противагу білий колір використовується для позначення опозиції двох протилежних сил, які наповнюють душу оповідача.

Проведений аналіз використання певних кольорів у новелі «Чорний кіт» можна представити графічно (див. діаграма 3):

Діаграма 3

Репрезентація кольорів у новелі «Чорний кіт»

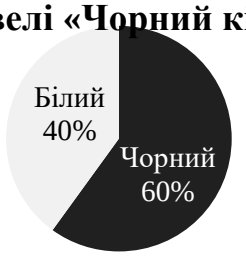

Отже, кольоропозначення перебувають у колі актуальних питань дослідників, особливо з аспекту семантичного наповнення. Лексико-семантичну структуру концепту «колір» формують денотативні та конотативні компоненти, які змінюються в залежності від культурного, національного та етнічного впливу, саме це обумовлює складність вивчення феномена кольору в свідомості і в мові.

Можна без сумніву стверджувати про наявність кольорових символів на рівні мотивів у трьох аналізованих новелах Едгарда Аллана По. Найчастіше письменник вводить у твори чорний, білий, сірий, червоний кольори. Це свідчить про те, що через такі кольори автор намагається передати настрій та психічний стан героїв. Таємнича атмосфера, метафоричність образів, гіперболізація почуттів і пристрастей – ключові характеристики кольорового символізму оповідань Едгара Алана По. Кольори допомагають письменнику передати читачу настрої песимізму і розчарування та своєрідність меланхолічно-похмурих пейзажів. Над героями нависає фатум, їм властива витонченість почуттів, хворобливість пристрастей, підвищена вразливість. Сприйняття буття відмічене тривогою, яка переходить у страх. У всіх трьох оповіданнях автора звучить мотив приреченості, тема загибелі.

Узагальнюючи вищезазначене можна сказати, що твори Едгара По характеризуються абстрактністю символів, метафоричністю та містичністю. Здебільшого автор використовує ахроматичні кольори, що пояснюється фантастичною та магічною спрямованістю творів, у яких часто похмура, безрадісна та важка атмосфера, але є і хроматичний спектр кольорів, як у новелі «Маска червоної смерті». У творах «Падіння дома Ашерів» та «Чорний кіт» переважають лексико-семантичні поля чорного, сірого, білого та червоного кольорів та їх відтінків («black water», «blood-red moon», «black cat», «white splotch» «gray walls»). На противагу в новелі «Маска червоної смерті» автором використан широкий спектр як основних кольорів, так і їх відтінків у зображенні кімнат принца. Письменник наділив кольори алегоричним сенсом, позначивши, таким чином, певні періоди життя людини.

У діаграмі 4 можна побачити використання кольоропозначень в проаналізованих творах Едгара Алана По у кількісному відношенні:

Діаграма 4

Репрезентація кольорів у новелах «Маска Червоної смерті», »Падіння дома Ашерів», «Чорний кіт» Едгара Алана По

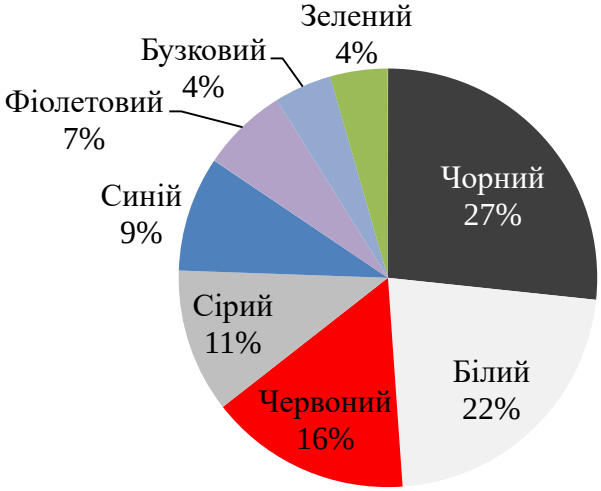

Як бачимо, письменник надає перевагу червоному, чорному, сірому та білому кольорам, тому що в його творах увага сконцентрована на темах швидкоплинності життя, неминучості смерті, добра та зла в душі людини, та всі ці теми обрамлені містифікацією та фантастичністю, а базові ахроматичні кольори несуть у собі певну магічну семантику. Найбільш вживаний хроматичний колір – червоний, автор наділяє негативним значенням жаху, крові та смерті, як це яскраво продемонстровано в новелі «Маска червоної смерті».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Edgar Allan Poe. Selected tales. Penguin books. London, 1994. P. 300

Poe E.A. Selected Stories. Kharkiv : Ranok, 2003. P. 288

Антология концептов. Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. Том 1. Волгоград: Парадигма, 2005. С. 352

Бабій І. М. Колір і деякі мовні засоби його творення. Актуальні проблеми словотвору української мови. Тернопіль, 1993. С. 184

Базыма Б. А. Психология цвета: теория и практика. М.: Речь, 2005. С. 205

Фрумкина Р.М. Цвет, смысл, сходство: Аспекты психолингвистического анализа. М.: Наука, 1984. С. 176

REFERENCES

Antolohyia kontseptov (2005) [Anthology of concepts] Pod red. V.Y. Karasyka, Y.A. Sternyna. Tom 1. Volhohrad: Paradyhma, p. 352 [in Russian]

Babii I. M. (1993) Kolir i deiaki movni zasoby yoho tvorennia. Aktualni problemy slovotvoru ukrainskoi movy. [Color and some linguistic means of its creation. Actual problems of word formation of the Ukrainian language] Ternopil, p. 184 [in Ukrainian]

Bazyma B. A. (2005) Psykholohyia tsveta: teoryia y praktyka.[Psychology of color: theory and practice.] M.: Rech [M.: Speech], p. 205 [in Russian]

Frumkyna R.M. (1984) Tsvet, smysl, skhodstvo: Aspekty psykholynhvystycheskoho analyza. [Color, Meaning, Similarity: Aspects of Psycholinguistic Analysis.] M.: Nauka [M.: Science], p. 176 [in Russian]

Edgar Allan Poe. Selected tales. Penguin books. London, 1994. 300 p. [in English]

Poe E.A. Selected Stories. Kharkiv : Ranok, 2003. 288 p. [in English]

Oleinikova G. Patlatiuk Yu. Concept «Colour» as a way of depicting artistic reality (based on the works of Edgar Poe).

The article examines the concept of «colour», defines its characteristics and properties as a carrier of cultural information, because color symbolism is one of the most important parts of every linguistic culture. Coloristics is the main divisions that explore the concept of «color» in different ways. Coloristics deals with the description of the main characteristics of colors, their interaction, harmonization, the influence of color on various spheres of human life, as well as the means and methods of colors in the process of forming an architectural environment, and color science studies the phenomenon of color from a theoretical aspect, generalizing and systematizing knowledge about color in physics. chemistry, physiology and psychology. The range of colors is ambiguous, because it expresses the norms, views and collective worldview established in a certain society. Comprehensive study of color symbols in the fields of various sciences is a topical issue nowadays. The range of colors is often used by writers in their literary works. At the present stage of language development, vocabulary with the component «color» is used by different writers in fiction to depict the portraits of characters and descriptions of landscapes, as well as to deepen the metaphorical visual effects. Thus, the article analyzed the stories «Mask of the Red Death», «The Fall of the House of Usher» and «Black Cat» by American writer Edgar Allan Poe, who actively used color in his work as an artistic means of depicting reality. The colorful symbolism of Edgar Allan Poe's short stories is used to convey an atmosphere of mystery, enhance the feelings and passions of the characters, emphasize pessimism and frustration, as well as convey the features of melancholy-gloomy landscapes. Fate hangs over the personages, they are characterized by subtlety of feelings, painful passions, increased vulnerability. The perception of being is marked by anxiety, which turns into fear. In all three stories sounds the theme of death.

Key words: *concept, color symbols, artistic means, symbolism.*

УДК 821.161.2.09-94

Галина РАЙБЕДЮК[*]

ДИСИДЕНТСЬКИЙ ДИСКУРС У КООРДИНАТАХ АВТОБІОГРАФІЧНОГО СИНЕРГЕНУ

У статті обґрунтовано потребу комплексного вивчення дисидентського метатексту, що доповнює й конкретизує художній дискурс інакодумців в умовах політичного застою періоду другої половини 1960–1970 рр. Основну увагу зосереджено на проблемі реконструювання синергетики дисидентського тексту метажанровими моделями їх автентичної документалістики. У випадку життєтворчості в'язнів політичних таборів література факту набула статусу письменницького архіву. В цьому контексті питому вагу відведено автобіографістиці як наджанровому утворенню, з'ясовано її фундаментальне значення як важливого джерела достовірних знань про ідеологічні та естетичні аспекти дисидентського явища, конкретизовано зв'язки названого фактологічного тексту з етикою буття нонконформістів, закцентовано його фактографічний і психологічний плани. Доведено узалежненість специфіки наративних моделей самооб'єктивації авторського «Я» в поезії дисидентів від автобіографічного тексту. Проєкцію інтенцій поета, його творчої самопрезентації через суб'єктну сферу художнього тексту розглянуто на прикладі біографії Миколи Руденка – найсуперечливішої і найдраматичнішої постаті нонконформістської плеяди. Окреслено сегменти його автобіографічного синергену (біографічного складника світоглядної позиції, творчого акту, антропоцентризму), визначено рівні текстових реальностей: автороцентричності ліричного наративу та фактографічності літератури non-fiction. Їх подальше дослідження сприятиме розкриттю авторського «Я» митця, збереження ним творчої ідентичності в умовах ідеологічного тиску й тотальних заборон.

***Ключові слова**: дисидентський дискурс, література non-fiction, текст, метатекст, поет-дисидент, жанр, автобіографістика, синерген, Микола Руденко, авторське «Я».*

Постановка проблеми в контексті сучасної науки та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Порушені у статті проблеми виводять на поверхню сучасної гуманітаристики вагомий каскад дискусійних аспектів літературознавства, що потребують з'ясування, уточнення, дефініювання, узагальнення тощо. Відомо, що біографізм як методологічний інструмент літературознавства не новий. Однак в українській літературі його застосування та розробка особливі, двадцяте же століття (надто коли йдеться про радянську добу) – з огляду на відомі суспільно-політичні обставини – ще більше його актуалізувало. Адже й досі в історії всієї національної культури є чимало потужних постатей, так би мовити, «без біографії», нерідко з численними лакунами та гіпотезами життєпису, багатьма свідомо ігнорованими з ідеологічних спонук чи упущеними з різних об'єктивних/суб'єктивних причин фактами.

Суттєва (ре-)конструкція письменницьких біографій стосується завперш тих авторів, чия творчість тривалий час пропускалась соцреалізмівською доктриною крізь густе ідеологічне сито. До них, як відомо, належать репрезентанти трагічної доби «Розстріляного відродження», еміграційні письменники-вигнанці, проскрибовані життєписи визнаних класиків української літератури (Т. Шевченка, П. Куліша, Лесі Українки, П. Тичини, О. Довженка та багатьох інших). На особливий статус тут претендує когорта поетів-інакодумців періоду «українського безчасся» (І. Дзюба) та «політичних заморозків» (В. Панченко) другої половини 60-х–70-х рр. XX ст., чиє творче і

[*]*Райбедюк Г. – кандидат філологічних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна; e-mail: raibedyuk@ukr.net.*

громадянське «Я» сформувалось у протистоянні тиранії несвободи, а переважно в умовах задротів'я. Їх називають в'язнями сумління, лицарями гулагу, дисидентами, правдоборцями, речниками особистої та національної гідності. Це такі відомі на сьогодні імена письменників-правозахисників, пасіонаріїв українського народу: Василь Стус, Іван Світличний, Ігор та Ірина Калинці, Микола Руденко, Степан Сапеляк, Тарас Мельничук, Іван Сокульський, Юрій Литвин та ін.

Важливу інтегруючу функцію системного підходу до вивчення дисидентського дискурсу в українському суспільно-політичному та культурно-мистецькому житті означеної пори виконують его-літературні та non-fiction тексти репрезентантів генерації нонконформістів. З огляду на специфіку виникнення й становлення, екзистенційного й тривіального буття, на іманентні типодиференційні риси дисидентського явища методологічно обґрунтованим видається акцентування дослідницьких підходів на його синергії, що apriori «породжується узгодженою (гармонійною) взаємодією між складовими функціонуючої та націленої на певний кінцевий результат системи»[1]. Йдеться про комплексне вивчення дисидентського тексту та його метатексту, тобто метаданих, котрі доповнюють, увиразнюють, конкретизують чи пояснюють основний (у нашому випадку – поетичний) текст, у кінцевому підсумку оприявнюючи онтологічну єдність усіх структурних компонентів дискурсу (архівні матеріали, чернетки, листи, автобіографії, спогади, щоденники, стенограми судових процесів, акти різного роду експертиз тощо).

Олег Рарицький у монографії «Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників» (К., 2016) надає особливої ваги в заповненні лакун у біографіях проскрибованих соцреалізмівською методологією письменників-інакодумців (це коло значно ширше, ніж вищеназвані імена) їхнім автобіографіям. Маючи гранично обмежений (фактично відсутній) доступ до публічного оприявнення, тим паче – офіційного видруку художніх текстів, поети задротів'я часто фіксували свої інтенції (екзистенційні й творчі) в автобіографічних нотатках, оскільки інші комунікативні шляхи були для них перекриті або ж регламентувались строгою цензурою (насамперед, листи). Тож, у декодуванні дисидентського тексту й метатексту сенс вивчення дисидентських автобіографій видається неспростовно важливим, оскільки вони вибудувані кожним автором на «достовірному фактажі, з прямою вказівкою на власну чітку життєву позицію та світоглядні переконання»[2].

Відтак дисидентські автобіографії можна вважати істотним і вельми важливим «ключем до вдачі автора» (так свого часу Сергій Єфремов кваліфікував роль автобіографії у вступних заувагах до «Щоденника» Куліша), декодування специфіки наративних моделей самооб'єктивації авторського «Я» в поетичному тексті кожного з репрезентантів дисидентської генерації. До того ж автобіографії, як і деякі інші жанри літератури non-fiction, нерідко набувають статусу письменницького архіву як джерела збереження автентичного художнього тексту в'язня політичних таборів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Новаторські тенденції освоєння художнього досвіду дисидентського кола поетів, розпочате українським літературознавством ще у 80-х роках, триває й дотепер, набуваючи суттєвих ознак якісного переходу від інформаційного нагромадження матеріалу, біографічних фактів, автобіографічних свідчень і зізнань до всебічного й проникливого фахового аналізу цілісних літературних явищ і окремих творчих феноменів. Тому цілком резонною бачиться потреба теоретико-методологічного аналізу принципів (ре-)конструювання такого типу біографій. Отож, навіть на фоні наявних в нинішньому дискурсі ґрунтовних

[1] Клочек Г. Д. Синергія літературного твору : навчальний посібник з теорії літературного твору. Дніпро : Середняк Т. К., 2020. 240 с. С. 19.

[2] Рарицький О. А. Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників) : монографія. Київ : Смолоскип, 2016. 488 с. С. 78.

розвідок[3] сучасна філологічна наука спонукає до глибшого й усебічнішого осмислення проблеми біографізму як науково-методологічної, почасти й соціологічної та морально-етичної на рівні авторського тексту й метатексту. Мова йде не стільки про посильне збагаченням (конструювання/реконструювання) зв'язків творчості з біографічними (автобіографічними) відомостями про письменника, скільки про розкриття складної природи художнього тексту як життєдіяльності, як реалізації таланту в літературі й у житті. Маємо на увазі потребу залучення до інтерпретаційної парадигми літературного твору (а відтак і літературного явища, процесу) ресурсів автобіографічного тексту як важливого сегмента художньо-документального метажанру.

Проникливого наукового осмислення потребують також питання специфіки автобіографізму белетристики, проекції в художньому тексті глибинних і потаємних переживань, особистісних комплексів автора, способів його художньої самопрезентації через суб'єктну сферу поетичного тексту. Словом, ідеться про актуальну в сучасній гуманітаристиці проблему антропології художньої літератури та суб'єкта її творення. У цьому контексті сучасні літературознавці активно послуговуються дефініцією «біографічний/автобіографічний синерген», що ґрунтується «на базі синергетичного розуміння синтезованої інформації, яку персоналія залишає по собі, і того, як ця інформація сприймається іншими»[4]. Його дослідження поглиблює розуміння історико-культурних умов, які впливають на розвиток письменника як творчої особистості, виокремлюють психологічні процеси, що сприяють розкриттю внутрішнього «Я» митця в умовах особистісної несвободи й збереження ним творчої ідентичності, його «самовизначення і самоздійснення» (М. Бахтін).

Специфічним сегментом автобіографічного синергену дисидентів є не тільки автобіографії в їх іманентно традиційному значенні, але й означені вище матеріали документалістики. Їх роль у вивченні феномена українського дисидентства сьогодні неоціненно важлива. Адже, як справедливо зазначає Вахтанг Кіпіані в недавно оприлюдненій «Справі Василя Стуса» (Харків, 2019), «жодна газета в Радянській Україні тоді не писала про арешт, слідство і суд. І тому безцінними свідченнями з залу суду виступають аркуші зі справи»[5]. У передмові до тритомового зібрання спадщини поета-дисидента С. Сапеляка М. Жулинський зауважував, що, на жаль, «історичні документи, різного роду архівні матеріали не систематизовані...»[6]. В цьому контексті питома вага належить автобіографічним текстам як наджанровому утворенню, що у випадку дисидентського дискурсу має фундаментальне значення як важливе достовірне джерело знання про цей феномен – суспільно-історичний, громадсько-політичний, культурно-мистецький. Тому саме синергетична методологія в концептуальному плані підводить до розуміння цілісності дисидентського життєтексту, автентичності його репрезентантів, узгодженості їх власного життя зі сповідуваними ідеалами. Складові ж сегменти автобіографічного синергену, як зауважує Е. Соловей, наповнюють цей текст «особистим життєвим і духовним досвідом, екзистенційну ідентифікацію із собою...» [7].

Мета статті – виявити й охарактеризувати складові автобіографічного синергену українських поетів-дисидентів, виявити й конкретизувати зв'язок їх біографістики з

---

[3] Коцюбинська М. Х. Література факту : між «великою» і «малою» зонами. *Березіль*. 2006. № 9. С. 157–173; Мазоха Г. С. Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття : жанрово-стильові модифікації : монографія. Київ : Міленіум, 2006. 344 с.; Рарицький О. А. Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників) : монографія. Київ : Смолоскип, 2016. 488 с.

[4] Касян Л. Г. Аудіовізуальні документи в контексті автобіографічного синергену Юрія Яновського. *Архіви України*. 2017. № 3–4. С. 156–168. С. 156.

[5] Справа Василя Стуса : Збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР / уклад. В. Кіпіані. Харків : Віват, 2019. 688 с. С. 8.

[6] Жулинський М. Г. Самозахистом йому було слово // Сапеляк С. Є. І каміння те стало хлібами... : у 3-х т. Харків : Майдан, 2011. Т. 3 : Спогади, листування, нотатки із щоденника. С. 7–14. С. 11.

[7] Соловей Е. С. Проблема автентичного буття і поезія В. Стуса. *Проблеми сучасного літературознавства* : зб. наук. праць. 1999. Вип. 3. С. 79–93. С. 87.

індивідуальною естетикою та етикою буття. З-посеред **наукових завдань** найважливішим бачиться з'ясування узалежненості наративних структур самооб'єктивації авторського «Я» у творчості дисидентів від автобіографічного тексту на прикладі синтезованої багатовимірної інформації про життєтекст Миколи Руденка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «автобіографічний синерген» застосовують для аналізу авторського компонента в системі літературного людинознавства, що, окрім життєвої канви письменника, його творів, світогляду та рецепції критиків і літературознавців, включає й «усе коло життєвих вражень митця слова: світосприйняття, світовідчуття та світовираження», «розмаїтість порухів думки, імпульсів, асоціацій, логічно вивершених у його естетичній концепції світу й людини й цілісно втілених в творчості»[8]. З біографіями письменників-інакодумців, завперш як із життєтекстом (у С. Сапеляка – «життєглас»), навіть з огляду на помітну активізацію до них дослідників та упорядників спадщини кожного з репрезентантів дисидентської генерації, ситуація вельми неоднозначна. Вона зумовлена, з одного боку, тривалою та брутальною фальсифікацією поетичного доробку, біографічних фактів, різних жанрів художньо-документальної літератури, автобіографічних свідчень, матеріалів кримінальних справ тощо. Після зняття заборон на відкрите представлення дисидентського життєтексту в національному бутті (видавничому, науковому, ширше – духовному) утривалилась канонізація їх постатей як мучеників, в'язнів сумління. Друга крайність – реакція заперечення такого способу інтерпретації. В осмисленні творчого феномену літературного дисидентства (така дефініція має право на функціонування) превалювало творення міфу про них завперш у зв'язку з в'язничною біографією, громадянською позицією, суспільним протестом, трагічним стоїцизмом. І досі спостерігаємо тенденції, так би мовити, «перетягування» митця-дисидента на політичний бік, відтісняючи на маргінес його творчість і духовну складову біографії, що утруднює пізнання, сприйняття та об'єктивну оцінку дисидентського життєтексту як явища синергії, здатного забезпечити «сумарний ефект, який полягає у тому, що при взаємодії двох або більше факторів їх дія суттєво переважає ефект кожного окремого компонента у вигляді простої їх суми»[9].

В Україні на сьогодні уже побачила світ ціла бібліотека художньої спадщини дисидентів, що тривалий час перебувала під сімома замками спецслужб. На цьому шляху зроблено чимало – видано й перевидано, прочитано, осмислено. І як результат – виникає нова багатопланова й багатовимірна картина літературного процесу із вражаючими сюжетами письменницьких доль, що на пору своєї активної творчої діяльності формували його ідеологічний простір й, водночас, естетичну сферу. І важливе завдання, що постає перед істориками літератури – «персоналізувати» репрезентантів дисидентського кола поетів, творчість яких розгорталась у заблокованому дротами, проте вільному екзистенційному світі. Що їх об'єднувало? Безумовно світоглядні пріоритети й біографічні реалії (протести, арешти, ув'язнення, табори, відтак подібні мотиви поезії). Водночас різною була їхня творчість щодо стильової визначеності. Різними були вони й у віковому сенсі, врешті-решт – і за рівнем таланту. Тож, і «персоналізувати» поетів-дисидентів потрібно не просто в дусі традиційного літературного портретування, а проаналізувати різний вибір, різні долі, позиції, версії, шляхи, дискурси. В цьому плані неабияка роль належить автобіографічному синергену – своєрідному творчому акту, в якому здійснюється перетворення індивідуального досвіду митця через власний спогад про минуле, рефлексію сучасного, пророчі візії майбутнього.

Усуціль сфальсифіковані біографії кожного з дисидентів вимагають особливо пильної уваги не стільки до біографій, стільки до автобіографій (інша дефініція – життєпис). Адже написання біографії іншого є, певною мірою, й автобіографією того, хто

[8] Дуб К. С. Автобіографічний синерген. *Слово і Час*. 2001. № 4. С. 15–21.
[9] Синергія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B3%D1%96%D1%8F (дата звернення: 14. 12. 2020).

її пише. Тому, що саме в письменницькій автобіографії і образ автора, і його позиція, і його інтенційний світ постають із особливою значущістю й достовірністю. У палітрі дисидентського дискурсу наявні різні жанрові різновиди письменницьких автобіографій: фактологічні, художні (переважно – поетичні), змішані. Нерідко їх дефініюють самі автори: «Автобіографічний триптих» Ігоря Калинця; «Життєглас. Власною рукою писаний» С. Сапеляка; «Поезія – це доля» (уривок з Автобіографії) Т. Мельничука. Сюди, гадаємо, варто зарахувати й наближені до самоокреслення звернення поета до читачів: «Двоє слів читачеві» В. Стуса, «До читача» Ірини Калинець.

Автобіографічні реалії, зафіксовані в різних автобіографічних текстах доповнюються в кожному конкретному випадку поетичними рефлексіями, численними поезіями-присвятами. Поступаючись рівнем інформативності фактологічним складникам власне автобіографії, художні візії поетичних творів оприявнюють психографічні реалії внутрішнього буття автора. Тому їх роль у дешифруванні життєтексту митця претендує на особливий статус.

Простежимо означений ракурс буття письменника-в'язня на прикладі життєтворчості одного з найсуперечливіших і найдраматичніших щодо біографічних колізій дисидента – Миколи Руденка. Так, скажімо його книга спогадів «Найбільше диво – життя» (2013), котру вважають романом-хронікою, сприймається як свого роду сповідь автора про особистий, надзвичайно звивистий, майже карколомний шлях творчого та громадянського прозріння – від охоронця Кремля до засновника Української правозахисної Гельсинської спілки, від правовірного комуніста, фронтового політрука, офіційно визнаного письменника, секретаря парткому київської письменницької організації до правдоборця, політв'язня радянських концтаборів, дисидента «в законі». Свої автобіографічні свідчення, суголосні з сюжетною канвою цієї книги, автор увиразнює відчайдушно відвертими, глибоко особистими поетичними одкровеннями: «*Я – комісар за класом і за змістом, / Я – агітпроп і до промов мастак, / Усе життя проживши комуністом, / Звихнувсь на старості… / Хіба ж не так*?»[10].

Біографія М. Руденка – це тривала й виснажлива боротьба за право бути особистістю і, врешті-решт, велика перемога над собою та обставинами. Належачи до літературного істеблішменту в 1950-х роках, він поступово зневірюється в соціалістичних ідеалах та псевдоцінностях, рішуче «відкидає будь-який компроміс із владою, віддає перевагу в'язничним стінам перед перевагу в'язничним стінам перед "тюрмою, що захована в людині"»[11]. Несподівано для оточення полишає в офіційній літературній ієрархії належну йому на ту пору, так би мовити, «вагову категорію», а згодом стає у відкриту опозицію до офіційної влади й набуває статусу дисидента. Л. Талалай резонно ставить риторичне питання: «Яку необхідно було мати мужність, щоб усім спокусам сказати "ні", вибрати правду, розуміючи всі наслідки свого вибору?»[12]. Що штовхало М. Руденка на цей подвиг і що додавало сили, щои не зректись самого себе й вистояти, стати у цих нестерпних умовах «шляхетним прикладом Людини і Поета в одній особі»[13].

Відповіді на ці та низку інших питань щодо таємниць дисидентської біографії загалом знаходимо у книзі «Найбільше диво – життя», в якій автор презентує читачеві найважливіші віхи своєї біографії, детально описуючи важливі для нього епізоди й життєві факти, головним чином – ідеологічно переломні та в'язничні, котрі в багатьох випадках доповнюють поетичні тексти відповідного ідейно-змістового поля, з'ясовують джерела їх структурування, означують грані буття художнього світу. Оця світоглядно-естетична «крива» долі письменника-правдоборця, зафіксована процитованими вище віршовими рядками, рельєфно прочитується й у формулюванні рубрик книги: «*Друге народження*», «*Болісні пошуки*» й под. Узагальнюючим тезаурусом кардинальних змін у

[10] Руденко М. Д. Поезії. Київ : Дніпро, 1991. 413 с. С. 355.
[11] Рудницький Л. Л. Микола Руденко. *Слово і час*. 1995. № 11–12. С. 32–33. С. 32.
[12] Талалай Л. М. Пробуджений совістю. *Дивослово*. 1999. № 6. С. 43–46. С. 44.
[13] Сом М. Д. Правдивий, актуальний – небезпечний. *Літературна Україна*. 2010. 23 грудня.

цілком усвідомленому виборі пріоритетів М. Руденка можна визнати однозначний імператив, уміщений у частині із симптоматичною назвою «*Криза партійної ідеології*», в якій автор категорично заявив, що він та його однодумці (Віктор Некрасов, Петро Григоренко, Андрій Сахаров) «*ніколи не зможуть повернутися до тієї загальнодержавної облуди, в якій виростали*»[14]. Ці й подібні констатації, автобіографічні свідчення значною мірою проливають світло на зміни в модуляції голосу поета: «*На обрії душі моєї / Світає Слово, щоб пливти / Супроти, не за течією...*»[15]. В цьому романі-хроніці М. Руденка знаходимо чимало його самозвинувачень, різного роду самокатувань, самоаналізу, особистісних самоокреслень, афористично сформульованих і в багатьох художньо-образних свідченнях, що надає їм переконливості та достовірної аргументації. Так, у драматичній поемі «Атомний цвинтар» автор констатує, що «*пізно душею прозрів*». Подібного роду зізнання звучить і у вірші «Я нині весь – немов крутий заміс» («*Ламав життя і заново творив*…»).

Багатьом сучасникам М. Руденка не вдалось уберегти себе від брудної рутини та ганебної уніфікації особистості, як, власне, і йому самому в першій половині життя. В одному із свідчень (1947 р.) він із прикрістю згадував, що «*потрапив у вирування тієї сатанинської каламуті зосліпу*»[16]. Згодом, як зізнаватиметься неодноразово в ліричних одкровеннях та в автобіографічних свідченнях, уповні за це заплатить «нескінченними кайданними дорогами» (І. Калинець), фіксуючи їх «на тюремній стіні»: «*...В дверях клацає вічко ... / Пишу цього вірша, / Примостивши папір на тюремній стіні*»[17]. У 1974 році М. Руденка виключають із лав КПРС за критику марксизму, а роком пізніше позбавляють членства СПУ. «Гріх» поета полягав у протиставленні себе системі, котра його породила й виплекала. Такого в «найдемократичнішій» державі світу не прощали. Отож інквізиційні методи можна було передбачити: оголошення психічно хворим, далі – арешт, суд, ув'язнення, табори, заслання, забуття. Найважливіше в цій ситуації було витримати, не зламатись, не зректись ідеалів, не відступити перед холодним подихом смерті. Поет добре усвідомлював, що «*напишеш каяття – / І роздобудеш право на життя*» (в. «Так просто»). Однак розумів й іншу річ, страшнішу від фізичної страти. Її він зафіксував у вірші «Так просто все...»: «*Лише десяток вимучених слів, / Які ти у потьмаренні наплів – / І вже тебе нема, / А є пітьма, / Є у людину схована тюрма*»[18]. У Київській психоневрологічній клініці (лютий, 1976 року) М. Руденко пише автобіографічні поеми «Історія хвороби» та «Хрест», котрі легалізували його входження в нове буття, прийняття статусу нонкоформіста[19]. Попри різні оцінки місця постаті М. Руденка в українському літературному процесі означеної пори й подальших років, важить, як зазначає у монографії «Лірика Миколи Руденка» Олена Бровко, саме «мистецьке осягнення особистого духовно-біографічного досвіду, актуалізація проблем самопізнання засвідчує цілісність особистісного (читай автобіографічного. – *Г. Р.*) начала його поетики»[20].

Якщо простежити автобіографічні реалії в художньому дискурсі й у книзі-сповіді «Найбільше диво – життя», в якій, за словами Є. Сверстюка, «відлунює стихійним переплетенням «поезії і правди» (Гете) про «епоху і про себе», то перед читачем виформовується чіткий профіль сильної та чесної особистості, наділеної від природи

---

[14] Руденко М. Д. «Найбільше диво – життя» : Спогади. Київ : ТОВ «Видавництво» "КЛІО"», 2013. 696 с. С. 318.
[15] Руденко М. Д. Поезії. Київ : Дніпро, 1991. 413 с. С. 343.
[16] Руденко М. Д. «Найбільше диво – життя» : Спогади. Київ : ТОВ «Видавництво» "КЛІО"»? 2013. 696 с. С. 13.
[17] Руденко М. Д. Поезії. Київ : Дніпро, 1991. 413 с. С. 243.
[18] Там само. С. 174.
[19] Райбедюк Г. Б. Вивчення творчості українських поетів-дисидентів : навчально-методичний посібник. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2012. 540 с. С. 108. С. 357.
[20] Бровко О. Лірика Миколи Руденка. Луганськ : Альма-матер, 2003. 174 с. С. 155.

повнотою почуттів та ненастанним пошуком національних коренів, «любов'ю до людей і добротою, схильністю шукати «правду з серцем»[21].

На перший погляд, це парадоксально, але тюрма спонукала М. Руденка, як, власне, й усіх в'язнів сумління, пізнавати у нових вимірах буття літературу, філософію, саме життя. В умовах крайніх обмежень, дисиденти стали на прю зі смертю, явивши гідний наслідування взірець ненастанної та систематичної праці сильної особистості за своє духовно-інтелектуальне «самособоюнаповнення», «самовоздвигнення» (В. Стус). *М. Горинь* у листі до дружини від 02. 12. 1967 р. писав: «*Тут якісь специфічні і сприятливі (при всій дикій несприятливості) умови для роздумів, будування концепцій*…»[22]. Власне, у в'язниці й народилася значна частина дисидентської поезії. Тому й вагомий її пласт сприймається як біографічна (в багатьох випадках – автобіографічна, психографічна) проекція на текст. За словами І. Дзюби, ця поезія оприявнює «підсумок багатьох гірких роздумів, присмак дисидентського і табірного досвіду»[23]. Вірші в'язнів сумління не залишають сумнівів щодо того, як автор розв'язує художньо осмислювану проблему на рівні власного буття. До подібних висновків спонукають самі тексти дисидентів, «задротівну» біографію яких винесено у назви багатьох творів: «Тюрма» І. Світличного, «Тюремних вечорів смертельні алкоголі» В. Стуса, «Арештантське» С. Сапеляка, «Сон в'язня» М. Руденка, «Записки до тюрми» І. Калинця, «Тюремні нари» Т. Мельничука, цикл «З-поза ґрат» Ірини Калинець.

У в'язничних умовах кожен із дисидентів антропологізує буття, виразно демонструючи «самособоюнаповнення» (В. Стус), посилюючи «антропоцентричність світобачення, вибудовує низку власних філософських актуалізацій»[24]. Відтак основу автобіографічного синергена поета-дисидента в різних співвідношеннях у кожному конкретному випадку визначають одночасно різнорідні елементи – літературні й позалітературні. Щодо художнього модусу, то тут важать дві іманентні ознаки дисидентської поезії: виразна автороцентричність ліричного наративу; автобіографічна/біографічна проекція на поетичний текст. Відтак поза біографічними/автобіографічними чинниками – «зовнішніми» та «внутрішніми» – осягнути сповна усі смислові виміри й глибинні сенси поетичної творчості дисидентів, гадаємо, неможливо. Численні «документальні кадри», органічно вмонтовані в їхні вірші, увиразнюють психологічний стан ліричного героя, динамізують рух авторської свідомості у напрямку до найвищого емоційного стану. Вірші дисидентів, вочевидь, «стають прозорими й зрозумілими лише тоді, коли корелюють з реальним епізодом їх життя чи настрою»[25]. У більшості їх текстів рельєфно прочитується підлеглість життю, психоемпатичній залежності від обставин, водночас впливаючи на них власною творчістю. Тому слова В. Стуса «Життя так тяжко пише мною, так тяжко пише мною вік» варто сприймати не як безпосередню автобіографічну проекцію на художній текст чи страдницьке заложництво долі, а насамперед як «джерело орудно-творчої активності» (М. Кодак). Сама ж дисидентська поезія, репрезентуючи «зерно біографічного сюжету» (В. Івашко), стає життям, а «життя – творчістю» (Д. Стус).

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що автобіографічний синерген письменника-дисидента включає фактологічні та художні текстуальні виміри. До важливих фактологічних модусів автобіографічного синергену варто віднести листи дисидентів. Специфіка їх біографії й у тому, що частина їх внутрішньої, особисто структурованої біографії, самосвідчення становлять виступи, публічні звернення, відкриті листи, заяви, численні інтерв'ю. У поєднанні з художньою репрезентацією синергія явища має достатньо шансів стати основою створення наукової біографії кожного з дисидентів.

[21] Руденко М. Д. «Найбільше диво – життя» : Спогади. Київ : ТОВ «Видавництво» "КЛІО"», 2013. 696 с. С. 15.
[22] Горинь М. Листи із-за ґрат. Харків : Фоліо, 2005. 288 с. С. 85.
[23] Дзюба І. М. Різьбяр власного духу. Стус В. С. Під тягарем хреста. Львів : Каменяр, 1991. С. 3–20. С. 4.
[24] Тарнашинська Л. Б. Екзистенціально-аксіологічна модель бути/здаватися як дихотомічне поле самопрезентації шістдесятників. *Слово і Час*. 2013. № 3. С. 34–49. С. 41.
[25] Стус Д. В. Василь Стус – життя як творчість. Київ : Факт, 2005. 368 с. С. 331.

Сьогодні величезний пласт художньо-документальних матеріалів письменників «малої зони» поступово входить у національну свідомість, включається до наукового обігу, кардинально змінюючи уявлення про іпостасі їх творчих особистостей і про літературний процес означеної доби загалом. У цьому сенсі можемо вести мову про перші результати синергетики на літературознавчому полі наукового осмислення дисидентського тексту й метатексту як системного національного культурно-мистецького утворення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бровко О. Лірика Миколи Руденка. Луганськ : Альма-матер, 2003. 174 с. С. 155.

Горинь М. Листи із-за ґрат. Харків : Фоліо, 2005. 288 с. С. 85.

Дзюба І. М. Різьбяр власного духу. Стус В. С. Під тягарем хреста. Львів : Каменяр, 1991. С. 3–20. С. 4.

Дуб К. С. Автобіографічний синерген. *Слово і Час*. 2001. № 4. С. 15–21.

Жулинський М. Г. Самозахистом йому було слово // Сапеляк С. Є. І каміння те стало хлібами... : у 3-х т. Харків : Майдан, 2011. Т. 3 : Спогади, листування, нотатки із щоденника. С. 7–14. С. 11.

Касян Л. Г. Аудіовізуальні документи в контексті автобіографічного синергену Юрія Яновського. *Архіви України*. 2017. № 3–4. С. 156–168. С. 156.

Клочек Г. Д. Синергія літературного твору : навчальний посібник з теорії літературного твору. Дніпро : Середняк Т. К., 2020. 240 с. С. 19.

Коцюбинська М. Х. Література факту : між «великою» і «малою» зонами. *Березіль*. 2006. № 9. С. 157–173; Мазоха Г. С. Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття : жанрово-стильові модифікації : монографія. Київ : Міленіум, 2006. 344 с.;

Райбедюк Г. Б. Вивчення творчості українських поетів-дисидентів : навчально-методичний посібник. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2012. 540 с. С. 108. С. 357.

Рарицький О. А. Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників) : монографія. Київ : Смолоскип, 2016. 488 с.

Руденко М. Д. «Найбільше диво – життя» : Спогади. Київ : ТОВ «Видавництво» “КЛІО”», 2013. 696 с. С. 318.

Руденко М. Д. Поезії. Київ : Дніпро, 1991. 413 с.

Рудницький Л. Л. Микола Руденко. *Слово і час*. 1995. № 11–12. С. 32–33. С. 32.

Синергія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D1%80% D0%B3%D1%96%D1%8F (дата звернення: 14. 12. 2020).

Соловей Е. С. Проблема автентичного буття і поезія В. Стуса. *Проблеми сучасного літературознавства* : зб. наук. праць. 1999. Вип. 3. С. 79–93. С. 87.

Сом М. Д. Правдивий, актуальний – небезпечний. *Літературна Україна*. 2010. 23 грудня.

Справа Василя Стуса : Збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР / уклад. В. Кіпіані. Харків : Віват, 2019. 688 с. С. 8.

Стус Д. В. Василь Стус – життя як творчість. Київ : Факт, 2005. 368 с. С. 331.

Талалай Л. М. Пробуджений совістю. *Дивослово*. 1999. № 6. С. 43–46. С. 44.

Тарнашинська Л. Б. Екзистенціально-аксіологічна модель бути/здаватися як дихотомічне поле самопрезентації шістдесятників. *Слово і Час*. 2013. № 3. С. 34–49. С. 41.

REFERENCES

Klochek H. D. Synerhiia literaturnoho tvoru : navchalnyi posibnyk z teorii literaturnoho tvoru [Synergy of a literary work: a textbook on the theory of a literary work] Dnipro : Seredniak T. K., 2020. 240 s. [in Ukrainian].

Rarytskyi O. A. Partytury tekstu i dukhu (Khudozhno-dokumentalna proza ukrainskykh shistdesiatnykiv) [Scores of text and spirit (Art and documentary prose Ukrainian sixties)] : monohrafiia. Kyiv : Smoloskyp, 2016. 488 s. [in Ukrainian].

Kotsiubynska M. Kh. Literatura faktu : mizh «velykoiu» i «maloiu» zonamy [Literature of fact: between the «big» and «small» zones]. *Berezil*. 2006. № 9. S. 157–173 [in Ukrainian].

Mazokha H. S. Ukrainskyi pysmennytskyi epistoliarii druhoi polovyny KhKh stolittia : zhanrovo-stylovi modyfikatsii [Ukrainian writing epistolary of the second half of the twentieth century: genre-style modifications] : monohrafiia. Kyiv : Milenium, 2006. 344 s. [in Ukrainian].

Kasian L. H. Audiovizualni dokumenty v konteksti avtobiohrafichnoho synerhenu Yuriia Yanovskoho [Audiovisual documents in the context of Yuri Yanovsky's autobiographical synergy]. *Arkhivy Ukrainy*. 2017. № 3–4. S. 156–168. [in Ukrainian].

Sprava Vasylia Stusa : Zbirka dokumentiv z arkhivu kolyshnoho KDB URSR [The case of Vasily Stus: A collection of documents from the archive of the former KGB of the Ukrainian SSR] / uklad. V. Kipiani. Kharkiv : Vivat, 2019. 688 s. [in Ukrainian].

Zhulynskyi M. H. Samozakhystom yomu bulo slovo [Self-defense was his word] // Sapeliak S. Ye. I kaminnia te stalo khlibamy... : u 3-kh t. Kharkiv : Maidan, 2011. T. 3 : Spohady, lystuvannia, notatky iz shchodennyka. S. 7–14 [in Ukrainian].

Solovei E. S. Problema avtentychnoho buttia i poeziia V. Stusa [The problem of authentic existence and poetry of V. Stus]. *Problemy suchasnoho literaturoznavstva* : zb. nauk. prats. 1999. Vyp. 3. S. 79–93. [in Ukrainian].

Dub K. S. Avtobiohrafichnyi synerhen [Autobiographical synergy]. *Slovo i Chas*. 2001. № 4. S. 15–21. [in Ukrainian].

Synerhiia [Synergy]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B3%D1%96%D1%8F (data zvernennia: 14. 12. 2020). [in Ukrainian].

Rudenko M. D. Poezii [Poetry]. Kyiv : Dnipro, 1991. 413 s. [in Ukrainian].

Rudnytskyi L. I. Mykola Rudenko [Mykola Rudenko]. *Slovo i chas*. 1995. № 11–12. S. 32–33. [in Ukrainian].

Talalai L. M. Probudzhenyi sovistiu [Awakened by conscience]. *Dyvoslovo*. 1999. № 6. S. 43–46. [in Ukrainian].

Som M. D. Pravdyvyi, aktualnyi – nebezpechnyi [True, relevant – dangerous]. *Literaturna Ukraina*. 2010. 23 hrudnia. [in Ukrainian].

Rudenko M. D. «Naibilshe dyvo – zhyttia» : Spohady ["The greatest miracle is life": Memories]. Kyiv : TOV «Vydavnytstvo» “ KLIO”», 2013. 696 s. [in Ukrainian].

Raibediuk H. B. Vyvchennia tvorchosti ukrainskykh poetiv-dysydentiv [Study of the work of Ukrainian dissident poets] : navchalno-metodychnyi posibnyk. Izmail : RVV IDHU, 2012. 540 s. [in Ukrainian].

Brovko O. O. Liryka Mykoly Rudenka [Mykola Rudenko's lyrics]. Luhansk : Alma-mater, 2003. 174 s. [in Ukrainian].

Horyn M. M. Lysty iz-za grat [Letters from behind bars]. Kharkiv : Folio, 2005. 288 s. [in Ukrainian].

Dziuba I. M. Rizbiar vlasnoho dukhu. Stus V. S. Pid tiaharem khresta [Carver of his own spirit]. Lviv : Kameniar, 1991. S. 3–20. [in Ukrainian].

Tarnashynska L. B. Ekzystentsialno-aksiolohichna model buty/zdavatysia yak dykhotomichne pole samoprezentatsii shistdesiatnykiv [Existential-axiological model of being / surrendering as a dichotomous field of self-presentation of the sixties]. *Slovo i Chas*. 2013. № 3. S. 34–49. [in Ukrainian].

Stus D. V. Vasyl Stus – zhyttia yak tvorchist [Vasyl Stus - life as creativity]. Kyiv : Fakt, 2005. 368 s. [in Ukrainian].

Raibedyuk G. Dissident discourse in the coordinates of autobiographical synergy.

The article substantiates the need for a comprehensive study of dissident metatext, which complements and concretizes the artistic discourse of dissidents in the political stagnation of the second half of 1960-1970. The main focus is on reconstructing the synergetics of the dissident text with meta-genre models of their authentic documentaries (archival materials, letters, autobiographies, memoirs, diaries, transcripts of trials, expert reports, interviews, etc.). In the case of the life of prisoners of political camps, the literature of fact has acquired the status of a writer's archive. In this context, the share is given to autobiography as a supra-genre formation, its fundamental significance as an important source of reliable knowledge about ideological and aesthetic aspects of the dissident phenomenon is clarified, the connections of this factual text with the ethics of nonconformists in the communist regime psychological plans. The dependence of the specifics of narrative models of self-objectification of the author's «I» in the poetry of dissidents on the autobiographical text is proved. The projection of the author's intentions, his artistic self-presentation through the subjective sphere of the poetic text is considered on the example of the biography of Mykola Rudenko – the most controversial figure of the nonconformist galaxy. The segments of his autobiographical synergen (biographical component of the worldview, creative act) are outlined, the levels of textual realities are determined: authorocentric lyrical narrative and factual non-fiction literature. Their further research will help to reveal the author's «I» of the artist, preserving his creative identity in conditions of ideological pressure and total prohibitions.

***Key words**: dissident discourse, non-fiction literature, text, metatext, dissident poet, genre, autobiography, synergy, Mykola Rudenko, author's «I».*

УДК 410+808.85+364.155.5

Ілона РОМАНЮК[*]

МОВЛЕННЄВІ ЖАНРИ В КОНФЛІКТНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті досліджуються типи мовленнєвих жанрів, що функціонують у конфліктному діалогічному дискурсі. Акцентується увага на основних формах вербальної агресії в оповідних текстах І.С. Нечуя-Левицького. Характеризуються специфічні особливості агресивної поведінки персонажів у конфліктній комунікації.

***Ключові слова**: діалог, мовленнєвий жанр, вербальна агресія, конфлікт, сварка, образа, суперечка.*

Комунікативний процес пов'язаний із поняттям мовленнєвого жанру. Мовленнєві жанри є невід'ємною складовою й основним засобом організації мовлення комунікантів.

На сьогодні проблемі мовленнєвого жанру присвячено низку праць видатних лінгвістів: Ф. Бацевич, В. Дементьєв, Т. Матвєєва, К. Сєдов, Т. Шмельова та ін. Однак дослідження типів мовленнєвих жанрів в конфліктному діалогічному дискурсі в оповідних текстах І.С. Нечуя-Левицького лишилося поза увагою лінгвістів, тому цим і пояснюється *актуальність* нашого дослідження.

Метою статті є дослідження основних типів мовленнєвих жанрів у конфліктному діалогічному мовленні персонажів у оповідних текстах І.С. Нечуя-Левицького. Мета передбачає реалізацію таких *завдань*: 1) дослідити погляди лінгвістів щодо проблеми мовленнєвого жанру; 2) схарактеризувати типи мовленнєвих жанрів в конфліктному дискурсі; 3) визначити специфічні особливості вербальної агресії у діалогічному мовленні персонажів в оповідних текстах І.С. Нечуя-Левицького.

М. М. Бахтін пов'язував природу мовленнєвого жанру з висловлюванням. На думку вченого, мовленнєвий жанр – це репліка, ціле висловлювання в діалозі. Він розглядав мовленнєвий жанр в аспекті мовленнєвого спілкування як факт соціальної взаємодії людей, як співвідношення та взаємодію смислових позицій[1].

Продовження цієї цілком слушної думки знаходимо у праці українського мовознавця Ф.С. Бацевича, який визначає мовленнєві жанри як «тематично, композиційно й стилістично усталені типи повідомлень – носіїв мовленнєвих актів, об'єднаних метою спілкування, задумом мовця з урахуванням особистості адресата, контексту і ситуації спілкування»[2].

Отже, мовленнєві жанри функціонують у процесі комунікації і допомагають створювати відповідні щодо ситуації і теми розмови форми діалогічних текстів.

У процесі спілкування вагомого значення набуває мовна ситуація. Атмосфера конфліктності, непорозуміння, образи, агресивності має яскраве відображення у мовленні мовців, а саме у надмірному вживанні негативно-оцінних, інвективних, ненормативних слів тощо. Така лексика принижує співрозмовника, ображає та призводить до конфліктної ситуації спілкування.

Одним із є вербальна агресія. Під вербальною агресією як проявом конфліктної комунікації розуміють настанову адресанта на діалог конфліктного типу. Будь-якій конфліктній ситуації передує стан психологічного дискомфорту (фрустрації), що виникає у людини в ситуації неможливості досягнення певної мети.

---

[*] *Романюк І. – кандидат філологічних наук, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, e-mail: mrs.ilaria@gmail.com*

[1] Бахтин М. М. Проблема речевых жанров. Эстетика словесного творчества. М.: Искусство, 1979. С. 237-280.
[2] Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. К.: Видавничий центр «Академія», 2004. С. 177.

Конфліктний тип діалогів в оповідних текстах І. С. Нечуя-Левицького ілюструє конфліктну ситуацію між персонажами. Герої творів у процесі спілкування прагнуть образити один одного, негативно висловитися, принизити тощо. Проявами конфліктної комунікації у творах І. С. Нечуя-Левицького стають такі типи мовленнєвих жанрів, як *сварка, образа, суперечка.*

1. *Сварка* характеризується гострими суперечками між персонажами, що супроводжуються взаємними докорами, образами. «Проявом побутового конфлікту є сварка, яка має характерну етнокультурологічну специфіку; вона засвоюється носіями мови на підсвідомому рівні разом з системою рідної мови»[3]. У мовленні використовуються негативно-оцінні слова, навіть лайки, наприклад:

Баба вибігла з хати й крикнула через сінешній поріг на невістку:

– Нащо ти ото визбирала мою пшеницю?

– На те, щоб твої кури швидше виздихали і вищезли з мого двора, – одказала Оришка.

– Бач, яка в тебе іродова душа! А я думаю, чого то мої кури худі, як тхори, а твої такі ситенькі, як ти, невісточко. Надбала ти тіла на нашому хлібі, і твої кури надбали, ситі, ледве вже ходять по дворі.

– Я й од батька принесла на собі багато тіла, а оце в вас воно опаде з мене, через вашу гризню та лайку, – кричала Оришка на ввесь двір[4].

Діалог є негативним, спонтанним. У його основі лежить концепт агресії тощо. Сварка відбувається між невісткою та свекрухою. Своє незадоволення ситуацією мовці відтворюють через мовні засоби. Невістка звертається до свекрухи на *ти*, що вже свідчить про неповагу до неї. Свекруха до невістки звертається *невісточка*, але зменшено-пестливий суфікс -очк- замість свого первинного позитивного спрямування надає звертанню негативної оцінки; розмовні елементи типу *виздихали, іродова душа, гризня* є грубими і стилістично зниженими, створюють конфліктну атмосферу у діалогічному мовленні персонажів. Основна емоційна роль припадає як на лексичні засоби мовлення, так і на інтонаційні (оклична конструкція, тон Оришки – *вона кричить*).

Не менш цікавим є діалог повісті «Кайдашева сім'я», як-от:

– Хто це порозкидав сміття? – спитала Мелашка в Мотрі.

– Я розкидала: не мети свого сміття під мою призьбу, бо я тебе ним колись нагодую, - сказала з злістю Мотря.

– А зась! Не діждеш ти мене сміттям годувати. Нагодуй свого Карпа, - сказала Мелашка і почала змітати сміття докупи до порога.

– Не мети до порога, бо мені треба через поріг ходити! – ляснула Мотря.

– Авжеж, велика пані. Покаляєш, княгине, золоті підківки, - сказала Мелашка.

– Не мети до порога, бо візьму тебе за шию, як кішку, та натовчу мордою в сміття, щоб удруге так не робила, - сказала Мотря.

Мотрині слова були дуже докірливі. Мелашка спалахнула од сорому.

– А ти, паскудо! То ти смієш мені таке говорити? Хіба ти моя свекруха? Ти думаєш, що я тобі мовчатиму? – розкричалася Мелашка. – То ти мене вчиш, як малу дитину? Ось тобі, ось тобі! […]

– То це ти так! То це та, що од свекрухи втікала?

– Ти мені не свекруха, а я тобі не невістка. Я од тебе не втікатиму і мовчать тобі не буду. Ось тобі на, ось тобі на![5].

Діалог є конфліктним. Сварка відбувається між невістками Кайдашихи. Агресивні стосунки провокують виникнення конфліктної ситуації. У мовленні Мелашки наявні

---

[3] Седов К.Ф. Ссора. Антология речевых жанров: повседневная коммуникация / [под общей ред. К. Ф. Седова]: Лабиринт. Москва. 2007. С. 259.

[4] Нечуй-Левицький І.С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах. Т.8. К.: Наукова думка. 1967. С. 239.

[5] Нечуй-Левицький І.С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах. Т.3. К.: Наукова думка. 1965. С. 409.

інвективні слова типу *морда, паскуда* (погана, підступна, мерзенна людина), які є грубими, зневажливими та репрезентують не тільки емоційний стан мовців, але й їхні почуття. Таким чином, автор передає знервований стан мовців, результатом якого є афект. Інвективні утворення надають мовленню емоційно-негативного забарвлення. Розмовне слово *покаляєш* (забрудниш) надає мовленню розмовності, невимушеності й спонтанності.

Отже, проявом сварки є розв'язання міжособистісних стосунків конфліктного характеру. Діалог передбачає постійну реакцію з боку персонажів, унаслідок чого сварка досягає кульмінації. І виникає вона в тому випадку, коли мовець знаходиться у стані незадоволення, образи, обурення, роздратування.

2. *Образа* характеризується негативним ставленням до співрозмовника і спробою його принизити або негативно висловитися, наприклад:

– *Ви вже, Іване, жартуйте там собі з дівчатами, але не зо всіма: жартуйте, але й міру знайте! – гордо обізвався Клим.*

– *А хіба що? Може, твою зачепив? – спитав Іван.*

– *Хто зна! Може, котрась і моєю буде, – сказав Клим.*

– *І вже! Якби тебе, Климе, завертіти в намітку, то з тебе вийшла б багато краща баба, ніж Хівря Качуриха. Господи, яка була б гарна баба! Хоч під вінець. А на жениха… нема вже хисту.*

Клим обидивсь і погнався за Іваном.

– *Глек Макітрович! вберись у плахту та запаску, то, може, покращаєш! – крикнув Іван з-за купи парубків*[6].

З цього діалогу видно, що Клим ставиться до Івана з повагою, звертаючись до нього на *ви*, *Іване*, незважаючи на те, що той чіпляється до дівчини, яку Клим хоче сватати. Репліка-відповідь Івана вже зневажлива, оскільки він звертається на *ти, Климе.* Попередження Клима Іван сприймає як особисту образу і починає ображати Клима, порівнюючи його з бабою. Адже, образа і є типом негативно-емотивних висловлювань, оскільки містить стилістично марковані й емоційно забарвлені лексеми. Будь-яке слово, використане у контексті з певною метою, може сприйматися як образа. Іван лише викрикує образливе звертання *Глек Макітрович!,* щоб привселюдно його принизити. Діалогічне мовлення персонажів є напруженим, конфліктним, висловлювання якого містять зневагу до співрозмовника. Або:

– *А де твій чоловік? – спитав Микола в посесорші.*

– *Що ти, свиню! Ну! Чого ти на мене тикаєш? Я тобі не дам грошей за місяць. Ніяк не привчимо цих хамул, як треба розмовлять з панами.*

– *Авжеж пак! Хіба я дурно робив місяць, – сказав Микола. Бродовська пішла жалітись на бурлак до свого чоловіка*[7].

Цей розмовний діалог характеризується неповнотою висловлювань, еліптичністю та відповідними засобами емоційно-експресивних реакцій. Діалог емоційний, насичений неповними висловлюваннями, що свідчить про стан героїв (обуреність, злість, навіть агресію), використанням негативного звертання, типу *свиню*, негативної номінації *хамул*. Отже, це яскравий приклад негативного, емоційно-експресивного розмовного діалогу.

Отже, *образа* характеризується наміром мовця навмисно дорікнути, негативно висловитися щодо співрозмовника, тим самим досягти певного комунікативного ефекту. Агресивна форма *образи* передбачає відповідну негативну реакцію з боку адресата.

3. Наступним мовленнєвим жанром у конфліктному дискурсі є *суперечка*, яка полягає в тому, що мовці висловлюють власну думку про предмет чи явища об'єктивної дійсності, яка є відмінною в обох мовців. У процесі суперечки мовці або толерантно ставляться один до одного, або навпаки – агресино, як-от:

---

[6] Нечуй-Левицький І.С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах. Т.5. К.: Наукова думка. 1966. С. 52-53.

[7] Нечуй-Левицький І.С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах. Т.1. К.: Наукова думка. 1965. С. 82.

– *Що ж це ви намазголили на полотні? Нічогісінько не розберу. Не то лози, не то дерева, не то якесь гайвороння… Ще й збоку стримить якийсь стоян, неначе шибениця, – промовила Софія Леонівна з ваганням та з недомислом в очах.*

– *Ой ви! Не маєте ви тямку про малярські справи ані шаг. Ось я зараз понаводжу усе, так тоді й дізнаєтесь, що то за гайвороння. Нічого ви не тямите, – обізвався Леонід Семенович.*

– *Ну! Я не така вже нетяма, щоб і цього не втямить. Бачу, що ви намалювали кат зна що та й годі!*[8]

Цей комунікаційний процес являє собою суперечку з приводу малюнка Леоніда Семеновича. Розмова одразу ж починається з образи «*що ж це ви намазголили на полотні?*», і слухач починає оборонятися, але думки мовця все одно змінити не може. У мовленні Софія Леонівна використовує просторічне слово *намазголили (намалювали)*, яке є образливим, бо має негативну семантику. Тому перше речення у репліці-стимулі створює напружену атмосферу і передбачає відповідну реакцію оборони. Розглянемо наступний мовний матеріал:

– *Люба! Я ж тобі звелів не пускать в покої ні отієї сороки, ні Мишука! Мишук нам тепер не рівня, та й Мелася так само не потрібна мені. Я не люблю стрекотання цієї сороки й од цього часу зроду-звіку не пущу її в свою господу, – сказав Елпідифор, вийшовши на середину столової.*

– *Чом же не пускать? – спитала Люба, вирячивши очі з дива. – Це ж дочка нашої давньої приятельки, і я з нею приятелюю.*

– *Дідько б забрав отих твоїх давніх приятелів мишуків та отаківських товаришок! Я тепер в чині генерала, а ти генеральша. Теперечки тон наш буде інший. Тепереньки нам треба шанувати й чтить себе, а не якихось голодранців. Я вижену оту сороку з покоїв, – вже не говорив, а неначе шипів од злості Елпідифор Ванатович.*

– *Бог зна що ти оце верзеш! Як то можна не пустить на обід Меласі? Я побіжу й сама одчиню.*

– *А я тебе не пущу! – сказав він і перепинив Любу, ставши на дверях, а потім швидко чкурнув до пекарні й наказав горничній не одчинять дверей нікому*[9].

Діалог спрямований на заборону жінці приймати своїх друзів у домі. Внаслідок цього виникає конфліктна ситуація. У мовленні Елпідифор використовує прокльон типу «*Дідько б забрав отих твоїх давніх приятелів…*», який несе у собі негативно-оцінну семантику і виражає емоційний стан мовця (обурення, злість). Кожен з подружжя перебуває на рівних позиціях і намагається відстояти свій погляд у гострій суперечці.

Комунікативною метою *суперечки* є відстоювання мовцями своєї власної позиції. Тон розмови – напружений, негативний, агресивний.

Отже, в конфліктному діалогічному дискурсі в оповідних текстах І.С. Нечуя-Левицького функціонують такі типи мовленнєвих жанрів, як *сварка*, *образа*, *суперечка*, що відображають конфліктну ситуацію, передають стан роздратування, обурення, ненависті, афекту тощо. Лексичне наповнення реплік-висловлювань персонажів передбачає використання негативно-оцінної лексики, іноді інвективної, що допомагає передати емоційний стан персонажів та атмосферу конфліктного спілкування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бахтин М. М. Проблема речевых жанров. *Эстетика словесного творчества.* М.: Искусство, 1979. С. 237-280.

Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. К.: Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.

[8] Нечуй-Левицький І.С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах. Т.8. К.: Наукова думка. 1967. С. 69.
[9] Нечуй-Левицький І.С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах. Т.8. К.: Наукова думка. 1967. С. 424.

Нечуй-Левицький І.С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах. Т.1. К.: Наукова думка. 1965. 378 с.

Нечуй-Левицький І.С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах. Т.3. К.: Наукова думка. 1965. 446 с.

Нечуй-Левицький І.С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах. Т.5. К.: Наукова думка. 1966. 447 с.

Нечуй-Левицький І.С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах. Т.8. К.: Наукова думка. 1967. 490 с.

Седов К.Ф. Ссора. *Антология речевых жанров: повседневная коммуникация* / [под общей ред. К. Ф. Седова]: Лабиринт. Москва. 2007. С. 259-268.

Шмелёва Т. В. Жанроведение? Генристика? Генология? *Антология речевых жанров: повседневная коммуникация* / [под общей ред. К. Ф. Седова]. М.: Лабиринт, 2007. С. 62-67.

REFERENCES

Bakhtyn M. M. (1979). Problema rechevыkh zhanrov. Эstetyka slovesnoho tvorchestva. [The problem of speech genres. Aesthetics of verbal creativity]. M.: Yskusstvo. S. 237-280.

Batsevych F.S. (2004). Osnovy komunikatyvnoyi linhvistyky: pidruchnyk. [Fundamentals of communicative linguistics: a textbook]. K.: Vydavnychyy tsentr «Akademiya». 344 s.

Nechuy-Levyts'kyy I.S. (1965). Prozovi tvory. Zibrannya tvoriv u desyaty tomakh. [Prose works. Collection of works in ten volumes]. T.1. K.: Naukova dumka. 378 s.

Nechuy-Levyts'kyy I.S. (1965). Prozovi tvory. Zibrannya tvoriv u desyaty tomakh. [Prose works. Collection of works in ten volumes]. T.3. K.: Naukova dumka. 446 s.

Nechuy-Levyts'kyy I.S. (1966). Prozovi tvory. Zibrannya tvoriv u desyaty tomakh. [Prose works. Collection of works in ten volumes]. T.5. K.: Naukova dumka. 447 s.

Nechuy-Levyts'kyy I.S. (1967). Prozovi tvory. Zibrannya tvoriv u desyaty tomakh. [Prose works. Collection of works in ten volumes]. T.8. K.: Naukova dumka. 490 s.

Sedov K.F. (2007). Ssora. Antolohyya rechevыkh zhanrov: povsednevnaya kommunykatsyya [Anthology of speech genres: everyday communication] / [pod obshchey red. K. F. Sedova]: Labyrynt. Moskva. S. 259-268.

Shmelëva T. V. (2007). Zhanrovedenye? Henrystyka? Henolohyya? Antolohyya rechevыkh zhanrov: povsednevnaya kommunykatsyya [Genre studies? Genristics? Genology? Anthology of speech genres: everyday communication] / [pod obshchey red. K. F. Sedova]. M.: Labyrynt. S. 62-67.

Romanyuk I. Speech genres in conflict dialogue discourse.

Speech genres in conflict dialogue discourse. The article considers some types of speech genres in conflict dialogue discourse. To find out the basic approaches to the definition and refinement of the concept of speech genre. Focus on the main forms of verbal aggression in the character dialogue in narrative texts by I. Nechuy-Levitskiy.

The communicative process is related to the concept of the speech genre. The speech genre is the main means of organizing the speaker's speech.

The speech genres function in the communication process and help to create certain forms of dialogue texts depending on the situation.

The process of communication the most important thing is the speaking situation. In conflict situations, misunderstanding, resentment, aggressiveness, the speaker uses non-estimating lexicon, invective in his speech.

The types of speech genres as quarrel, resentment, argument that operate in conflicting character dialogue discourse in narrative texts by I. Nechuy-Levitskiy. Such speech genres reflect a conflict situation, convey a state of frustration, hatred and heat of passion.

Characters in their speech use non-estimating lexicon, invective, emotional lexicon.

Key words*: dialogue, speech genre, verbal aggression, conflict, quarrel, resentment, argument.*

УДК 811.161.2’373.232.2(083.77)

Алла СОКОЛОВА *

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАТРОНІМІВ У РОМАНАХ Г. ТЮТЮННИКА «ВИР» ТА В. ЗЕМЛЯКА «ЛЕБЕДИНА ЗГРАЯ»

У статті досліджено функціонування антропоформули «ім’я+по батькові» у романах Г. Тютюнника «Вир» та В. Земляка «Лебедина зграя». З’ясовано словотвірні типи патронімів, проаналізовано ситуації спілкування, які вказують на соціальний стан носія найменування, шанобливість та емоційну нейтральність моделі.

В ідіолекті Г. Тютюнника антропомодель «ім’я+по батькові» виявила себе перспективною категорією, яка використовується переважно в офіційній сфері із забарвленням шанобливої нейтральності, а в побутовому вжитку набуває акцентованої, підкресленої шанобливості, в обох ситуаціях вказуючи також на соціальний статус персонажа.

Широке застосування В. Земляком антропоформули «ім’я+по батькові» у ситуаціях спілкування персонажів вказує на те, що дана модель є добре відомою у сільському середовищі. Шанобливість, емоційна нейтральність моделі зумовлюють офіційність її ужитку.

Порівнюючи функціонування імен та по батькові у романах Г. Тютюнника «Вир» та В. Земляка «Лебедина зграя», ми виявляємо активніший ужиток моделі у романі В. Земляка, ніж у Г. Тютюнника.

Обидва письменники, керуючись своїми уподобаннями, знанням сільського антропонімікону, показали дію формули «ім’я+по батькові» як у ситуаціях, що носять неофіційний характер спілкування, так і в ситуаціях, що демонструють офіційність її ужитку.

Ключові слова: *антропоформула, антропомодель, патронім, ім’я по батькові, ситуація спілкування.*

Постановка проблеми. Неабияке значення у художньому творі поряд з формою особових імен має й спосіб іменування, антропоформула, тобто використання лише одного особового імені або сполучення імені та по батькові. Ім’я по батькові у складі номінації героя у структурі художнього тексту постає додатковою актуалізуючою ознакою, що співвідноситься із засобами мовленнєвого втілення носія і наділене характеризуючими якостями.

Інтерес до вивчення системи власних назв, зокрема до патронімів, обумовлюється їх незвичайним становищем в якості слів, які розвиваються за законами мови. Крім лексичної частини, що включає в себе соціальний, етнографічний, культурологічний, історичний аспекти інформативності імен по батькові, поза всякими сумнівами, представляють собою частину лексико-семантичної системи, діють не виходячи за її межі і також різко відгукуються на будь-які суспільні зміни. Отже, вивчення даного класу антропонімів є актуальною проблемою у сучасній антропосистемі українського іменника, зокрема їх функціонування у літературно-художній ономастиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Назви людей за ім’ям батька, так звані патроніми, відомі ще з давньоруського періоду, хоча в минулу історичну добу вони за своєю функцією не були цілком тотожними сучасним іменам по батькові, які входять до складу загальноприйнятого повного офіційного іменування людини.

Історія розвитку імен по батькові засвідчує, що вони народжувалися як означення до назви особи. Такі найменування зустрічаються у найдавніших писемних пам’ятках

* *Соколова А. – кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, e-mail: allasokolova@ukr.net*

східних слов'ян. Так, нащадків князя Ігоря у давньоруських літописах іменують *Ігоревичами*, князя Мстислава – *Мстиславичами*, Ізяслава – *Ізяславичами* тощо. Під найменням по батькові (*Ярославна*) відома героїня давньоруського епосу «Слово о полку Ігоревім»[1]. Як зауважує Л. Масенко, спосіб іменування осіб назвами, утвореними від імені батька за допомогою суфіксів -ич-, -ович-, -евич-, уже в період Київської Русі мав виразний становий характер. Ним користувалися лише представники соціальної верхівки суспільства. Почесним привілеєм вважалися найменування по батькові на -ич-, -ович-, -евич-, і в пізніші часи – у XIV-XVIII ст.[2]

У пам'ятках староукраїнського періоду імена по батькові вживалися лише для номінації представників князівських і шляхетських родів, а також міської ремісничої та купецької верхівки.

Зафіксовані в пам'ятках XIV-XVIII ст. патроніми походять від різних форм християнських імен: Семенъ Игнатовичъ, Дорофей Омилияновичъ, Федор Карповичъ, Яцко Патрикиевичъ, Никита Онанковичъ (від Онанко <Ананія)[3].

Чимало імен по батькові, засвідчених пам'ятками, утворено від язичницьких, дохристиянських імен: Вячковичъ, Маличъ, Грибовичъ, Шиловичъ, Зубовичъ, Путиловичъ, Радичъ, Немировичъ (від Вячко, Малъ, Грибъ, Шило, Зубъ, Путило, Радъ, Немиръ).

Р. Керста зазначає, що у староукраїнських писемних пам'ятках трапляються й іменування, утворені від слів, що вказували на заняття батька (Антонъ Гребенниковичъ, Ивашко Поповичъ, Горинъ Сытниковичъ тощо) або його етнічну чи територіальну приналежність (Федоръ Сербиновичъ, Юрко Черкасовичъ, Процко Пинчуковичъ, Федоръ Русиновичъ)[4].

З другої половини XIX ст. під впливом російської мови звичай вживати імена по батькові на *-ович*, *-евич*, *-івна*, *-ївна* у функції шанобливої форми іменування осіб набув поширення і на Лівобережній Україні.

У сучасних східнослов'янських мовах найменування за формулою особове ім'я+ім'я по батькові функціонують у живому мовленні. Уживання таких іменувань завжди є свідченням певної дистанції у спілкуванні – вікової або соціальної, тому вони використовуються при звертанні молодших до старших за віком людей в офіційній сфері[5]. Як зауважує С. Медвідь-Пахомова, на відміну від давньоруського патроніма, уживання якого було досить вільним і в плані морфемної структури, і в плані вибору граматичної форми, у сучасних східнослов'янських мовах ім'я по батькові у складі дволексемної формули регулюється цілою низкою обмежень і норм в утворенні та функціонуванні. Серед них найважливішими є такі:

1) ім'я по батькові утворюється лише від повного офіційного особового імені батька;

2) ім'я по батькові завжди приєднується до повного офіційного імені особи;

3) ім'я по батькові завжди посідає постпозицію стосовно особового імені; інверсія компонентів тут неприпустима;

4) за морфологічною належністю ім'я по батькові є субстантивом;

5) його деривативними показниками є субстантивні суфікси *-ич-*, *-ович-*, *-евич-*, *-івна-*;

6) розрив формули іншими лексемами або службовими словами не допускається[6].

Двочленна модель, що складається з імені та по батькові є показником максимального зближення літературної антропонімії з реальною. З цього приводу

---

[1] Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища. К.: Т-во «Знання» УРСР. 1990. С. 15.
[2] Там само… С. 15.
[3] Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування. К.: Наук. думка, 1984. С. 18-19.
[4] Там само… С.19.
[5] Медвідь-Пахомова С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород : [б.в.], 1999. 70 с.
[6] Там само… 70 с.

необхідно зауважити, що імена та по батькові, що входять до складу літературної антропонімії, є категорією, в більшій мірі залежною від реальної антропонімії, ніж прізвища та прізвиська.

Наукові завдання та мета статті – проаналізувати патроніми романів Г. Тютюнника «Вир» та В. Земляка «Лебедина зграя», з'ясувати їх функціональне навантаження та особливості використання в онімному просторі творів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед онімів, виявлених у романі Г. Тютюнника «Вир», нами зафіксовано уживання дволексемної моделі, яка складається з особового імені та по батькові. Ця антропомодель використана у тексті для названих восьми персонажів 18 разів, що становить 0,3% від загальної кількості антропонімів роману. Наприклад, *Валентин Павлович* – завідувач ферми, *Горпина Трифонівна* – дружина Інокентія Гамалії, *Зот Микитович* – командир колони, *Ірина Леопольдівна* – викладач російської мови, *Іван Павлович* – ректор, *Марія Іванівна* – лікар-невропатолог, *Охрім Сазонович* – працівник артілі, *Павло Йосипович* – сторож магазину, працівник ферми.

Інформативно-стилістичне наповнення антропомоделі «ім'я+по батькові», що реалізується у романі Г. Тютюнника «Вир», є виразним і змістовним. Перш за все, вона вказує на соціальний стан носія найменування.

Практика застосування імен по батькові закріпила їх за представниками певного соціального прошарку. О. Суперанська зазначає, що статистика розподілу категорії по батькові у XIX ст. демонструє переважання повної форми найменування осіб за батьком та її закріплення за представниками вищих класів і форми «напівпобатькові» (рос. «полуотчество») – за представниками нижчих [7].

Отже, антропоформула «ім'я+по батькові» виконує функцію соціальної легалізації персонажа. Розглянемо, як вона реалізується у мові автора, в ситуаціях звертання, та у дистактних ситуаціях.

Серед зафіксованих нами іменувань персонажів роману за моделлю «ім'я+по батькові» лише одне використовується у мові автора: «***Зот Микитович*** *(так звали командира колони) розумів становище своїх людей і намагався все зробити для того, щоб полегшити його, за що його люди дуже любили і поважали…*» [8]. Вказуючи на соціальний стан персонажа, автор роману підкреслює повагу інших персонажів до *Зота Микитовича* і протиставляє його жорстокому Хлястику: «***Зот Микитович***, *як тільки до нього під'їхав Хлястик, скривився і, не повернувши до нього обличчя, сказав: – Скачи наперед і дізнайся, чи скоро хутір*» [9]; «***Зот Микитович*** *провів його поглядом, ще дужче скривився, зітхнув і повернувся лицем до колони, що проходила повз нього*» [10].

Включення імені по батькові у структуру номінації героя детерміновано авторською інтенцією та кореляцією з художнім образом. У використанні антропоформули «ім'я+по батькові» відображено загальномовну ономастичну тенденцію: розширення сфери застосування, а саме впровадження «імені+по батькові» у сільське середовище. Так, використовувана комунікантами антропомодель «ім'я+по батькові» в ситуаціях звертання вказує на соціальний стан персонажа, передусім іменуючого, а не іменованого, його вік, підкреслює шанобливість, високу культуру і стриманість: «*В темному кутку йому зустрівся збуджений Сергій, прошепотів упівголоса: – Ви,* ***Валентине Павловичу****, тільки не сердьтеся. Наші підводи на глухому дворі за кагатами стоять. Ми вже з Денисом їх нагрузили*» [11].

Поряд із звертанням за моделлю «ім'я+по батькові» може стояти звертання за прізвищем. Така конструкція вказує на офіційність звертання до особи, яка має вищий

---

[7] Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. М.: Наука, 1973. С. 317-318.
[8] Тютюнник Г. М. Вир. Київ : Дніпро, 1964. 502 с.
[9] Там само… С. 503.
[10] Там само… С. 503
[11] Там само… С. 169

соціальний статус: « – *Хто палив, питаю*? – *зірвався Дорош і побачив перед собою старого в кожусі, що тремтів плечима і розмазував шапкою попіл на обличчі. –* ***Валентине Павловичу****… Товаришу* ***Дорош****. Звиніть. Не доглядів я… – Та хто ж ти? – доступився Дорош і насилу розпізнав завгоспа Григора Тетерю*»[12].

У деяких дистактних ситуаціях двочленна «шанувальна» форма може вказувати на належність її носія до міського або сільського середовища. Пор.: « – *Я вважаю, що* ***Іван Павлович*** *не заперечуватиме (ввічливий кивок у бік ректора), якщо ми надамо можливість Хомутенкові перездати російську мову*»[13]; « – *Так, так. Теорія* ***Ірини Леопольдівни*** *не витримує, м-м-м, критики. Я, м-м, не погоджуюся з нею, - висловився дідок, пощипуючи себе за сиву борідку*»[14]. Називання старших людей за шанувальною формою «ім'я+по батькові» виступає вираженням шанобливості до їх віку: «*Намагаючись розчулити старого, Оксен запитав: – Як там* ***Горпина Трифонівна*** *поживають?*» [15]. Така форма звертання дітей до батьків наявна в сільському середовищі.

Таким чином, в ідіолекті Г. Тютюнника антропомодель «ім'я+по батькові» виявила себе частотною для використання переважно в офіційній сфері із забарвленням шанобливої нейтральності, а в побутовому вжитку вона набуває акцентованої, підкресленої шанобливості, в обох ситуаціях вказуючи також на соціальний статус персонажа.

Досить широко представлена антропоформула «ім'я+по батькові» у романі В. Земляка «Лебедина зграя». Вона належить одинадцяти персонажам і уживається в тексті роману 63 рази, що становить 1,6% від загального числа антроповжитків роману. Це такі іменування як: *Антон Іванович* – заворг, *Арсена Людвиківна* – вчителька, *Іванна Іванівна* – бригадир, *Карл Карлович* – «велика людина з центру», *Кіндрат Остапович* – власник хутора, *Клим Іванович* – голова комуни, *Лука Модестович* – учитель і капельмейстер, *Максим Сакович* – секретар райпарткому, *Хома Лелькович* – кучер, *Явтух Корнійович* – незаможній селянин («кволий середняк»). Уживана у романі антропоформула *Панько Гарехтович*, що належить голові сільради, складається з розмовної форми імені та прізвища. Ця особливість є характерною для сільського середовища, де розмовна форма набуває статусу офіційної.

Способи називання персонажа, їх співвідношення в тексті є важливими для структури розповіді. Іменуючи персонажів за моделлю «ім'я+по батькові», В. Земляк знайомить читача з носіями такої формули, вказує на їх соціальний стан, вік, дає загальне уявлення про людину: «*очолювала бригаду* ***Іванна Іванівна****, дружина самого Теслі*»[16]; «***Максим Сакович*** *був людина не лише добра, а до певної міри ще й обережна*»[17]; «*В оркестрі Івасько грав на кларнеті, дивуючи лемків високим ладом того наймінорнішого інструмента, а* ***Лука Модестович*** *сказав над Чорногором гарну промову, як учитель і капельмейстер. Нема відданіших людей на світі за вчителів та капельмейстерів*»[18]; «*Варто було б котромусь із нас добігти до школи – це крок ступити, постукатись у віконце до* ***Арсени Людвиківни****, старенької доброї*

[12] Там само… С. 413.
[13] Там само… С. 79.
[14] Там само… С. 80.
[15] Там само… С. 94.
[16] Там само… С. 236.
[17] Там само… С. 75.
[18] Там само… С. 275.

вчительки…»[19]. Як бачимо, імена та по батькові виступають як знаки соціальної оцінки своїх носіїв, вказівки на характер взаємовідносин у замкненому соціальному середовищі.

Використовуючи повне ім'я та по батькові у ситуаціях неофіційного характеру, персонажі виражають повагу до свого співбесідника, що, є головною функцією імен по батькові: «*Клим Синиця сидів поруч, звісивши ноги з полудрабка, та все бурчав скоромовкою: – Ти бачила, як ми його ховали? А що могло б із нього зробитися далі? Ти маєш про це уявлення? Загубити такого геніального сировара! Ні за що ні про що. Ти хоч любила його? – Любила,* ***Климе Івановичу****…*» [20]; « *– Є в мене один геніальний план,* ***Антоне Івановичу****. Коли Джура погодиться…*»[21]; « *– Вибачте,* ***Максиме Саковичу****. Не помітила, що ви тут… Шварц наче свій… – Що там?… – Ще нічого не можу сказати,* ***Максиме Саковичу****. – І побігла*»[22]. Як бачимо, у зображених ситуаціях комуніканти використовують ім'я по батькові, звертаючись до персонажів, що мають вищий соціальний статус, і прізвища для осіб з невисокими соціальними характеристиками. Для іменування останніх можливе вживання двочленної формули «ім'я+по батькові», але тоді вона буде виражати вікові відмінності персонажів, а саме виступати пошанною формою звертання. Пор.: «*Хома хрестився, але так, ніби відхрещувався од таких харчів, і тут Тесля робив йому цілком слушне зауваження:* «***Хомо Лельковичу****, ви забуваєте, що працюєте в райпарткомі*». *Хома вибачався, але наступного сніданку все повторювалось*»[23]; « *– А кому ж ви маєте дякувати, що вас нема у цьому списку? – спалахнув Боніфацій. – Мені,* ***Паньку Гарехтовичу****, що я не показав вашого капіталу, складеного в кабанцях*»[24]. Уживання моделі «ім'я+по батькові» при звертаннях до персонажів на засіданні, численному зібранні громади носить офіційний характер і позбавлене емоційності: «*Це,* ***Климе Івановичу****, оті самі Соколюки, мої солом'яні родичі, хай їм грець*»[25]; « *– Рубана нам! Фабіян повернув голову в бік сіней, зберігаючи рівновагу в голосі: –* ***Антоне Івановичу****, просять вас*» [26].

Серед різних ситуацій ужитку антропомоделі автор роману іноді використовує антропофрмулу «ім'я+по батькові» у листах, службових записках, що характеризують епістолярний та діловий стилі мовлення: «*Чула ще від Володі, що та Кострома далеко, що їхати туди кількома поїздами, а зими там такі білі, як костромські собори. Так воно і є,* ***Климе Івановичу****, – напише йому в першому ж листі. – І Соснін – це той самий, отой самісенький, що заснував нашу комуну. Він не вірить, що Володі нема, що я була його дружина, то напишіть йому,* ***Климе Івановичу****…*»[27]; «*Сільраду розбарикадували, замкнули, на дверях залишили записку для Клима Синиці на випадок, якби той прибув до Вавілона: «****Климе Івановичу****, ми у Боніфація. Приїздіть туди*»[28]. Також у листах, що автор наводить у тексті роману, ужито модель «ім'я+по батькові» у стягненому вигляді: «*На другий день просто летіти хочеться… До Варі Шатрової. Як вона там? Чи бачиш її? Чи згадує про* ***М.С.****? (Про нього тобто,* ***Максима Саковича****)*»[29].

---

[19] Там само… С. 256.
[20] Там само… С. 124.
[21] Там само… С. 172.
[22] Там само… С. 244.
[23] Там само… С. 115.
[24] Там само… С. 156.
[25] Там само… С. 153.
[26] Там само… С. 171.
[27] Там само… С. 131-132.
[28] Там само… С. 176.
[29] Там само… С. 273.

Широке застосування В. Земляком антропоформули «ім'я+по батькові» у ситуаціях спілкування персонажів вказує на те, що модель є добре відомою у сільському середовищі. Шанобливість, емоційна нейтральність цієї моделі зумовлюють офіційність її ужитку.

Висновки. Досліджуючи функціонування імен та по батькові у романах Г. Тютюнника «Вир» та В. Земляка «Лебедина зграя», ми виявляємо активніший ужиток моделі у романі В. Земляка, ніж у Г. Тютюнника. Свідченням цьому є кількісні показники: 1,6% і 0,3%. У романі В. Земляка антропомодель «ім'я+по батькові» широко вживана в мові оповідача, на відміну від Г. Тютюнника, який використовує дану антропоформулу стосовно одного персонажа (*Зот Микитович*).

Уживаючи «ім'я+по батькові» у ситуаціях спілкування персонажів, Г. Тютюнник вказав на приналежність носія такої антропоформули до міського або сільського середовища. На відміну від Г. Тютюнника В. Земляк не просто використовує модель у потрібних ситуаціях, а й вказує на її стилістичні можливості.

Отже, В. Земляк і Г. Тютюнник, керуючись своїми уподобаннями, знанням сільського антропонімікону, показали дію формули «ім'я+по батькові» як у неофцйних, так і в офіційних ситуаціях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛТЕРАТУРА

Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища. К.: Т-во «Знання» УРСР. 1990. С. 15.

Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування. К.: Наук. думка, 1984. С. 18-19.

Медвідь-Пахомова С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород : [б.в.], 1999. 70 с.

Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. М.: Наука, 1973. С. 317-318.

Тютюнник Г. М. Вир. Київ : Дніпро, 1964. 502 с.

REFERENCES

Demchuk M. O. (1988). Slovianski avtokhtonni osobovi vlasni imena v pobuti ukraintsiv XIV–XVII st. K.: Naukova dumka. 172 s. [in Ukrainian]

Zemliak V. (1984). Lebedyna zghraia : Roman. Tvory v 4 t. T. 3. K.: Dnipro. 280 s. [in Ukrainian]

Kersta R. Y. (1984). Ukrainska antroponimiia XVI st.: Cholovichi imenuvannia. K.: Nauk. Dumka. 152 s. [in Ukrainian]

Masenko L. T. (1990). Ukrainski imena i prizvyshcha. K.: T-vo «Znannia» URSR. 48 s. [in Ukrainian]

Medvid-Pakhomova, S. M. (1999). Evoliutsiia antroponimnykh formul u slovianskykh movakh. Uzhhorod : [b.v.]. 248 s. [in Ukrainian]

Mihaylov V. N. (1966). Ekspressivnyie svoystva i funktsii sobstvennyih imen v russkoy literature. *Filologicheskie nauki.* №2. S. 54-66. [in Russian]

Superanskaya A. V. (1973). Obschaya teoriya imeni sobstvennogo. M.: Nauka. 366 s. [in USSR].

Tiutiunnyk H. M (1964). Vyr. Kyiv : Dnipro. 543 s. [in Ukrainian]

Sokolova A. Functioning of patronyms in the novel by G. Tyutyunnyk «Whirlpool» and V. Zemlyak «Swan Flock».

The article examines the functioning of the anthropoformula «name + patronymic» in the novels by G. Tyutyunnyk «Whirlpool» and V. Zemlyak «Swan Flock». The word-formation types of patronyms have been clarified, situations of communication have been analyzed, which indicate the social position of the bearer of the name, deference and emotional neutrality of the model.

In the idiolect of G. Tyutyunnyk, the anthropomodel «name + patronymic» revealed itself as a perspective category, which is used mainly in the official sphere with a tinge of respectful neutrality, and in everyday use gets an accentuated, underlined respectfulness in both situations, indicating also the social status of the character.

The widespread use of the anthropo-formula «name + patronymic» by V. Zemlyak in situations of conversation between characters indicates that this model is well known in the rural environment. The respectfulness and emotional neutrality of the model predetermine the formality of its use.

Comparing the functioning of names and patronymics in the novels of G. Tyutyunnyk «Whirlpool» and V. Zemlyak «Swan Flock», we find a more active use of the model in V. Zemlyak's novel than in G. Tyutyunnyk.

In V. Zemlyak's novel, the anthropomodel «name + patronymic» is widely used in the language of the narrator, in contrast to G. Tyutyunnik, who uses this anthropoformula for only one character (Zot Nikitich).

Using «name + patronymic» in situations of communication between characters, G. Tyutyunnyk pointed to the belonging of the bearer of such an anthropoformula to an urban or rural environment. Unlike G. Tyutyunnyk, V. Zemlyak not only uses the model in the right situations, but also points out its stylistic possibilities.

Both writers, guided by their tastes, knowledge of the rural anthroponymicon, showed the effect of the formula «name + patronymic» both in situations that are informal in nature of communication, and in situations that demonstrate the officiality of its use.

Key words: *anthropoformula, anthropomodel, patronymic, name patronymic, communicative situation.*

УДК 811.111

Tetiana SOROKA[*]

LANGUAGE OBJECTIFICATION OF MARITAL RELATIONS IN THE ENGLISH PAREMIOLOGICAL UNITS

The article is devoted to the study of the peculiarities of marital relationships objectifivized in English proverbs. The relevance of the work is determined by its anthropocentric direction, which corresponds to the general tendency of modern linguistics to study language as a factor in regulating social, in particular gender-specific human behavior, as well as an insufficient number of prior scientific studies in Ukrainian and foreign linguistics devoted to the investigation of ethnolinguocultural characteristics of marital relationships represented by English proverbs.

The current stage of linguistics is characterized by the priority of studying the universal and idioethnic language peculiarities. Every nation during its functioning accumulates knowledge about the surrounding world, and as a result, its cognitive activity is reflected in the linguistic and paremiological pictures of the world.

The paremiological picture of the world reflects the national and cultural identity of the people. The content of paremiological units, which update the notions husband and wife, made it possible to get acquainted with the peculiarities of creating marital relations in the British society. The proverbs revealing specific norms of husband's and wife's behavior have been chosen. Acording to the empirical material, a husband is considered as the head of the family, its supporter. The folk wisdom says that the main function of a husband is to provide for, care for and protect his family. The analyzed paremias allowed us to determine the degree of significance of such social roles as a husband and a wife in the English society.

In the English linguistic consciousness, the notion a wife occupies one of the central places, since she is presented as a home guardian and the most precious treasure for a husband. The first place is put forward not the external attractiveness and a woman's beauty, but her character traits and behavior that meet the established norms and rules of society.

The presented proverbs are generally of didactic nature. They contain instructions, warnings,
and advices aimed at forming strong marital relationships.

***Key words**: the language picture of the world, the paremiological picture of the world, mentality, paremia, the notion of a husband, the notion of a wife.*

Problem statement. The current stage of linguistics is characterized by the priority of studying the universal and idioethnic language peculiarities. Each nation accumulates knowledge about the surrounding world throughout its functioning, and as a result, its cognitive activity is reflected in the linguistic and paremiological pictures of the world.

The language picture of the world is a set of knowledge and ideas of the people, fixed in units of different language levels. The paremiological picture of the world, as a fragment of the linguistic picture of the world, reflects the socio-cultural experience of the people, which is formed due to human perception and awareness of objective reality. Proverbs and sayings are the constituents of the paremiological picture of the world.

Proverbs are an inexhaustible source of information about the way of life, traditions, art, beliefs, culture, norms of behavior and worldview of the people. So, proverbs serve as an empirical basis for studying the language of certain people in an indissoluble connection with the material and spiritual values of its representatives.

[*]*Soroka T. – PhD, Associate Professor, Izmail State University of Humanities, Ukraine; e-mail: tsoroka0803@gmail.com.*

Analysis of recent research and publications. Ukrainian and foreign scientists study paremiological units based on various aspects of linguistic researches. Thus, S.A. Shvachko[1] investigated paremiological units in the sociolinguistic aspect, considering the actualization of gender characteristics and differences in proverbs. V. Mider[2] studied the paremiological fund of people in the historiographical aspect. O.V. Safronov[3], A.V. Kunin[4], V.M. Mokienko[5], I.I. Chernysheva[6] and B.M. Azhnyuk[7] in their researches attributed proverbs to phraseological units. In the works of V.P. Anikin[8] and A. Taylor[9], paremiological units are regarded as folklore genres.

Taking into consideration the scientific heritage of modern linguists, we use the terms *paremia* and *proverbs* as synonyms.

The relevance of the work is determined by its anthropocentric direction, which corresponds to the general tendency of modern linguistics to study language as a factor in regulating social, in particular gender-specific human behavior, as well as an insufficient number of prior scientific studies in Ukrainian and foreign linguistics devoted to the investigation of ethnolinguocultural characteristics of marital relationships represented by English proverbs.

The purpose of the article is to reveal the features of objectification of marital relations between a husband and a wife on the material of the English proverbs. The implementation of this goal provides for solving a number of scientific tasks of the article:

1) to establish the peculiarities of reflecting people's mentality in paremiological units;

2) to consider the features of verbalizing the notions *husband* and *wife* in the British paremiological fund.

Presentation of the main research material. The interaction of a person with the surrounding world and the accumulated knowledge is the basis for the formation of a picture of the world defined as an integral image of the world, which is characterized by the figurative nature of representing knowledge about the reality, behavioral attitudes and the value system of a certain people. The picture of the world is reflected in a certain way in the linguistic, as well as in the paremiological picture of the world. The formation of language and paremiological pictures of the world is influenced by the mentality of the people, which determines the peculiarities of perception of the surrounding world by a certain group of human beings.

In modern linguistics, the paremiological picture of the world is an actual object of linguistic researches, since it reflects the national and cultural identity of the people, which makes it possible to study linguistic phenomena through the prism of the anthropocentric paradigm. The paremiological picture of the world preserves experience, knowledge, ideas about the surrounding reality, moral norms and values, as well as reflects traditions and existence regularities that are inherent in a particular ethnic group. Paremiological units are means of linguistic expression of mentality. They are considered as moral and ethical statements that have a didactic character.

---

[1] Швачко С.О. Соціолінгвістичні аспекти гендерної проблеми. Вісних Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія». № 609. 2003. С. 91.

[2] Mieder W. Proverbs Speak Louder Than Words: folk wisdom in art, culture, folklore, history, literature, and mass media. New York: Peter Lang, 2008. P. 25.

[3] Сафронова О. В. Структура і семантика фразеологічних одиниць із ономастичним компонентом біблійного походження у сучасній англійській мові: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. держ. лінгв. ун-т. Київ, 1997. 20 с.

[4] Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. Москва: Высшая школа; Дубна: Изд. центр «Феникс», 1996. 381 с.

[5] Мокиенко В.М. Славянская фразеология. Москва: Высш. шк., 1989. 287 с.

[6] Чернышева И. И. Старые проблемы в новой лингвистической парадигме. Филологические науки. № 2. 1997. С. 76-82

[7] Ажнюк Б. М. Англійська фразеологія у культурологічному висвітленні. Київ: Наукова думка, 1989. 136 с.

[8] Аникин В. П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор. Москва: Учпедгиз, 1957. 240 с.

[9] Taylor A. The Collection study of proverbs // De Proverbio: An Electronic Publisher of International Studies and Collections. Vol. 2. № 2. 1996. URL: http://www.deproverbio.com/DPjournal/DP.1.1.96/ TAYLOR.html

In the folk tradition, the notion *husband* occupies one of the central places. He is considered to be the head of the family, its breadwinner and protector. Analyzing the proverbs united by notion *husband*, it becomes clear how the British relate to this representative of the stronger sex.

First of all, it should be noted that a husband has certain responsibilities and performs a certain role in the family: *Marriage is a stone wall. Husbands get wealth and only wives can save. Men make house, women make homes*[10].

Surveying the above-mentioned English proverbs, one can be sure that a husband is considered a supporter for his wife. According to the British, a husband should be a such one that a wife feels «like behind a stone wall». It is the husband who should provide his wife and children for everything necessary, take care of them and be a worthy man and father: *Wife and children are bills of charges. He that has a wife and children wants no business. He that has a wife has striven. A married man turns his staff into a stake*[11].

The English proverbs also draw attention to a husband's appearance. Based on the assessment of the external attractiveness of a husband, it should be noted that this quality is not only considered by the British as secondary, but even considered optional: *I rather would a husband wed with a beetle brow than a beetle head. The uglier the man, the better the husband*[12]. According to these proverbs, appearance is not the most important attribute for a husband, but on the contrary, the main thing for him is the mind.

Unlike external qualities, in English proverbs, wisdom is brought to the fore, the ability to take responsibility, and not to blame one's wife for own failures. These priorities are considered to necessary for a real husband and to contribute to the marriage preservation: *In marriage the husband should have two eyes, and the wife but one. Blame yourself if your wife be with bairn. The calmest husbands make the stormiest wives. He is an ill husband who is not missed. Many a one blames their wife for their own unthrift. He that takes not up a pin, slights his wife*[13]. Paremiological units also mention that a wife is a reflection of her husband's love and care: *Good wives and good plantations are made by good husbands*[14].

There are cases when proverbs enumerate in parallel the qualities of both husband and wife. A husband should be wise, caring and patient, whereas a wife, in turn, should be affectionate, fragile and tolerant of her husband: *In the husband wisdom, in the wife gentleness. A deaf husband and a blind wife are always a happy couple*[15].

Despite the fact that a husband is a supporter and protector, he needs a reliable wife who designs to calm down him and encourage for new achievements: *Man is the head, but the woman turns it. Man without a woman is like a ship without a sail. Good wife and health are man's best wealth. Behind every good man there is a good woman*[16].

Along with the image of a strong, responsible, determined husband, English proverbs depict him obeying his wife. She controls him at her own discretion and does not take into account his needs. In folk jargon, such men are called «henpecked»: *He that has a wife has a master. He that will not be ruled by his own dame shall be ruled by his stepdame*[17]. In such a situation the husband can only fulfill the requirements of his wife and satisfy her wishes: *One cannot please the world and his wife. If she would eat gold, he would give it her*[18].

---

[10] The Penguin Dictionary of Proverbs. 2nd ed. / [ed. by R. Fergusson & J. Law]. Penguin Books, 2000. 365 p.
[11] The Oxford Dictionary of English Proverbs. 3rd ed. / [ed. by F. P. Wilson]. Oxford: Clarendon Press, 1992. 930 p.
[12] The Penguin Dictionary of Proverbs. 2nd ed. / [ed. by R. Fergusson & J. Law]. Penguin Books, 2000. 365 p.
[13] Бігун Г.І. Вибрані прислів'я та приказки п'ятьма мовами. Київ: Тандем, 2000. 136 с.
[14] The Oxford Dictionary of English Proverbs. 3rd ed. / [ed. by F. P. Wilson]. Oxford: Clarendon Press. 1992. 930 p.
[15] Маргулис А., Холодная А. Русско-английский словарь пословиц и поговорок / Russian-English dictionary of proverbs and sayings. Jefferson, North Carolina and London: McFarland and Company, Inc., Publishers, 2000. 487 с.
[16] The Penguin Dictionary of Proverbs. 2nd ed. / [ed. by R. Fergusson & J. Law]. Penguin Books, 2000. 365 p.
[17] The Oxford Dictionary of English Proverbs. 3rd ed. / [ed. by F. P. Wilson]. Oxford: Clarendon Press, 1992. 930 p.
[18] Там само.

In some paremiological units, a husband is described as a strict host. The husband is indicated to use his own right of making decisions independently, without accepting the viewpoint and interests of his wife. In such a case his actions are not regarded to be a subject for criticism and condemnation: *If the husband be not at home, there is nobody. The wrongs of a husband or master are not reproached. He that lets his horse drink at every lake, and his wife go to every wake shall never be without a whore and a jade. The wife and a sword should be shewed, but not lent*[19].

Along with proverbs that reflect the severity and authority of a husband, there are also proverbs in the English paremiological fund that explain under what conditions a husband should appreciate his wife and treat her in such a way that she respects him. Otherwise he runs the risk of receiving disapproval from his wife for his actions: *If you make your wife an ass, she will make you an ox*[20]. This proverb emphasizes that a husband and a wife are regarded to be a unitary one. They should complement each other, not try to humiliate and deceive each other.

So, the analyzed paremias allowed us to determine the degree of significance of the social role of a husband in the British society.

In the English linguistic consciousness the notion *a wife* occupies one of the central places, since it is considered to be the so-called «a home guardian and the most precious treasure» for a husband. The analysis of paremias, in which a wife is focused on identifying behavioral attitudes, moral and ethical norms that she must adhere to.

There is no doubt that a wife has certain responsibilities in the family. It should be noted that some of the paremiological units reflect biblical motives regarding the submission of a wife: *A wife should obey her husband. It is bad, if a wife commands her husband. It is a sorry flock where the ewe bears the bell. It is a sad house where the hen crows louder than the cock*[21]. This indicates that in the view of the British, it is the husband who is the head of the family, and the wife has to support him.

In addition, a wife's role in her husband's life is also considered to be very important: *A man without a wife is but half a man. A worthy woman is the crown of her husband. Men get wealth and women keep it*[22].

The wife and her health state advance as wealth of the husband, and it is also noted that the wife's behavior is a reflection of his attitude towards her: *A good wife and health is a man's best. A good husband makes a good wife*[23].

In the paremiological units of the English language, attention is also focused on the fact that a wife creates a calm atmosphere in the house. She is able to decorate the life of her husband, and, accordingly, be his pride: *The wife is the key of the house. A cheerful wife is the joy of life*[24]. A wife's desire to perform her family duties as best as possible comes to the fore: *Women's work is never at the end. A women's place is in the home. She is not a good housewife that will not wind up her bottom. The foot on the cradle and hand on the distaff is the sign of a good housewife*[25].

The moral qualities of a wife are appreciated more than appearance. The English proverbs say that a wife should be chosen not for her beauty, but for her kindness and good reputation. Thus, the wife who has an attractive inner world is considered beautiful: *A wife is sought for her*

---

[19] The Penguin Dictionary of Proverbs. 2nd ed. / [ed. by R. Fergusson & J. Law]. Penguin Books, 2000. 365 p.
[20] Бігун Г.І. Вибрані прислів'я та приказки п'ятьма мовами. Київ: Тандем, 2000. 136 с.
[21] The Penguin Dictionary of Proverbs. 2nd ed. / [ed. by R. Fergusson & J. Law]. Penguin Books, 2000. 365 p.
[22] Маргулис А., Холодная А. Русско-английский словарь пословиц и поговорок / Russian-English dictionary of proverbs and sayings. Jefferson, North Carolina and London: McFarland and Company, Inc., Publishers, 2000. 487 с.
[23] Кузьмин С. С., Шадрин Н. Л. Русско-английский словарь пословиц и поговорок: 500 единиц. СПб.: МИК / Лань, 1996. 352 с.
[24] The Oxford Dictionary of English Proverbs. 3rd ed. / [ed. by F. P. Wilson]. Oxford: Clarendon Press, 1992. 930 p.
[25] Маргулис А., Холодная А. Русско-английский словарь пословиц и поговорок / Russian-English dictionary of proverbs and sayings. Jefferson, North Carolina and London: McFarland and Company, Inc., Publishers, 2000. 487 с.

virtue, a concubine for her beauty. Choose a wife by your year rather than by your eye. Beauty in a woman without good judgment is like a gold ring in a pig's snout[26].

Appearance is not the main attribute of a wife. A man needs her as a good hostess and mother of children, and not just to admire her beauty: *She is not to be made a song of*[27]. Sometimes beauty can cause trouble: *A fair woman and slashed gown find always some nail in the way*[28]. Excessive attention to appearance distracts a wife from performing her family duties: *The more women look in their glass, the less they look to their house*[29]. Based on the English proverbs, it can be emphasized that a wife's desire to look beautiful is regarded as an attempt to put herself on display, like a product in a store: *A woman that paints, puts up a bill to let*[30]. As already noted, in the English society, a wife's integrity comes first, and is the most important thing for a husband: *She is better than she is bonny*[31].

In some proverbs, attention is drawn even to the danger of female beauty. A beautiful wife is the pride of a husband, but the following paremiological units emphasize that sometimes a woman's beauty becomes a source of quarrels and jealousy: *A poor beauty finds more lovers than husbands. Who has a fair wife needs more than two eyes*[32].

The paremias define the qualities of character that a wife should possess for a happy married life. That is, a woman should not be too stubborn and vain, but on the contrary should learn to find a compromise in certain controversial situations: *Women will have the last word. Swine, women and bees cannot be turned. She holds up her head like a hen drinking*[33].

A negative assessment is also expressed in relation to the frivolity and quarrelsome nature of a woman. The wife should not be unfriendly and always dissatisfied, show frivolity: *Women are like wasps in their anger. She looked on me as a cow on a bustard calf. She is as quiet as a wasp in one's nose. A woman's mind and winter wind change often. Ladies have leave to change their minds. It is a good horse that never stumbles, and a good wife that never grumbles*[34]. A wife must be wise and reasonable in order to maintain a good relationship with her husband: *Three things drive a man out of his house: smoke, dropping of rain and wicked wives*[35].

Along with negative character traits, English proverbs highlight the habit of a married woman to behave often frivolously and laugh for no reason: *She simpers like a riven dish. She simpers like a bride on her wedding-day. She simpers like a furmity kettle*[36]. Talkativeness and the desire to always know everything are defined as undesirable qualities: *Women and hens through too much gadding are lost. House goes mad when women gad. Her tongue runs like the clapper of a mill. Women's tongue wags like a lamb's tail. Discreet women have neither eyes nor ears*[37].

---

[26] The Penguin Dictionary of Proverbs. 2nd ed. / [ed. by R. Fergusson & J. Law]. Penguin Books, 2000. 365 p.
[27] The Oxford Dictionary of English Proverbs. 3rd ed. / [ed. by F. P. Wilson]. Oxford: Clarendon Press, 1992. 930 p.
[28] The Penguin Dictionary of Proverbs. 2nd ed. / [ed. by R. Fergusson & J. Law]. Penguin Books, 2000. 365 p.
[29] Бігун Г.І. Вибрані прислів'я та приказки п'ятьма мовами. Київ: Тандем, 2000. 136 с.
[30] Маргулис А., Холодная А. Русско-английский словарь пословиц и поговорок / Russian-English dictionary of proverbs and sayings. Jefferson, North Carolina and London: McFarland and Company, Inc., Publishers, 2000. 487 с.
[31] The Oxford Dictionary of English Proverbs. 3rd ed. / [ed. by F. P. Wilson]. Oxford: Clarendon Press, 1992. 930 p.
[32] Кузьмин С. С., Шадрин Н. Л. Русско-английский словарь пословиц и поговорок: 500 единиц. СПб.: МИК / Лань, 1996. 352 с.
[33] The Oxford Dictionary of English Proverbs. 3rd ed. / [ed. by F. P. Wilson]. Oxford: Clarendon Press, 1992. 930 p.
[34] The Penguin Dictionary of Proverbs. 2nd ed. / [ed. by R. Fergusson & J. Law]. 2000. Penguin Books. 365 p.
[35] The Oxford Dictionary of English Proverbs. 3rd ed. / [ed. by F. P. Wilson]. Oxford: Clarendon Press, 1992. 930 p.
[36] Маргулис А., Холодная А. Русско-английский словарь пословиц и поговорок / Russian-English dictionary of proverbs and sayings. Jefferson, North Carolina and London: McFarland and Company, Inc., Publishers, 2000. 487 с.
[37] Кузьмин С. С., Шадрин Н. Л. Русско-английский словарь пословиц и поговорок: 500 единиц. СПб.: МИК / Лань, 1996. 352 с.

The husbands usually appreciate good wifes and do not try to compare them with others, because they are the «ideal» ones for them. This is illustrated by the following English proverb: *There is one good wife in the country and every man thinks he has her*[38].

In some proverbs, a married woman is explained to come into collision with social problems. One of these problems is the subordinate position in the family: *A woman is the weaker vessel*[39]. The problem that exists in every society is domestic violence: *A woman, a dog, and a walnut tree, the more you beat them the better they be*[40]. No less important are the rights and freedoms of a wife, which sometimes are taken away from her by a husband: *A married woman has nothing of her own but her wedding-ring and her hair-lace*[41]. All these proverbs are proof that the humiliation of women in the family is a common problem in British society.

Concluding remarks. In modern linguistics, the paremiological picture of the world is an actual object of linguistic researches, since it reflects the national and cultural identity of the people. The study of paremiological units updating the notions *husband* and *wife* made it possible to get acquainted with the peculiarities of forming marital relations in the British society. The proverbs have revealed specific norms of behavior of a husband and a wife. For the British, a husband is considered the head of the family, its supporter and protector. The English folk wisdom says that the main function of a husband is to provide for, care for and protect his family. The analyzed paremias have allowed to determine the degree of significance of the social role of a husband.

In the English linguistic consciousness, the notion *a wife* occupies one of the central places, since she is presented as a home guardian and the most precious treasure for a husband. The first place is put forward not the external attractiveness and a woman's beauty, but her character traits and behavior that meet the established norms and rules of society.

The presented proverbs are generally of didactic nature. They contain instructions, warnings,
and advices aimed at forming strong marital relationships.

Further research. The prospects for further scientific research are seen in the comparative typological study of features objectificating family relationships in English and Ukrainian paremias.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Mieder W. Proverbs Speak Louder Than Words: folk wisdom in art, culture, folklore, history, literature, and mass media. New York: Peter Lang, 2008. P. 25.

Taylor A. The Collection study of proverbs // De Proverbio: An Electronic Publisher of International Studies and Collections. Vol. 2. № 2. 1996. URL: http://www.deproverbio.com/DPjournal/DP.1.1.96/ TAYLOR.html

The Oxford Dictionary of English Proverbs. 3rd ed. / [ed. by F. P. Wilson]. Oxford: Clarendon Press, 1992. 930 p.

The Penguin Dictionary of Proverbs. 2nd ed. / [ed. by R. Fergusson & J. Law]. Penguin Books, 2000. 365 p.

Ажнюк Б. М. Англійська фразеологія у культурологічному висвітленні. Київ: Наукова думка, 1989. 136 с.

Аникин В. П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор. Москва: Учпедгиз, 1957. 240 с.

Бігун Г.І. Вибрані прислів'я та приказки п'ятьма мовами. Київ: Тандем, 2000. 136 с.

[38] The Oxford Dictionary of English Proverbs (1992). 3rd ed. / [ed. by F. P. Wilson]. – Oxford: Clarendon Press. 930 p.
[39] The Penguin Dictionary of Proverbs (2000). 2nd ed. / [ed. by R. Fergusson & J. Law]. –Penguin Books. 365 p.
[40] The Penguin Dictionary of Proverbs (2000). 2nd ed. / [ed. by R. Fergusson & J. Law]. –Penguin Books. 365 p.
[41] Там само.

Кузьмин С. С., Шадрин Н. Л. Русско-английский словарь пословиц и поговорок: 500 единиц. СПб.: МИК / Лань, 1996. 352 с.

Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. Москва: Высшая школа; Дубна: Изд. центр «Феникс», 1996. 381 с.

Маргулис А., Холодная А. Русско-английский словарь пословиц и поговорок / Russian-English dictionary of proverbs and sayings. Jefferson, North Carolina and London: McFarland and Company, Inc., Publishers, 2000. 487 с.

Мокиенко В.М. Славянская фразеология. Москва: Высш. шк., 1989. 287 с.

Сафронова О. В. Структура і семантика фразеологічних одиниць із ономастичним компонентом біблійного походження у сучасній англійській мові: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. держ. лінгв. ун-т. Київ, 1997. 20 с.

Чернышева И. И. Старые проблемы в новой лингвистической парадигме. Филологические науки. № 2. 1997. С. 76-82

Швачко С.О. Соціолінгвістичні аспекти гендерної проблеми. *Вісних Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія»*. № 609. 2003. С. 91.

REFERENCES

Azhnyuk, B. M. (1989). *Anglijs`ka frazeologiya u kul`turologichnomu vy`svitlenni* [English phraseology in cultural coverage]. Kyiv: Naukova dumka. 136 s. [in Ukrainian].

Anikin, V. P. (1957). *Russkie narodnyie poslovitsyi, pogovorki, zagadki i detskiy folklor*. [Russian folk proverbs, sayings, riddles and children's folklore] Moskva: Uchpedgiz. 240 s. [in Russian].

Bigun, G.I. (2000). *Vy`brani pry`sliv'ya ta pry`kazky` p'yat`ma movamy`*. [Selected proverbs and sayings in five languages] Kyiv: Tandem. 136 s. [in Ukrainian].

Kuzmin, S. S., Shadrin N. L. (1996). *Russko-angliyskiy slovar poslovits i pogovorok: 500 edinits.* [Russian-English Dictionary of Proverbs and Sayings: 500 units] SPb.: MIK / Lan. 352 s. [in Russian].

Kunin, A.V. (1996). *Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyika*. [A Course in Modern English Phraseology] Moskva: Vyisshaya shkola; Dubna: Izd. tsentr “Feniks”. 381 s. [in Russian].

Margulis, A., Holodnaya A. (2000). *Russko-angliyskiy slovar poslovits i pogovorok* [Russian-English dictionary of proverbs and sayings]. Jefferson, North Carolina and London: McFarland and Company, Inc., Publishers. 487 c. [in Russian].

Mokienko, V.M. (1989). *Slavyanskaya frazeologiya. [Slavic phraseology]*. Moskva: Vyissh. shk. 287 s. [in Russian].

Safronova O. V. (1997). *Struktura i semanty`ka frazeologichny`x ody`ny`cz` iz onomasty`chny`m komponentom biblijnogo poxodzhennya u suchasnij anglijs`kij movi* [Structure and semantics of phraseological units with an onomastic component of biblical origin in modern English]: avtoref. dy`s. kand. filol. nauk: 10.02.04 / Kyiv. derzh. lingv. un-t. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].

Chernyisheva, I. I. (1997). *Staryie problemyi v novoy lingvisticheskoy paradigme*. [Old problems in the new linguistic paradigm] Filologicheskie nauki. № 2. S. 76-82. [in Russian].

Shvachko, S.O. (2003). *Sociolingvisty`chni aspekty` gendernoyi problemy`*. [Sociolinguistic aspects of the gender problem] Visny`x Xarkivs`kogo nacional`nogo universy`tetu im. V. N. Karazina. Seriya «Romano-germans`ka filologiya». № 609. S. 91. [in Ukrainian].

Mieder, W. (2008). *Proverbs Speak Louder Than Words: folk wisdom in art, culture, folklore, history, literature, and mass media*. New York: Peter Lang. P. 25.

Taylor, A. (1996). *The Collection study of proverbs* // De Proverbio: An Electronic Publisher of International Studies and Collections. Vol. 2., № 2. http://www.deproverbio.com/DPjournal/DP, 1, 1, 96/ TAYLOR.html

The Oxford Dictionary of English Proverbs (1992). 3rd ed. / [ed. by F. P. Wilson]. – Oxford: Clarendon Press. 930 p.

The Penguin Dictionary of Proverbs (2000). 2nd ed. / [ed. by R. Fergusson & J. Law]. – Penguin Books. 365 p.

Сорока Т. Особливості об'єктивації шлюбних стосунків на матеріалі пареміологічних одиниць англійської мови.

Стаття присвячена дослідженню особливостей об'єктивації шлюбних стосунків в англійських прислів'ях. Встановлено, що в сучасному мовознавстві пареміологічна картина світу є актуальним об'єктом лінгвістичних досліджень, оскільки саме в ній відображається національно-культурна самобутність народу, що дає змогу вивчати мовні явища крізь призму антропоцентричної парадигми. Дослідження пареміологічних одиниць, в яких актуалізуються поняття чоловік та жінка дозволило ознайомитися з особливостями побудови шлюбних стосунків в британському суспільстві. В статті було розглянуто прислів'ях, в яких розкриваються конкретні норми поведінки, що вважаються необхідними для таких соціальних ролей як чоловік та жінка. Для британців чоловік вважається головою сім'ї, її опорою та захисником. Англійська народна мудрість свідчить про те, що головна функція чоловіка – забезпечувати, турбуватися та захищати свою сім'ю. В проаналізованих пареміїях визначено ступінь значущості чоловіка в суспільстві.

В мовній свідомості англійців поняття жінка (дружина) займає одне з центральних місць, оскільки вважається берегинею домашнього вогнища та найдорожчим скарбом для чоловіка. На перше місце висувається не зовнішня привабливість та краса жінки, а її риси характеру та поведінка, що відповідає встановленим нормам і правилам суспільства.

Проаналізовані прислів'я несуть дидактичний характер і містять настанови, застереження, повчання та поради, що спрямовані на формування міцних сімейних стосунків.

***Ключові слова**: мовна картина світу, пареміологічна картина світу, менталітет, паремії, поняття чоловік, поняття жінка.*

УДК 811.133.1'373.45

Liudmyla STARODIEDOVA[*]

L'INFLUENCE DES EMPRUNTS SUR LA MODIFICATION DE LA STRUCTURE DU FRANÇAIS DANS LE DISCOURS MODERNE

L'investigation de cet article est consacrée à l'étude des emprunts dans le discours moderne. La question des emprunts dans la langue des éléments d'autres systèmes linguistiques attire l'attention des linguistes modernes pour analyser les particularités et les causes des contacts linguistiques. En raison d'un certain nombre de facteurs sociaux, politiques et économiques, certaines langues ont conditionné la pénétration de leurs éléments dans la langue française.

L'emprunt , en tant que phénomène linguistique, signale des changements dans la société.

Les anglicismes, comme un des types des emprunts, sont le résultat de la domination politique et technologique des États-Unis dans le monde. Pour suivre le rythme et pour s'adapter à l'innovation technique, le français emprunte des termes pour nommer les derniers gadgets qui sont produits aux États-Unis. L'apparition des arabismes dans la composition lexicale de la langue française, indique le phénomène de l'immigration des anciennes colonies françaises vers la partie continentale de la France. Les arabismes sont utilisés par les immigrants pour améliorer leur statut social, pour préserver les traditions et la religion. Les Français autochtones utilisent les arabismes pour coder leurs messages, car ils ont des différences graphiques et phonétiques cardinales de la langue française. Les emprunts pénétrant dans la langue par plusieurs voies (commerce, publicite, cinema, technologies etc). L'abondance des emprunts prévoit une nécessité de leur classification pour que les linguistes puissent s'orienter dans le flot d'emprunts.

L'apparition de nouveaux inventions dans toutes les domaines de la vie mène à l'apparition de nouveaux mots dans la langue. Les mots passent un long chemin à travers plusieurs langues. L'assimilation des emprunts devient facile là où ces mots sont convénables pour cette langue.

Mots-clés : *l'emprunt, l'anglicisme, l'arabisme, l'immigration, le xénisme, le pérégrinisme.*

Dans la société contemporaine le phénomène des contacts des langues devient de plus en plus fréquent. On assiste au processus de l'emprunt lexical qui consiste en introduction des morphèmes, des mots et des locutions d'une langue à une autre. La presse et la publicité en français contiennent un nombre immense d'emprunts, surtout à l'anglais et à l'arabe.

Le problème des emprunts dans la langue française est traité dans les travaux de Deroy L., Guiraud P., Pergnier M., Sainéan L., Loubier Ch., Walter H., Rosentsveig V., Jlouktenko J., Morokhovski A., Popova N., Bloomfield L.

L'objet d'étude de cet article est le discours moderne.

L'objectif de ce travail embrasse certains aspects de l'étude des emprunts à l'anglais.

Le but de cet article est de définir les particularités des emprunts, d'établir leurs classifications, les voies d'adaptation des emprunts dans la langue française, leur fréquence d'emploi dans la langue de tous les jours.

La réalisation du but fixé prevoit l'accomplissement des tâches suivantes:

- donner la définition de l'emprunt;
- dégager les sources d'enrichissement du vocabulaire français;
- dresser le classement formel et semantique des emprunts.

[*] *Стародэдова Л. – кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет,e-mail: 2lstar@mail.ru*

L'actualité de cet article se base sur la popularité des études sur les emprunts qui font partie intégrante de la langue française d'aujourd'hui. L'analyse des raisons de l'abondance des emprunts dans le discours permettra de comprendre la société moderne et les tendances actuelles dans la langue française moderne.

La langue française constitue une partie intégrante de la societé française. Sans une langue il n'y a pas de société. C'est la raison primordiale de la nécessité de l'apprentissage de la langue. II est nécessaire de noter les changements les plus mineurs dans la langue pour connaître l'état de la société du pays, de la culture etc. La langue est un organisme vivant qui change et évolue avec un homme, se transforme selon les conditions de la vie de l'homme[1].

Le développement de la langue, son évolution est la condition principale et primordiale dans l'existance de chaque langue nationale[2].

Le changement rapide du monde d'aujourd'hui prévoit les contacts mutuels parmi plusieurs langues. Les contacts se résultent dans des échanges qui se manifestent par des emprunts réciproques. Quand on parle de la langue française, on garde dans la mémoire que le français a connu une longue période du reigne dans le monde. On le considerait une langue de la diplomatie. Les contacts avec le latin, le grec, l'anglais, l'arabe, l'italien, l'allemand ont enrichi le lexique français et ont donné naissance au terme «emprunt».

Mais aujourd'hui les linguistes ne sont pas unanimes dans la définition de l'emprunt. II existe plusieurs définitions et classifications de l'emprunt élaborées par des savants du monde. L'emprunt constitue une notion large et volumineuse, c'est pourquoi il est nécessaire d'éclaircir cette notion de différentes côtés.

L'enrichissement du lexique de chaque langue peut se produire par plusieurs procédés. Les linguistes ont élaboré leur classification en regroupant ces procédés en intralinguistiques et extralinguistiques. Les procédés intralinguistiques incluent la dérivation propre et impropre, l'abréviation, tandis que les procédés extralinguistiques sont présentés par des emprunts. L'évolution de l'emprunt touche l'aspect morphologique, phonétique, syntaxique, sémantique, stylistique.

Si on parle des emprunts lexicaux on doit tenir compte de trois aspects:

1. le processus de l'emprunt est hétérogène dans des langues différentes;

2. pendant chaque période historique l'intensité de l'emprunt est différente, c'est pourquoi il faut prendre en considération les particularités d'une certaine période historique, les voies et les sources de l'emprunt, les types de l'emprunt;

3. les emprunts peuvent entrer dans le vocabulaire de la langue-cible dans la forme écrite ou orale.

Dans le sens le plus large, l'emprunt est l'élement étranger introduit dans la langue. Il faut prendre en considération qu'en français le terme «emprunt» désigne non seulement «une chose empruntée», mais aussi bien «l'action d'emprunter». On peut donc présenter les deux définitions suivantes d'emprunt linguistique**:**

• procédé par lequel les utilisateurs d'une langue adoptent intégralement, ou partiellement, une unité ou un trait linguistique (lexical, sémantique, phonologique, syntaxique) d'une autre langue;

• unité ou trait linguistique d'une langue qui est emprunté intégralement ou partiellement à une autre langue[3].

Il est à noter que E. Sélivanova définit l'emprunt comme le processus du passage des morphèmes, des mots et des locutions d'une langue à une autre[4]. J-F Phélizon définit l'emprunt comme le processus pendant lequel la langue s'enrichit des unités linguistiques[5].

---

[1] Аристова В. М. Англо-русские языковые контакты. Л.: Наука, 1978. 150с.

[2]URL: Бурмасова С. И. Процесс лексического заимствования и влияющие на него факторы. https://refdb.ru/look/2414134.html

[3] Loubier Ch. De l'usage de l'emprunt linguistique. Montréal: Office québécois de la langue française, 2011. P. 84.

[4] Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: монографическое учебное пособие К.: ЦУЛ, «Фитосоциоцентр», 2002. 336с.

[5] Phélizon J. F. Vocabulaire de la linguistique. P. : Roudil, 1976. 280 p.

En général, on peut emprunter tout élément linguistique (soit le phonème, le graphème et d'autre), mais le vocabulaire est le domaine de la langue le plus ouvert aux emprunts. Par contre, le domaine le plus restreint et fermé aux emprunts c'est la grammaire.

Si l'on peut emprunter tout élément linguistique, on peut également emprunter les parties du discours. La répartition des emprunts selon les parties du discours est la suivante: la majorité d'eux sont les substantifs (90%), les autres parties du discours sont mineurs, c'est-a-dire les verbes représentent 6%, les adjectifs - 3% et les adverbes n'atteignent pas même 1%[6].

Nous pouvons préciser que dans le « Grand dictionnaire de linguistique et des sciences du langage » on trouve une définition suivante de l'emprunt: «Il y a un emprunt linguistique quand un parler A utilise et finit par intégrer une unité ou un trait linguistique qui existait précédemment dans un parler B (dit langue source) et que A ne possède pas; l'unité ou le trait emprunté sont eux-mêmes qualifiés d'emprunts»[7].

Selon Maurice Pergnier on emprunte tout d'abord un signifiant (une forme phonique et graphique nouvelle). Cette forme n'est pas ordinaire pour les aborigènes, elle frappe les oreilles par une prononciation inhabituelle et étrangère. Pour s'adapter à une langue emprunteuse, les emprunts subissent les changements qui touchent leur structure syntaxique, morphologique et phonétique[8].

Il est à noter que selon Jean-François Sablayrolles et Christine Jacquet-Pfau le terme «emprunt» désigne tous les mots qui ne sont pas de la création purement française. Cela signifie que pour ces deux savants l'emprunt sert à introduire les lexèmes qui sont absents dans la structure de la langue. Autrement dit, l'emprunt peut être considéré le synonyme du terme «néologisme»[9].

Il est bien important de mentionner que les emprunts pénètrent dans la langue par plusieurs voies (commerce, publicité, cinéma, technologies etc). L'abondance des emprunts prévoit une nécessité de leur classification pour que les linguistes puissent s'orienter dans le flot d'emprunts.

Chaque linguiste a élaboré son propre classification des emprunts. Les classifications diverses ont pour base des critères différents. C'est pourquoi il y a tant de classifications. Chaque classification est valide et analyse des emprunts d'un nouveau côté.

Selon Henriette Walter on peut dégager quatre grands catégories des emprunts:

• les emprunts tels quels – renferment la signification et la forme phonique et graphique du mot. Ces emprunts sont totalement intégrés dans la langue emprunteuse. Ils sont translittérés strictement. Par exemple: « dealer », « buldozer »*;*

• les nouvelles dérivations – sont seulement les formes dérivées des mots de la langue-source. Par exemple: les adjectifs «sentimental» et «romantique» sont empruntés à l'anglais, mais les noms «sentiment» et «roman» qui ont servi de base ne le sont pas;

• un nouveau sens pour un mot déjà existant – incluent les mots avec une extension du sens par rapport à un emprunt original. Ce sont les mots de l'origine française, adoptés par l'anglais et ensuite re-empruntés par le français. Par exemple: l'adjectif «cultivé» en français signifie «lettré», tandis que son analogue est «culturel»;

• traductions et calques – sont les plus difficiles à identifier. Seulement les connaisseurs des deux langues en question peuvent retrouver ce type de l'emprunt. En tout cas il est important de différencier les calques de la simples traductions. Les calques sont les traductions mot-à-mot, sans aucun changement dans la structure des mots ou des groupes de mots. Par exemple: le mot français «lune de miel» c'est la traduction du mot anglais « honeymoon ». Dans ce cas la calque du mot «honeymoon» serait «miel lune»[10].

---

[6] Walter H. La langue français et les mots migrateurs. Synergies Italie n°4. 2008. P. 16.
[7] Dubois J. Grand dictionnaire de linguistique et des sciences du langage. P. : Larousse, 2007. P. 177.
[8] Pergnier M. Les anglicismes : danger ou enrichissement pour la langue française. P. : PUF, 1989. P. 28.
[9] Sablayrolles J-F., Jacquet-Pfau Ch. Les emprunts: du repérage aux analyses. Diversité des objectifs et des traitements. P. : Néologica №2. 2008. P. 19-38.
[10] Walter H. L'Aventure des mots français venus d'ailleurs. P. : LGF – Livre de Poche, 1999. P. 253-256.

Pour compléter la classification d'Henriette Walter il est indispensable d'ajouter le terme «xénisme». Ce sont les mots qui renvoient à des réalités de la langue-source. Par exemple: «pizza» de l'italien. Dans la catégorie des xénismes entrent tous les noms propres, les noms géographiques de fleuves et de villes, les patronymes qui marquent les hommes politiques ou la société contemporaine. Les xénismes sont largement employés dans les reportages.

Mais la classification de Walter n'est pas complète. Pour analyser tout emprunt il faut ajouter le terme «pérégrinisme». Cette classification comporte cinq catégories d'emprunts:

• les pérégrinismes non assimilés;

• les emprunts phonétiquement adaptés dont la prononciation diffère de la prononciation originale;

• les emprunts graphiquement adaptés qui ont subi des modifications au niveau de l'orthographe;

• les emprunts morphologiquement adaptés;

• les reconstructions à partir de mots étrangers.

Les «pérégrinismes» ne sont pas adaptés aux règles phonétiques ou orthographiques de la langue emprunteuse. Les pérégrinismes sont souvent accompagnés de guillemets dans les textes écrits.

Le linguiste Pierre Guiraud ayant analysé les emprunts aux différentes langues a proposé la classification suivante:

• l'emprunt du nom et de la chose – on emprunte tous les deux: la chose et le mot qui la désigne. Par exemple: «le volley-ball» ;

• l'emprunt du nom sans la chose – la chose reste dans la réalité du pays originaire du mot, mais le mot désignant cette chose est emprunté. Par exemple: « le pudding » ;

• l'emprunt de la chose sans le nom – le mot n'est pas emprunté dans sa forme originale, mais il est remplacé par son équivalent français. Par exemple: « walkman » - « le balladeur » ;

• la francisation du nom – la forme du mot emprunté est étymologiquement incorrecte. Par exemple: contre danse était tout d'abord transformé en «danse de la campagne», ce qui a donné dans le résultat «contredanse» ;

• la francisation de la chose – les mots d'une même forme graphique mais de différente origine réagissent l'un sur l'autre. Par exemple: «to realise» a appris la signification anglaise «rendre compte» au lieu de «rendre réel».

Le linguiste Aurelien Sauvageot a élaboré une classification suivante des emprunts:

• les emprunts necessaires, c'est-à-dire les termes inconnus jusqu'à leur introduction, surtout les termes techniques. Par exemple: «l'engineering».

• le deuxième groupe des emprunts sont les emprunts de sens, c'est-à-dire on ajoute une nouvelle définition à un mot français. Par exemple: «cultivé» a pris la signification allemande «civilisé».

• le calque – le terme emprunté est littéralement traduit. Par exemple: « snowboard » - « planche à neige ».

Il faut noter, qu'on étudie les categories des emprunt selon les composants de la langue qui sont touchées**:** l'emprunt lexical, l'emprunt syntaxique et l'emprunt phonétique.

L'emprunt lexical – un emprunt le plus répandu dans le lexique de la langue. Il correspond complétement à la forme et au sens d'une unité lexicale étrangère.

On distingue quatre principaux types d'emprunts lexicaux :

• l'emprunt intégral – un emprunt sans adaptation phonologique ou graphique. Par exemple: « staff ».

• l'emprunt hybride – le sens est gardé, mais la forme est partiellement empruntée. Par exemple: «focusser».

• le faux emprunt – le mot qui peut se composer d'éléments empruntés, c'est-à-dire avoir une apparence étrangère, mais ce mot ne correspond pas à aucun équivalent dans une

langue-source. Par exemple: le mot anglais «look » était emprunté par le français. À partir d'un mot emprunté, en ajoutant le prefix français «re-», on a créé le mot français «relooker»[11].

• l'emprunt syntaxique – un emprunt d'une structure syntaxique étrangère qui touche principallement la construction des phrases. Par exemple: dans les groupes verbaux on construit les groupes de mots sous l'influence des prépositions anglais: «to be on a plane» – «être sur l'avion».

• l'emprunt phonétique – un emprunt d'une prononciation étrangère. Par exemple : en français on prononce le «s» pluriel en finale des mots empruntés à l'anglais[12].

L'emprunt peut être accepté dans le vocabulaire de la langue française si cet emprunt est conformé aux règles suivantes :

• l'emprunt peut être accepté dans la langue française s'il n'y a pas d'équivalent propre de ce mot dans le français, c'est-à-dire, si l'emprunt comble un trou linguistique et ne peut pas être substitué par les mots français, par exemple, « jazz » ;

• si l'emprunt est intégré et adapté aux systèmes phonétique, grammaticale, sémantique etc, par exemple : « musli », « jazzé » ;

• si l'emprunt est adapté aux normes sociolinguistiques françaises ;

• si l'emprunt est intégré dans l'usage quotidien du français, par exemple, « football », « jean » ;

• l'emprunt n'est pas accepté si l'un des critère susmentionnés n'est pas respecté, par exemple : « meeting », » walk-in »[13].

Il est à noter que dans le « Dictionnaire des Anglicismes. Les mots anglais et américains en français » Josette Rey-Debove cite le suivant : « Qu'est-ce donc qu'un anglicisme ? C'est un mot qui appartient à la langue anglaise et qui est passé en français, où il est employé au même titre que les mots, d'abord timidement, avec des guillemets, de l'italique ou des commentaires, par quelques personnes, puis sans précautions et plus ou moins massivement »[14]. Maurice Pergnier utilise trois définitions pour décrire un anglicisme.

Un anglicisme c'est :

1. un mot anglais ou une tournure anglaise que l'on rencontre occasionnellement dans un énoncé en français (en italique, entre guillemets, ou à l'insu de son utilisateur) ;
2. un terme anglais, ou influencé par l'anglais, dont la fréquence d'utilisation est suffisammement élevée pour pouvoir être considéré comme étant intégré (bien ou mal) au lexique du français et donc être répertorié dans les dictionnaires et glossaires ;
3. un mot (une tournure, l'emploi d'un mot, etc) anglais utilisé de manière fautive à la place du mot (de la tournure, de l'emploi d'un mot, etc.) français correct[15].

On peut établir plusieurs typologies des anglicismes en se basant sur des critères diverses. Geneviève Marechal a proposé de diviser les anglicismes en cinq catégories selon la nature de l'emprunt[16]:

1. Anglicisme intact et quasi-intact :

• la forme du signe emprunté à l'anglais est transposée en français de façon intacte : « gadget », « patchwork » ;

• la forme empruntée présente de légères modifications par rapport à l'original anglais : « fast food » – « fast-food » *;*

2. Anglicisme francisé :

• par adaptation graphique ;
• par adaptation morphologique ;
• par adaptation grammaticale ;

---

[11] Loubier Ch. De l'usage de l'emprunt... P. 14
[12] Ibid, P. 16.
[13] Ibid.
[14] Rey-Debove J. Dictionnaire d'anglicismes. Les mots anglais et américains en français. Paris, 1986. 1150.
[15] Pergnier M. Les anglicismes... P. 28.
[16]Marechal G. Etude typologique et comparative de l'anglicisation et des anglicismes dans quatre aires de la francophonie. Actes du colloque sur les anglicismes et leur traitement lexicographique. Magog, 1991. P. 18.

• par adaptation syntagmatique.

3. Anglicisme tronqué (présente en français une réduction morphologique par rapport à l'anglais :

• au moment de l'entrée en français ;

• après l'entrée en français.

Selon Marie-Eva de Villiers les anglicismes peuvent être divisés d'une facon suivante[17]:

1. Emprunts (élément, mot, terme de la langue anglaise utilisé dans un énoncé français):

• emprunt nécessaire: «stress», «marketing»;

• emprunt de luxe: «typewriter», «computer».

2. Anglicismes sémantiques.

3. Calques (transposition d'un élément, d'un mot, d'une expression, d'une construction d'une langue dans une autre part de la traduction littérale: « laisser savoir », calque d'expression «let someone know» au sens «de faire savoir».

4. Anglicismes grammaticaux (transposition d'une forme grammaticale propre à l'anglais dans une autre langue).

5. Anglicismes syntaxiques (transposition d'une construction propre à l'anglais dans une autre langue: «être sous l'impression» calque de l'anglais «to be under the impression that» au sens de «avoir l'impression que»).

6. Anglicismes idiomatique (transposition d'une construction caractéristique de la langue anglaise dans une autre langue: «parler à travers son chapeau» calque de l'anglais «to talk trough one's hat» au sens de «parler à tort et à travers»).

7. Anglicismes de prononciation (prononciation à l'anglaise d'un emprunt passé dans l'usage français: « shampooing » – les lettres « ooing » se prononce « oin » et non « ou ».).

8. Anglicismes typographiques (transposition de l'usage typographique anglais dans un texte français).

Pour acquérir une forme française les emprunts doivent s'assimiler, intégrer correctement dans la langue, c'est-à-dire s'adapter aux règles phonétiques, graphiques françaises. II y a plusieurs niveaux d'intégration:

• L'intégration phonétique se base sur deux phénomènes principaux. Ce sont:

a) le déplacement de l'accent tonique dépend du genre du mot. Par exemple : les mots masculins sont accentués sur une syllabe finale, tandis que les mots féminins portent l'accent sur l'avant dernière syllabe.

b) la réduction de la finale*:* le «e» final dans les mots féminins ne se prononce jamais, il est sourd, post-tonique.

On supprime les phonèmes inexistants en français ou les remplace par les phonèmes français les plus proches.

• L'intégration morphologique: les mots francais sont composés des racines, des préfixes et des suffixes. Mais de temps en temps le système morphologique français peut emprunter quelques affixes étrangers. C'est surtout le cas du suffix «-ing» qui est introduit dans ses trois significations: le lieu, la faction et le vêtement. L'intégration morphologique conserne aussi les mots composés. En général le français élimine le terme principal et garde le terme secondaire. Par exemple: « tramway » se transforme en « tram ».

• L'intégration lexicale comprend deux types d'assimilation lexicale:

a) le calque morphologique est formé en remplacant le mot étranger par une forme local du pays. Par exemple: « computer » – « un ordinateur ».

b) le calque sémantique est créé par la forme voisine du mot local, du pays et du mot étranger.

• L'intégration graramaticale pose des difficultés car dans la langue anglaise il existe seulement un genre. La catégorie du nombre reste aussi ambiguë car on se heurte au problème du

---

[17] Marie-Éva *de* Villers. Le traitement *des* anglicismes dans le Multidictionnaire *des difficultés de la langue française. Acte de* colloque *sur les* anglicismes et leur traitement lexicographique. Magog, 1991. P. 212.

choix. Par exemple: faut-il écrire «ladys» ou plutot «ladies»? On francise les suffixes et les préfixes anglais, par exemple, « -er » devient « -eur ». On a recouru à ce procédé pour distinguer les formes du verbe et du substantif, par exemple, « supporter » – « supporteur ». Les formes en «-ing» se transforment en «-age».

Pour conclure il est à mentionner que les emprunts pénètrent dans le français chaque jour. Les nouvelles technologies, l'effacement des frontières entre les pays permettent les emprunts de changer la structure d'une langue particulière, surtout du français. La société française doit s'adapter aux changements dans le monde, elle doit réagir à la globalisation, à l'immigration et d'aures sources d'influence. Les jeunes ont souvent une tendance de transformer la société, d'introduire les nouveautés de leur propre création. Pour montrer leur origine, leurs racines, leur sous-culture, ils enrichissent leur vocabulaire par des emprunts. La société peut accepter les emprunts ou, au contraire, les rejeter.

En raison de la certaine situation politique, économique et technique les États-Unis gardent la première place dans le monde parmi d'autres pays dans tous ses domaines. C'est pourquoi les emprunts à l'anglais sont les plus nombreux et les plus adaptés. Les anglicismes sont déjà entrés dans le language de toutes les couches sociales de la population française, dans les dictionnaire. Malgré les tendances conservatrices du gouvernement de la France, les emprunts changent le vocabulaire français, adaptent cette langue aux besoins du progrès. On peut se heurter contre les anglicismes dans les articles, dans les journaux et les revues, dans les transmissions de télévision, dans les livres de nouveaux écrivains, sur les affiches lumineuses etc[18].

REFERENCES

Aristova V. M. (1978). Anglo-russkie yazykovye kontakty. L.: Nauka, 1978. 150 s.

URL: Burmasova S. I. Process leksicheskogo zaimstvovaniya i vliyayushchie na nego faktory. https://refdb.ru/look/2414134.html

Selivanova E. A. (2002). Osnovy lingvisticheskoj teorii teksta i kommunikacii: monograficheskoe uchebnoe posobie K.: CUL, «Fitosociocentr». 336 s.

Starodiedova L. (2020). Pecularities of Adaptation of Anglicisms in Modern French in the Context of European Integration. Journal of Danubian Studies and Research. Vol. 10, No.1/2020. P. 84-94

Dubois J. (2007). Large dictionary of linguistics and language sciences. P.: Larousse. P. 177.

Loubier Ch. (2011). On the use of linguistic borrowing. Montreal: Office québécois de la langue française, 2011. P. 84.

Marechal G. (1991). Typological and comparative study of anglicization and anglicisms in four areas of the Francophonie. Proceedings of the colloquium on anglicisms and their lexicographical treatment. Magog. P. 18.

Marie-Éva de Villers. (1991). The treatment of anglicisms in the Multidictionary of the difficulties of the French language. Conference proceedings on anglicisms and their lexicographical treatment. Magog. P. 212

Pergnier M. (1989). Anglicisms: danger or enrichment for the French language. P.: PUF, P. 28.

Phélizon J. F. (1976).Vocabulary of linguistics. P.: Roudil. 280 p.

Rey-Debove J. (1986). Dictionary of Anglicisms. English and American words in French. Paris. 1150.

Sablayrolles J-F., Jacquet-Pfau Ch. (2008). Loans: from identification to analyzes. Diversity of objectives and treatments. P.: Neologica №2. P. 19-38.

Walter H. (2008). The French language and migratory words. Synergies Italy n ° 4. P. 16.

[18] L. Starodiedova. Pecularities of Adaptation of Anglicisms in Modern French in the Context of European Integration. Journal of Danubian Studies and Research Vol. 10, No.1/2020. p.84-94

Walter H. (1999). The Adventure of French words from elsewhere. P.: LGF – Livre de Poche. P.253-256.

Starodiedova L. Influence of borrowings on changing the structure of the french language in modern speech.

The research of this article is devoted to the study of borrowings in modern French discourse. The issue of borrowing elements from other language systems in the target language attracts the attention of modern linguists, because it helps to analyze the features and causes of language contacts. Connection with Latin, Greek, Italian, and German enriched the French vocabulary and gave rise to the term «borrowing».

But today, linguists are not unanimous in defining borrowing. There are several interpretations and classifications of borrowings developed by scientists around the world. Borrowing is a broad and voluminous concept, so the author tried to clarify this concept from different points of view.

Borrowing, as a linguistic phenomenon, illuminates the changes in society. Due to a number of social, political and economic factors, the English language has led to the penetration of its elements into the French vocabulary. Anglicism, as a type of borrowings, are the result of the political and technological dominance of the United States in the world. To keep up with the times and adapt to technical innovations, French borrows terms for naming the latest gadgets designed and released in the United States.

There are enough arabisms in the modern French discourse. The entry of borrowings from Arabic into the lexical composition of French indicates the phenomenon of immigration from the former French colonies to the French mainland. Arabisms are used by immigrants to improve their social status, to preserve traditions and religion in everyday life. Native French people use arabisms to encode their messages, because they have a drastic difference from the French graphic and phonetic forms.

Despite the conservative tendencies of the French government, borrowings change the French vocabulary, adapting this language to the needs of progress. You may face with borrowings in articles, newspapers and magazines, television programs, books by modern writers, on bright posters etc.

The study of borrowings indicates their permanent status in French, although the vast majority of them replicate existing linguistic units. This fact raises the issues of their excessive nature and dangerous threat to the French vocabulary.

Key words : *borrowing, Anglicism, Arabism, immigration, xenism, peregrinism.*

УДК 81’42:821.161.2’09

*Ірина ЦИГАНОК**
Лілія БЕРКУЦЯ

УКРАЇНСЬКІ ТА БОЛГАРСЬКІ ФРАЗЕМИ З СЕМАНТИКОЮ ФІЗІОЛОГІЧНОЇ ДІЇ

У статті здійснено спробу зіставного опису українських та болгарських фразеологізмів на позначення фізіологічних дій, що визначаються різноманіттям значень, як-от: плач, сміх, сон, гнів, смерть, глухість, м’якосердість, уважність, зосередженість, запаморочення, хвороба, старість, сп’яніння, тощо. Ці фразеологічні одиниці утворені завдяки асоціаціям, що виникли на метафоричних та метонімічних перенесеннях, за допомогою яких можна виявити спільні та відмінні риси порівнюваних мов. Фразеологізми відображають національно-культурну специфіку, символічні значення, пов'язані з менталітетом народу. Найбільш яскраво в них відображене все, що пов’язане з людиною та її станом. Таким чином виявляються культурні стереотипи, закріплені в мові, а кожна мова має свою картину світу, яка відображає навколишній світ. Тож, сталі вирази становлять собою одиниці з національно-культурним компонентом або кальки чи безеквівалентні утворення. Значна частина виявлених фразеологічних одиниць характеризується морфологічною варіативністю дієслівних, іменникових, прикметникових компонентів; також багатозначністю, синонімією та антонімією.

Ключові слова: *фразеологізми, фізіологічний стан, зіставний аналіз, калька, національно-культурний компонент.*

Постановка проблеми в контексті сучасної науки та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. У сучасній лінгвістиці особливе зацікавлення викликають зіставні дослідження фразеологічного складу споріднених/неспоріднених мов. Така актуалізація студій цього спрямування зумовлена, за спостереженням Д. Маркової, рядом чинників, зокрема соціокультурних, наприклад, інформаційною інтенсифікацією, глобалізацією суспільства та чинником наукової закономірності тощо[1]. Адже фразеологічні системи мов відображають «як універсальні способи осягнення об’єктивної дійсності людиною, так і специфічні риси світосприйняття кожного народу»[2]. В них закодовано традиції, елементи культури, звичаї, побут, світобачення і пріоритети діяльності кожного етносу. Найбільш показово ілюструють діяльність людей фраземи на позначення фізичної, розумової та фізіологічної сфер. Останній і буде присвячено цю розвідку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні студіювання фразеологічних одиниць на позначення діяльності присвячені групам ФО з семами ‘мовленнєва діяльність’ (Н. Венжинович[3]), ‘інтелектуальна та перцептивна діяльність’ (І. Боднар[4], Д. Ігнатенко[5]).

**Циганок І. – кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна; e-mail: Tsyganok_20@ukr.net; Беркуця Л. – магістрантка факультету української філології та соціальних наук, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна; e-mail: lili4767@ukr.net*

[1] Маркова Д. С. Компонент серце у фразеологізмах на позначення почуттів. *Магістеріум. Мовознавчі студії*. 2017. Вип. 66. С.60.

[2] Ігнатенко Д. Є. Фразеологічні одиниці на позначення інтенсивності інтелектуальної та перцептивної діяльності в германських і слов’янських мовах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Філологія. 2016. № 24. Том 2. С.86.

[3] Венжинович Н. Українська фразеологічна картина світу. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2008. Вип. 12. С.84-86.

[4] Боднар І. Фразеологізми на позначення інтелектуальних здібностей людини (на матеріалі англійської та української мов)

[5] Ігнатенко Д. Є. Там само.

Так, за спостереженням Н. Венжинович, «цілісно українська фразеологічна картина світу не була предметом спеціального дослідження у лінгвокультурологічному руслі. Не вивчалися і сталі вирази на позначення позитивних властивостей, якостей людини»[6]. Актуальність своєї наукової студії авторка вбачає в тому, що сучасна людина виявляє інтерес до самої себе, власного місця в суспільстві, до своєї історії та культури.

Зіставний аналіз таких ФО у слов'янських та германських мовах, здійснений Д. Ігнатенко, засвідчує, що в основі фразем лежить «широка низка асоціацій, які знаходять своє вираження у різних типах метафоричних та метонімічних переносів. Метафора як основний спосіб утворення фразеологізмів має чітко виражений антропоцентричний характер і дає змогу виявити спільні та відмінні риси у сприйнятті та відображенні представниками різних лінгвосоціумів навколишньої дійсності»[7].

Спеціальних зіставних студій, присвячених описові фразеологічних одиниць на позначення фізіологічних дій/станів в українській та болгарській фразеології до сьогодні не зроблено.

Відтак **мета** цієї статті полягає у порівняльному дослідженні фразем на позначення фізіологічних дій/процесів в українській та болгарській фраземіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджувані нами фразеологізми здебільшого становлять собою одиниці з національно-культурним компонентом, рідше кальки чи взагалі є безеквівалентними. Н. Гончар з цього приводу зазначає, що «у ході відтворення відбувається своєрідний діалог культур, при якому фраземи замінюються такими семантичними еквівалентами, які не могли б протидіяти сприйняттю людиною іншої етнічної свідомості. Водночас щоб не вступати в протиріччя з традицією народу і досягти адекватного естетичного впливу на читача перекладеного тексту, слід замінити іншокультурний образ семантичним еквівалентом у тексті перекладу чи заповнити лакуну, використовуючи мовні засоби (ФО чи мовні засоби іншого абстрактного рівня). Можливість досягнення повноцінного перекладу залежить від семантичного співвідношення між фразеологічними одиницями зіставлюваних мов, що дозволить розподілити їх на кілька груп, що відрізняються різним ступенем подібності: від повного збігу семантики, граматичної структури, стилістичного забарвлення до абсолютної безеквівалентності»[8]

На основі аналізу стійких одиниць, виявлених у фразеологічному словнику К. Потапенко-Калоянової, вдалося встановити подані нижче фізіологічні дії людини відображені у внутрішній.

Хвилюватися

- укр. *Серце кров'ю обливається; серце стискається; серце ледве не вискочить* // болг. *Сърцето ми се облива с кръв; кръв капе от(на) сърцето ми; ще ми изскочи (ще ми изхвръкне) сърцето*[9] (фраземи використовують для позначення великого переляку, хвилювання).

Плакати

- укр. *Поливати сльозами (слізьми/сльозою)* // болг. *Залим се /залея се в сълзи* – 'дуже гірко плакати'[10]
- укр. *Пускати сльозу* // болг. *Просълзвам се / просълзя се* – 'плакати, жалітися'[11]
- укр. *Обливатися / облитися/ залитися сльозами (гіркими, гарячими)* // болг. *Заливам се, залея се в сълзи; заливам се, залея се о плач* – 'гірко, невтішно плакати'[12] (український відповідник ФО характеризується морфологічною варіативністю

[6] Венжинович Н. Ф. Там само.
[7] Ігнатенко Д. Є. Там само.
[8] Гончар Н. М. Зіставний аналіз фразеологізмів російської та болгарської мов у лінгвокультурологічному аспекті. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Мовознавство.* 2013. Вип.23. С.43.
[9] Потапенко-Калоянова К. Українсько-болгарський фразеологічний словник. К.: СМИЛ, 2011. С. 274.
[10] Там само. С.249.
[11] Там само. С.261.
[12] Там само. С. 222.

дієслівних, іменникових, прикметникових компонентів; має синоніми *мити сльозами лице; давати волю сльозам*; болгарські фраземи мають варіанти *заливатися сльозами /плачем*).

Злитися

- укр. Лускати / лускати від злості // болг. *Пръскам се от яд; пуквам се / пукна (пръсвам се / пръсна се) откъм гърба; пуква ми се/ пукна ми се жлъчката – 'дуже розсердитися'*[13]

Померти

- укр. *Піти в могилу (з життя, від нас, до Бога)* // болг. *легна в земята; напусна този свят; замина (отида) си от този (тоя) свят* – 'Загинути, вмерти'[14] (помічено, що внутрішня форма варіантів української фраземи апелює до лексем *могила, життя, Бог, ми (люди)*, а болгарської – до слова *земля)*;
- укр. *При смерті* // болг. *На смъртно легло съм; бера душа* – 'в дуже важкому стані'[15] (болгарська фразема визначається іншим асоціатом: *помирати, знаходитися на смертному одрі*, що відповідає російській фраземі *лежать на смертном одре* та її українській кальці *лежати на смертному одрі*);
- укр. *Не жилець (не житець) на цьому світі // болг. Пътник за оня свят; няма да го бъде; половин свят; половин човек* – 'хтось недовго проживе через слабке здоров'я'[16] (український відповідник означеної фраземи визначається варіативністю, а болгарський – полісемічний з такими значеннями: 1) хвора людина без шансів на одужання, тобто при смерті; 2) неповноцінна, нездорова людина).

Оглухнути

- укр. *Позакладало вуха* // болг. *Сякащ з боб ся ми затъкнали ушите* – 'перестати чути, втратити слух'[17] (порівняно з нейтральним українським болгарський відповідник більш образний і буквально означає: *вуха ніби бобами закриті).*

Плювати

- укр. *Плювати /плюнути / наплювати в душу* // болг. *Плюя /плюна в душата на някого* – 'ображати когось, торкаючись найдорожчого'[18].
- укр. *Плював я на кого-, що* // болг. *Плюя на ня; не искам да зная някого, за някого, нещо, за нещо; пука ми жилетката, жарг.; като ми пееш, Пенкеле, кой ли ми те слуша, ирон.* – 'нехтувати кимось, чимось'[19] (українські фразеологічні варіанти творяться шляхом зміни займенникових компонентів *когось, щось*, а їх болгарські відповідники виникають завдяки калькуванню і виявляють розгалужену синонімію з іронічним маркуванням типу *кой ли ми те слуша* (дослівно *хто тебе взагалі слухає*) – *'твоя думка нікого не цікавить'*, а також жаргонним – *пука ми жилетката* (мені байдуже, це мене не турбує), *като ми пееш* (що ти мені тут співаєш); виявлено також безеквівалентну болгарську сталу одиницю *Пенкеле* з таким же значенням і без дослівного українського перекладу.

Сп'яніти

- укр. *Під п'яну руку* // болг. *Когато съм пиян; а пияно състояние* – 'п'яний'[20] (ці приклади свідчать, що в основу внутрішньої форми болгарської фраземи покладено асоціат *перебувати в алкогольному сп'янінні*, а стале значення української фраземи, зумовлене описом ситуації про те, що певна особа потрапила під гарячу руку сердитої людини;

---

[13] Там само. С. 176.
[14] Там само. С. 242.
[15] Там само С. 256.
[16] Там само. С. 204.
[17] Там само. С. 246.
[18] Там само. С. 243.
[19] Там само. С. 243.
[20] Там само. С. 240.

- укр. *Паморочити, запаморочити голову/розум/свідомість* // болг. *Забърквам /забъркам главата (акъла, ума) на някого. Размътвам /размъта главата (ума, акъла, мозъка) на някого* – ‘1) позбавляти когось здатності ясно і чітко мислити або тверезо і реально ставитися до когось, чогось; 2) викликати стан, схожий на сп’яніння’[21] (українська фразема характеризується розгалуженою варіативністю, як і її болгарський її відповідник, крім того, в обох досліджуваних мовах є калька з російської, порівняймо: укр. *Промивати мозок* // болг. *Размътвам мозъка* // рос. *Промывать мозги*, однак первинно російська ФО має кілька значень: ‘прочитати нотацію’, ‘насварити’, ‘навчити’, ‘поставити на місце’, ‘наставляти’, ‘покарати’ тощо).

Хворіти

- укр. *Одна тільки тінь залишилась* // болг. *Станал на (като) сянка* – ‘хтось дуже змарнів, схуд, має змучений, виснажений вигляд’[22] (спостерігаємо повну семантичну відповідність української фраземи болгарській);
- укр. *Не по собі* // болг. *Не ми е добре; не се чувствам добре разположен; чувствам се стеснен* ‘комусь нездужається, нездоровиться’[23]

Зосередитися

- укр. *Поглинати очима (поглядом, зором)* // болг. *Поглъщам с очи някого, нещо; пия с очи някого* – ‘жадібно вдивлятися’[24].
- укр. *Насторожити вуха* // болг. *Наостря уши (слух); ушите ми ся на четири; надам ухо* – ‘зосередитися на чомусь, уважно прислухатися’[25].(болгарський відповідник має дослівний переклад з відтінком перестороги: уважно слухати, щоб не сталося лиха).

Марити

- укр. *Неначе крізь сон (уві сні) бачити, чути* // болг. *Виждам (чувам, помня) като на сън* – ‘невиразно, нечітко бачити, чути’[26]

Спати

- укр. *Морить на сон* // болг. *Капвам за сън* – ‘хочеться спати, дрімається’[27]
- укр. *Мертвецький сон* // болг. *Мъртвешки сън* – ‘міцний непробудний сон’[28]

Гніватися, обурюватися

укр. *Очі запалали чиї, у кого, кому* // болг. *Гледа изпод вежди. В очите на някого пламна (гняв, яд, омраза)* ‘погляд, вигляд виражає почуття (гнів, обурення, рішучість)’[29] (зазначені фразеологізми визначаються розгалуженою варіативністю, болгарський відповідник – ще й наростанням негативної семантики: дуже сердитий, готовий лаятися, здатний на вбивство.

Старіти

- укр. *Не першої молодості* // болг. *Не в първа младост; прецъфтял е* – ‘в літах, не молодий (про людину)’[30].

Лихоманити

- укр. *Мороз пробігає* // болг. *Мраз лази по гърба ми* – ‘когось лихоманить’[31].

Знищувати

- укр. *Обертати /обернути на пил (на прах) що, розтирати на порох* // болг. *Обръщам /обърна в прах и пепел (в пух и прах) нещо* – ‘повністю знищувати’[32] (обидва

[21] Там само. С. 230.
[22] Там само. С. 223.
[23] Там само. С. 210.
[24] Там само. С. 245.
[25] Там само. С. 198.
[26] Там само. С. 209.
[27] Там само. С. 185.
[28] Там само. С. 182.
[29] Там само. С. 228.
[30] Там само. С. 209.
[31] Там само. С. 185.
[32] Там само. С. 221.

відповідники мають фразеологічні варіанти, український – ще й фразеологічний синонім).

Бути м'якосердим

- укр. *Мати м'яке серце, мати Бога на серці, мати Христа в душі* // болг. *Имам меко серце; меко ми е сърцето* – 'бути добрим, поступливим, лагідним'[33].

Пильнувати, бути уважним

- укр. *Повертати /повернути очі!* // болг. *Обръщам се / обърна се с лицекъм, някого, нещо, книжн* – '1) уважно дивитися на когось/щось; 2) звертати увагу на щось'[34].

Запаморочити

- укр. *Паморичити, запаморочити голову/розум/свідомість* // болг. *Забърквам /забъркам главата (акъла, ума) на някого. Размътвам /размъта главата (ума, акъла, мозъка) на някого* – '1) позбавляти когось здатності чітко мислити або адекватно ставитися до когось, чогось; 2) викликати стан, схожий на сп'яніння'[35].

Збожеволіти

- укр. *Звихнутися розумом (умом, з розуму, з ума)* // болг. *Побъркам се, полудея* – 'збожеволіти'[36] (українські відповідники зазначеної семантики визначаються варіативністю порівняно з болгарською фраземою).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Наведені вище ФО репрезентують найрізноманітніші фізіологічні стани та дії людини (деякі з них притаманні і тваринам). Фактичний матеріал досліджуваних мов засвідчує, що фразеологізми з такою семантикою виражають значною мірою негативні дії: умерти, захворіти, розізлитися, хвилюватися, плакати, лихоманити, гніватися, обуритися, глухнути, оп'яніти, марити тощо.

Можливо, це підсвідома спроба соціуму відобразити те, що хвилює, чого люди бояться. Компонент оцінки, наявний у такій семантиці, набуває особливої значимості, адже все, що притаманне людині, вона намагається оцінити. Тож, негативна оцінна складова у ФО передає соціально зумовлену маркованість фізіологічних властивостей особистості людини. А все позитивне – соціально схвалене українцями і болгарами, як-от: м'якосердість, зосередженість, сон, уважність тощо. Крім того, оцінка залежить від світоглядних пріоритетів народів, системи чинних у певному суспільстві критеріїв. Отже, в межах фраземіки спостерігається її етнічна маркованість, що в свою чергу віддзеркалена в ціннісній картині світу. Відтак можна розглядати оцінний компонент фразеологізмів як виразник національної складової в ціннісній картині світу. Адже фраземи відображають норму сприйняття людиною навколишнього світу.

Як свідчать наведені вище приклади, сталим одиницям зі значенням фізіологічної дії/стану в обох мовах характерні варіативність, явища синонімії та антонімії. Щодо семантичної злитості компонентів, то це здебільшого фразеологічні єдності, частина з них утворена завдяки метафоричним перенесенням, а також порівнянням.

Подальші наукові студії пов'язуємо із зіставним студіюванням літературної та діалектної фразеології з національно-культурним компонентом, виявленій у нашому регіоні межиріччя Дністра та Дунаю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Боднар І. Фразеологізми на позначення інтелектуальних здібностей людини (на матеріалі англійської та української мов).

Венжинович Н. (2008). Українська фразеологічна картина світу. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Вип. 12. С.84-86.

Гончар Н. М. (2013). Зіставний аналіз фразеологізмів російської та болгарської мов у

[33] Там само. С.179.
[34] Там само. С. 245.
[35] Там само. С. 230.
[36] Там само. С. 132.

лінгвокультурологічному аспекті. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Мовознавство.* Вип. 23. С.43.

Ігнатенко Д. Є. (2016). Фразеологічні одиниці на позначення інтенсивності інтелектуальної та перцептивної діяльності в германських і слов'янських мовах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Філологія. № 24. Том 2. С.86.

Маркова Д. С. (2017). Компонент серце у фразеологізмах на позначення почуттів. *Магістеріум. Мовознавчі студії*. Вип. 66. С.60.

Потапенко-Калоянова К. (2011). Українсько-болгарський фразеологічний словник. К.: СМИЛ. С. 274.

REFERENCES

Bodnar I. (2009) Phraseologismy na poznachennia intelektualnyh zgibnostei ludyny (na materiali angliiskoji ta ukrajinskoji mov). URL: http://www.info-library.com.ua/books-text-10651.html [in Ukrainian].

Venzhynovych N. (2008) Ukrajinska phraseolohichna kartyna svitu. *Suchasni problem movoznavstva ta literaturoznavstva*. №12. P. 84-86. [in Ukrainian].

Honchar N. M. (2013) Zistavnyi analis phraseologismiv rosijskoji ta bolgarskoji mov u lingvokulturologichnomu aspekti. *Komparatyvni doslidzhennia slovjanskyh mov ta literature. Movoznavstvo.* №23. P. 43. [in Ukrainian].

Ihnatenko D. Ye. (2016) Phraseologichni odynytsi na poznachennia intensyvnosti intelektualnoji ta pertseptyvnoji dijalnosti v germanskyh i slovjanskyh movah. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnogo universytetu. Philolodia*. №24. P. 86. [in Ukrainian].

Markova D. S. (2017) Komponent sertse u phraseologismah na poznachennia pochuttiv. *Magisterium. Movoznavchi studii.* Vol. 66. P. 60- [in Ukrainian].

Potapenko-Kaloianova K. (2011) Ukrainsko-bolharskyi phraseologichni slovnyk. K.: SMIL [in Ukrainian&Bulgarien].

Tsyganok I., Berkutsia L. Ukrainian and bulgarian phraseological units with semantics physiological action.

The article attempts to compare the Ukrainian and Bulgarian phraseology to denote physiological actions defined by a variety of meanings, such as: crying, laughing, sleep, anger, death, deafness, gentleness, attentiveness, concentration, dizziness, illness, old age, intoxication, These phraseological units are formed through associations, that have emerged from metaphorical and metonymic transferences, through which it is possible to identify common and distinctive features of the compared languages. Phraseologisms reflect national and cultural specifics, symbolic meanings associated with the mentality of the people. They most vividly reflect everything that is connected with a person and his condition. In this way, cultural stereotypes embedded in the language are revealed, and each language has its own picture of the world, which reflects the world around it. Thus, fixed expressions are units with a national-cultural component or tracings or non-equivalent formations. A significant part of the identified phraseological units is characterized by morphological variability of verb, noun, adjective components, also ambiguity, synonymy and antonymy.

Key words: *phraseology, physiological state, comparative analysis, tracing paper, national-cultural component.*

УДК 821.161.2 – «652»

*Тетяна ШЕВЧУК**
Ірина КОНДРАТЮК

РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФЬКІ ПОГЛЯДИ Г. СКОВОРОДИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОГО НЕАКАДЕМІЧНОГО БОГОСЛОВ'Я

Аналіз типологічної близькості богошукальних мотивів філософії Г.Сковороди з представниками російського неакадемічного богослов'я дозволяє стверджувати про естетико-філософську спадщину українського любомудра як фундамент російського неакадемічного богослов'я та провести вектори подальшого компаративного студіювання спадщини українського мислителя. Автори доводять, що філософсько-естетичні погляди Г. Сковороди резонують з аспектами російської релігійно-філософської думки. Його вченням захоплювалися такі визначні постаті початку XX ст., як Л. Толстой, Андрєй Бєлий, С. Соловйов, В. Ерн, М. Костомаров та ін., а у спадщині публіцистів XIX ст. містяться виразні типологічні паралелі. Аналізується зв'язок ідей Г. Сковороди з масонськими доктринами, які опосередковано вплинули на формування майбутніх богошукальних теорій, відображених у вченнях про «зрячий розум» і «живознаніє» російських слов'янофілів (О. Хом'якова, І. Киреєвського, К. Аксакова та ін.), про «цільне знання» Вол. Соловйова, «метафізику серця» П. Юркевича, «інтуїтивізм» Н. Лосського, «логізм» В. Ерна, онтологічний статус істини Є. Трубецького, П. Флоренського, «філософію імені» О. Лосєва, С. Булгакова.

Ключові слова: *філософські погляди, богошукання, російське неакадемічне богослов'я.*

Постановка проблеми й актуальність дослідження. Філософські погляди і творчий доробок видатного українського філософа, поета і педагога XVIII століття Г.Сковороди (1722-1794) становлять золотий фонд скарбниці національної культури. Центральним структуротворчим і смислопороджуючим центром його вчення стала онтологічна теорія про *дві натури,* зміст якої розкривається через апелювання до категорій видимого/невидимого, зовнішнього/внутрішнього, тварного/божественного і *три світи*: унікальності і взаємозв'язку макрокосмічного (космосу), мікрокосмічного (людини) і символічного (Біблії) модусів буття.

Антропоцентрична проблематика філософсько-естетичних ідей Г.Сковороди актуалізована філософськими ідеями греко-римської культури, акумульованих у принципі *пізнай себе* (nosce te ipsum) та здобутків патристичної гностичної традиції, відображених у розумінні Біблії як системи алегоричних та символічних образів (Іустин); проведення паралелей між поглядами язичницьких і християнських боговидців (Климент Олександрійський); вчення про видиму та невидиму натуру (Ориген) та людину як мікрокосм (Немесій, Григорій Нисський). Вивчення релігійно-філософських поглядів Г. Сковороди в контексті засад російського неакадемічного богослов'я розкривається в рамках наукової проблеми «Богошукання Г. Сковороди» і є продовженням раніше розпочатих студій з акцентом на впливі ідей ранньохристиянської православно-містичної екзегези на світогляд українського любомудра[1].

* *Шевчук Т. – доктор філологічних наук, професор Ізмаїльського державного гуманітарного університету, Україна, e-mail: shevchuktat2@gmail.com; Кондратюк І. – магістрант, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, e-mail: ira.condratyuk68@gmail.com*

[1] Див. детільніше: Шевчук Т. С. Богошукання Г. Сковороди в контексті ідей ранньохристиянської православно-містичної екзегези. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Філологія).* Вип. 38. Ізмаїл: РВЦ ІДГУ, 2018. С. 126-134.

Вчені неодноразово відзначали типологічну близькість богошукальної філософської доктрини Г. Сковороди із теоріями виразників російської неакадемічної релігійно-філософської думки, яку у XVIII ст. репрезентували представники російського православного *сектантства* (духобори, молокани, Старий Ізраїль тощо) та *масони-розенкрейцери* (М. Новиков, І. Лопухін, І. Шварц та ін.). Пошуки тогочасної європейської релігійно-філософської думки були насамперед представлені в роботах *німецьких містиків* (Й. М. Екгарта, Й. Таулера, Г. Сузо, Я. Беме, А. Селезія), які через посередництво неймовірно популярних в Росії на початку XIX ст. масонських доктрин опосередковано вплинули на формування майбутніх богошукальних теорій, відображених у вченнях про «зрячий розум» і «живознаніє» *російських слов'янофілів* (О. Хом'якова, І. Киреєвського, К. Аксакова та ін.), про «цільне знання» *Вол. Соловйова*, «метафізику серця» *П. Юркевича*, «інтуїтивізм» *Н. Лосського*, «логізм» *В. Ерна*, онтологічний статус істини *Є. Трубецького, П. Флоренського*, «філософію імені» *О. Лосєва, С. Булгакова*.

Переважна більшість представників російської неакадемічної релігійно-філософської думки не була знайомою з роботами Г. Сковороди, неповне зібрання праць якого вперше побачило світ 1861 року та вийшло у доповнених варіантах 1894 та 1912 роками. Сучасники мислителя також не були знайомими з його трактатами і діалогами, які у списках поширювалися в обмеженому колі друзів філософа. Спільна для усіх них боротьба проти релігійного буквалізму дозволила дослідникам віднайти низку типологічно близьких міркувань у питаннях алегоричного тлумачення Біблії, перебування Бога у серці кожної людини, необхідності пізнати себе та шукати у самому собі істину, призначення людини в мікро- і макросвіті.

Втім, не існує одностайної думки щодо ролі та місця Г. Сковороди у становленні й розвитку богошукальних відгалужень світової і, зокрема, російської релігійно-філософської думки, чим і зумовлена актуальність проведення історіографічного аналізу робіт з означеного питання. Наукова новизна цього дослідження полягає у систематизації існуючих праць з проведенням векторів подальшого компаративного студіювання філософської спадщини Г. Сковороди з представниками європейської і, перш за все, російської неакадемічної релігійно-філософської думки, спорідненість з якою обумовлена спільним історико-культурним контекстом, православ'ям та її становленням у межах єдиного імперського територіального об'єднання.

Ступінь вивченості проблеми. Розвідки вітчизняних дослідників останніх десятиліть В. Білодіда «Сковорода – містик і сотеріолог»[2], І. Валявко «Джерела містичного світогляду Григорія Сковороди: спроба наукової ретроспективи»[3], С. Бондар «Езотерична нумерологія й есхатологія Г. Сковороди»[4], кандидатські дисертації Л. Шаміної «Російська релігійна філософія другої половини 18 ст.: Розенкрейцери і Сковорода»[5] (1998) і Т. Грибкова «Німецька містика і Григорій Сковорода у європейській ірраціоналістичній традиції»[6] свідчать про необхідність подальших розвідок у напрямку уточнення містичного підґрунтя філософської доктрини Г. Сковороди, зокрема, виявлення типологічно близьких його світоглядним установам представників європейського містицизму; проведення порівняльного аналізу *літературних* форм містичних доктрин.

---

[2] Білодід В. *Сковорода – містик і сотеріолог* // Сковорода Григорій: Ідейна спадщина і сучасність / Збірка наукових праць. Відп. Ред. І. П. Стогній, проф.: вид-во Ін-ту філософії НАН України. К. 2003. С. 227-247.

[3] Валявко І. *Джерела містичного світогляду Григорія Сковороди: спроба наукової ретроспективи* // Сковорода Григорій: Ідейна спадщина і сучасність. К. 2003. С. 96-120.

[4] Бондар С. *Езотерична нумерологія й есхатологія Г. Сковороди* // Сковорода Григорій: Ідейна спадщина і сучасність: Збірка наукових праць. К. 2003. С. 248-281.

[5] Шамина Л. А. *Русская религиозная философия вт. половины 18 в.: Розенкрейцеры и Сковорода*: Автореф. дис. … к. философ. н.: 09.00.03 / Рост. гос. ун-т. Ростов-на-Дону. 1998. 25 с.

[6] Грибков Т. В. *Німецька містика і Григорій Сковорода у європейській ірраціоналістичній традиції*: Автореф. дис. ... к. філос. н: 09.00.05 / Львівський нац. у-т ім. І. Франка. 2006. Л. 18 с.

Основний виклад матеріалу. Метафізичне підґрунтя філософської доктрини Г. Сковороди з початку її публікації послугувало поштовхом до пошуку містичних елементів у її формально-змістовому стрижні та її зіставлень із вченнями представників європейського і, перш за все, німецького містицизму. Прийнято вважати, що думку про містичні джерела філософії Г. Сковороди вперше висунув Д. Чижевський (зважаючи на науковий підхід автора до осмислення цієї проблеми) в роботі «Філософія Г. С. Сковороди» (1934), розвинувши її у дослідженні «Сковородинська інтерпретація Біблії у світлі святоотцівської та містичної традиції» (1935) та у своїй останній праці «Сковорода: поет, мислитель, містик» (1974). Між тим, ще В. Ерн у роботі «Г. С. Сковорода» (1912) виокремив у підрозділ «Містична мораль» питання про неортодоксальні джерела етики Г. Сковороди. «Мораль Сковороди *містична,* – стверджував він, – і основні кардинальні чесноти для Сковороди носять характер релігійний, а ніяк не моралістичний»[7].

Дослідник виходив з того, що головне і єдине завдання моралі Сковороди та її пафос фокусуються на оволодінні своєю внутрішньою людиною і безперервній проповіді «спілкування» з самим собою заради досягнення стану просвітлення або щастя. За Ерном, містичне джерело сковородинівської етики криється у візіонерських засобах пошуків особистістю своєї ідеальної форми, справжньої сутності та вічної ентелехії божественної думки. Таким чином, у трактуванні дослідника категорія «містичного» постає майже тотожною поняттям метафізичного, релігійного і не несе свого вузького семантичного навантаження.

Перед В. Ерном про містичні елементи світогляду Г. Сковороди писав і Д. Багалій у передмові до ювілейного видання праць мислителя 1894 року, апелюючи, в свою чергу, до роздумів Г. Гесса де Кальве про певну схильність філософа до містики («он былъ нѣсколько склоненъ къ мистике», – писав той), чому, на думку Гесса де Кальве, сприяло «обильное воображеніе» Сковороди, що «вело нерѣдко въ область изступленія и дѣлало от части суевѣром», однак «мечты свои скрывалъ онъ въ душѣ и никогда не выступалъ съ своими мистическими мыслями»[8]. «Сковорода не скрывалъ своихъ мыслей, – зазначив Д.Багалій, полемізуючи з Гессом де Кальве, – и то, что проповѣдывалъ онъ устно, потомъ излагалъ обыкновенно письменно, а по всей вероятности, Гесъ-де-Кальве не зналъ этихъ сочиненій; но онъ, на нашъ взглядъ, совершенно правильно видитъ источникъ нѣкотораго стремленія Сковороды къ мистицизму въ его сильномъ воображеніи»[9].

Знаний славіст XIX ст. І. Срезневський також був схильний бачити містичне підґрунтя у філософсько-естетичних поглядах Г. Сковороди. У дослідженні «Отрывки изъ записок о старцѣ Григорiѣ, украинскомъ філософѣ», опублікованому в харківському альманасі «Утренняя звезда» (1833, кн. 1), він характеризує його як «человѣка, съ умом, подавленнымъ мистицизмомъ», розум якого «все болѣе и наконецъ погрузился въ мрачную бездну мистицизма»[10].

Д. Чижевський, аргументуючи ідею містичного походження вчення українського мислителя (причому виключно у межах містики послідовно християнської) зважив на суттєві розходження його концепції «трьох світів» з канонічними положеннями фундаментальних богословсько-філософських доктрин та співвідніс шляхи тлумачення Святого письма Г. Сковородою з теоретичними та ноематичними практиками старохристиянських (Діонісія Ареопагіта, Філона Олександрійського, Григорія Назіанзіна й ін. книжників неоплатонічних поглядів) та новочасних німецьких містиків (Й. М. Екгарта, Й. Таулера, Г. Сузо, Себ. Франка, Вал. Вайгеля, Я. Беме, А. Селезія).

---

[7] Эрн Вл. Г. С. Сковорода. Жизнь и учение. М.: Товарищество типографіи А. И. Мамонтова. (Русскіе мыслители). 1912. С. 290.

[8] Гесс де Кальве, Вернет И. Сковорода, украинский философ. *Украинский вестник.* 1817. Ч. 6. С. 116.

[9] Багалий Д. И. Издание сочинений Г. С. Сковороды и исследования о нем (историко-критический очерк) // Сковорода Г. С. Сочинения, избранные и редактированные проф. Д. И. Багалием. Юбилейное издание (1794-1894). Харьков: тип. Губернского прав-я, 1894. С. V.

[10] Срезневский И. И. Отрывки изъ записок о старцѣ Григорiѣ, украинскомъ філософѣ. *Утренняя звезда.* Харьков. Кн. 1. 1833. С. 69.

На власне містичний досвід Г.Сковороди вказує викладений у літературній формі відомий «Сон» (1758) останнього, що підштовхнув його автора до нового способу життя, роздумам над шляхами богопізнання, картиною світобудови та привів до екстатичного стану піднесення, описаному у життєписі М. Ковалинського. Приведемо і записане останнім зі слів Г. Сковороди відоме зізнання у спілкуванні з божим духом: «Имѣя разженныя мысли и чувствія души моей благоговѣніем и благодарностію к богу, встав рано, пошел я в сад прогуляться. Первое ощущеніе, которое осязал я серцем моим, была нѣкая развязанность, свобода, бодрость, надежда с исполненіем. Введя в сіе расположеніе духа всю волю и всѣ желанія мои, почувствовал я внутрь себя чрезвычайное движеніе, которое преисполняло меня силы непонятной. Мгновенно изліяніе нѣкое сладчайшее наполнило душу мою, от котораго вся внутренняя моя возгорѣлась огнем, и, казалось, что в жилах моих пламенное теченіе кругообращалось. Я начал не ходить, но бѣгать, аки бы носим нѣкіим восхищеніем, не чувствуя в себѣ ни рук, ни ног, но будто бы весь я состоял из огненного состава, носимаго в пространствѣ кругобытія. Весь мір изчез предо мною; одно чувствіе любви, благонадежности, спокойствія, вѣчности оживляло существованіе мое. Слезы полились из очей моих ручеями и разлили нѣкую умиленную гармонію во весь состав мой. Я проник в себя, ощутил аки сыновнее любви увѣреніе и с того часа посвятил себя на сыновнее повиновеніе духу божію»[11].

Прикладом візіонерства можна вважати навіть і оповідання М. Ковалинського про передбачення Г. Сковородою «морової язви» у Києві, адже, за свідченням автора біографії мислителя, саме «внутреннее движение духа непонятное», а потім і його *настійне повеління* залишити Київ врятували філософа від епідемії чуми 1772-1773 років. При чому в процесі інтуїтивного осмислення останнім раптової необхідності від'їзду, яку він розумом відкидав, працювали і нюхові рецептори («вдруг остановясь, почувствовал он обоняніем такой сильный запах мертвих трупов, что перенесть не мог…»), матеріальний характер яких став переконливішим за внутрішній голос аргументом.

Процеси «очищення»-«просвітлення»-«екстази», вказує Д. Чижевський, є типовими ступенями містичного переживання, а сам Г. Сковорода, на думку вченого, активно знає та вживає усі поняття християнської містики (бачення, з'єднання та одруження з Богом, самообожнення, другого народження, сп'яніння, співвідповідності звуко-смако-кольорових відчуттів). «По нашій аналізі філософічної системи думок Сковороди, – писав вчений, – не залишається ніякого сумніву. Хоч «методологія» і «метафізика» Сковороди мають численні аналогії з містичними та немістичними мисленниками, та проте подають *усі* основні думки, яких потребує містика як своєї філософічної основи: і антитетика, і наука про коловорот, і символіка та емблематика, і містична інтерпретація Св. Письма уможливлюють вибудову містичної філософічної системи. <…> Єство містики – в практичній сфері й полягає в науці про цю або ту форму виходу людини поза межі її власного єства та зближення її – в цій або тій формі – до божественного буття: споглядання Бога, злиття з Богом, з'єднання з Богом, «обожнення» є форми такого зближення»[12].

Думку про містичне походження естетико-філософських поглядів Г. Сковороди спростовує М. Попович в монографії «Григорій Сковорода: філософія свободи» (2007). Вчений вважає, що відсутність прямих висловлювань Г.Сковороди про *містичний* шлях богопізнання, указівок на пряме спілкування з вищими (чи нижчими) силами, що відбувається поза розумом та раціональністю, екстатичних станів, трансу, віщування і магічних дій говорить про відсутність містики як такої. Опосередкований зв'язок з містичними течіями, на думку М. Поповича, допустимий лише на рівні ставлення Г. Сковороди до віри як «прямого і некритичного прийняття певних тверджень про

[11] Сковорода Г. Повне зібрання творів у 2-х т. / Під ред. В. І. Шинкарука, В. Ю. Євдокименко, Л. Є. Махновця. К.: Наукова думка. Т.2. 1973. С. 463.
[12] Чижевський Д. Філософія Г.Сковороди. Харків: Акта, 2003. С. 342.

всесвіт»[13] в контексті загального прийняття усієї християнської догматики віри разом з її певними містичними елементами в дусі неоплатонізму.

Слід сказати, що метафізичне підґрунтя Сковородинівської філософії і у XXI ст. слугує фундаментом для формування різних неомістичних доктрин і спекуляцій іменем філософа. Так, у книзі «Мистика, или Смерть и воскресение Григория Сковороды» (2006) автора, який називає себе «мастером Сия» (що як така, стає історіографічною одиницею), пропонується добірка вільно прокоментованих цитат мислителя із проголошенням останнього «справжнім містиком, який завжди залишався шукачем Істини, переживав і по-сократівськи екзистенціально засвідчував її»[14]. Вважаємо, що цю книгу можна розглядати радше як свідчення актуальності і популярності ідей Г.Сковороди у сучасності, рівно як і необхідності всебічного наукового висвітлення містичних елементів його філософії.

Вважаючи Г. Сковороду типовим «містиком», Д. Чижевський відкинув як безпідставну тезу В. Бонч-Бруєвича про Г. Сковороду як найвиразнішого представника селянського сектантства, зауваживши, що ця «фантастична конструкція» не варта того, щоб її навіть поверхово розглядати. Як відомо, у 1912 році В. Бонч-Бруєвич з дозволу Д. Багалія та Харківського Історико-Філологічного Товариства здійснив перевидання творів Г. Сковороди 1894 року, значно доповнивши його і відшуканими Д. Багалієм новими списками автографів мислителя, і виявленими ним самим альтернативними списками першотворів у сховищах Московського Румянцевського Музею, бібліотеках Московської та Київської Духовної академії, Імператорського Харківського університету, Харківського Історико-Філологічного товариства, Санкт-петербурзькій публічній бібліотеці, архіві І. Срезневського з рукописного відділу бібліотеки Імператорської Академії Наук. У виданні 1912 року вперше з'явилися друком «Симфоніа наречення Книга Асхань о познаніи самого себе», «Книжечка о чтеніи священного писанія нареченна Жена Лотова», «Пря Бѣсу со Варсавою», «Діалог Имя ему: Потоп Зміин» та повний варіант «Ізраїльського змія».

В. Бонч-Бруєвич значно опрацював різні списки автографів на *текстологічному* рівні, щоправда, не з науковим, а якимось критично-любительським, спортивним інтересом анотуючи ті чи інші відмінності з виданням Д. Багалія 1894 року. Крім того, редакторський коментар (як і сама серія видання – «Матеріалы къ исторіи и изученію русскаго сектантства і старообрядчества») безапеляційно навішав на творчість Г. Сковороди ярлика православного сектанта. У вступній статті до першого тому зібрання праць (другий том не побачив світ), укладач зазначив, що в процесі розпочатого ним з 1900 року систематичного вивчення світогляду «російскихъ духовныхъ христіан-израильтянъ» його вразило «разительное сходство ученія украинского старца съ тѣмъ глубоконароднымъ, широко распространеннымъ въ Россіи религіозно-общественнымъ ученіемъ, котрому духовенство господствующей церкви, во главѣ съ г.г. миссіонерами, дало и даетъ презрительную ругательную кличку «хлыстовства», и которое въ сущности является весьма цѣннымъ, вразумительнымъ, интереснымъ и важнымъ и можете бать наиболее древнимъ пониманіемъ христіянства»[15].

В. Бонч-Бруєвич не тільки стверджував про близькість та спільність, навіть в окремих випадках повну тотожність вчення Г. Сковороди з поглядами російських ізраїльтян, але й висловив непохитну переконаність у тому, що мислитель був чи не головним теоретиком російських «духовних християн», талановито виклавши у своїх писаннях те, про що йшлося на зборах таємних общин, додавши і розвинувши це вчення,

[13] Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи. К.: Майстерня Білецьких, 2007. С. 232.
[14] Сия (мастер). Мистика, или Смерть и воскресение Григория Сковороды. К.: Логос, 2006. С. 13.
[15] Бонч-Бруевич В. Заметка отъ редакціи // Сковорода Г. С. Собрания сочинений / Съ биографией Г. С. Сковороды М. И. Ковалинского, с заметками и примеч. В. Д. Бонч-Бруевича. Т. 1. СПб.: тип. Б. М. Вольфа. 1912. С. VIII.

чим справив величезний вплив на подальший розвиток думки «носіїв народної релігійно-суспільної творчості»[16].

В цілому теза В. Бонч-Бруєвича щодо філософських поглядів Г.Сковороди як варіанта селянського сектантства, націленого на встановлення альтернативних церковним догматам шляхів богопізнання, не відповідає дійсності. Г. Сковорода обурювався звинуваченнями у «маніхейській єресі»[*], заперечував знайомство з «мартынистами» і, зі слів М. Ковалинського, дав вкрай негативну оцінку будь-яким проявам сектантства: «Всякая секта пахнет собственностью, а гдѣ собственномудріе, тут нѣт главной цѣли или главной мудрости. Я не знаю мартынистов, ни разума, ни ученія их; ежели они обособничествуют в правилах и обрядах, чтобы казаться мудрыми, то я не хочу знать их; если же они мудрствуют в простотѣ сердца, чтоб быть полезными гражданами обществу, то я почитаю их; но ради сего нѣ для чего бы им обособничествовать. Любовь к ближнему не имѣет никакой секты: на ней весь закон и пороки висят»[17].

Тетяна Шевчук в монографії «На перехресті епох: антична література у творчості Григорія Сковороди» (2010) наголошує, що «паралелі зіставного характеру, які проводив В. Бонч-Бруєвич, переконаний у генетичному характері зв'язку релігійно-філософських поглядів Г. Сковороди з російськими духовними християнами, не носять наукового характеру. У коментарях до творів видавник знаходив зашифровані паролі духоборів у цитаті з Давіда героя діалогу «Асхань», спільні моменти у міркуваннях про людину Г. Сковороди і представників *новітньої* (?!) гілки російського Ізраїлю «Початок століття», часто прив'язував несумісні поняття (поклик Духа у Сковороди / відомість духами у сектантів)»[18]. Однак дослідниця ставить питання про необхідність «на типологічному рівні дослідити зв'язок релігійно-філософських поглядів Г. Сковороди з вченням російських «духовних християн» у питаннях алегоричного тлумачення Біблії, існування видимої та невидимої натури, заперечення складної церковної обрядовості, близькості до народної традиції, зокрема пісенній»[19]. При цьому треба відразу відкинути такі крайні й відразливі форми сектантства, як «хлисти» і «скопці», поширені у віддалених Тамбовській, Курській та Костромській губерніях; «молоканів», Старого й Нового Ізраїлю, розповсюджених на територіях Саратовської, Воронізької та Астраханської губерній. Серед течій тодішнього російського православного різномислення лише ідейні засади секти *духоборів*, сповідники якої відрізнялися працелюбним і моральним життям, уявляються найбільш близькими до релігійно-етичних поглядів Г. Сковороди. До того ж, один з засновників цієї течії, Сілуан Колєсніков, протягом 1755-1775 років жив на території Єкатеринославської губернії, яка граничила з Харківщиною та Полтавщиною. Цікаво було б дослідити й ідейну близькість вчення російських духоборів і англійських квакерів (на формування доктрини яких, в свою чергу, вплинули німецькі містики Я. Беме, М. Екхарт) у питаннях перебування Бога у серці кожної людини, «внутрішнього світу» індивіда, рівноправності чоловіків і жінок, що так чи інакше фігурує і у переконаннях Г. Сковороди.

В. Ерн, не будучи знайомим з виданням В. Бонч-Бруєвича, звернув увагу на заперечення Г.Сковородою будь-яких проявів сектантства і зауважив, що у Сковороді інколи відчувається якщо не сектант, то «*потенціал сектанта*», адже його «Петрою» було не «об'єктивне каміння Церкви», а суб'єктивний принцип відокремлено-індивідуального духовного життя. В. Ерн вважав Сковороду «туземним підґрунтям» російської неакадемічної релігійної філософії, що, на думку дослідника, знаходиться у прямому

---

[16] Там само.

[*] *Див.* лист Г.Сковороди до невідомого адресата [Василя Максимовича] від другої половини 1764 р., в якому він виправдовується у звинуваченнях в єресях: Сковорода Г. (1973). *Повне зібрання праць в 2-х т.*, К. Т.ІІ. с. 387-390.

[17] Сковорода Г. Повне зібрання творів у 2-х т. … Т.2. 1973. С. 468.

[18] Шевчук Т. С. На перехресті епох: антична література у творчості Григорія Сковороди. Ізмаїл: СМИЛ, 2010. С. 63.

[19] Там само.

зв'язку з логістичною філософією отців Церкви і не має жодного відношення до раціоналістичної філософії заходу.

Російська дослідниця Л. Шаміна у кандидатській дисертації «Російська релігійна філософія другої половини XVIII ст.: Розенкрейцери і Сковорода» (1998) також розглядає постать Г. Сковороди як російського філософа (що логічно з погляду його приналежності Російській імперії) в одному типологічному ряду з масонами-розенкрейцерами (містичні теорії яких у геометричній прогресії поширювалися з другої половини XVIII ст. на теренах держави) у питанні функціонування основних елементів філософської концепції пізнання, в процесі якого постають невід'ємними чуттєве, раціональне і релігійне знання з фокусом на серці як на органі, здатному до сприйняття «світла істини». Розуміння філософії як морального пізнання істини, – вважає дослідниця, – через скріплення в одне у акті пізнання серця, розуму і релігійно-морального пориву покладено в основу філософсько-містичної доктрини російських масонів-розенкрейцерів другої половини XVIII ст. (М. Новикова, І. Лопухіна, І. Шварца й ін.) і Г. Сковороди[20].

Робота Л. Шаміної насичена цікавими спостереженнями зіставного характеру, але дисертантка не врахувала одного суттєвого моменту, а саме хронологічної послідовності виникнення філософсько-естетичних ідей російських масонів-розенкрейцерів і Г. Сковороди, навіть поверховий погляд на біографічні відомості котрих доводить, що філософські спостереження останнього *передували* виникненню російського варіанту масонської доктрини. Російський суспільний діяч і просвітитель Микола Іванович Новиков (1744-1818) у середовищі російського масонства переважно займався книговидавницькими і благодійними справами. Роки життя засновника і голови розенкрейцерської ложі (рік її заснування у Москві – 1780) Івана Георгійовича (Єгоровича) Шварца (1751-1784), члена ложі Івана Володимировича Лопухіна (1756-1816) демонструють значний відрив від життєвого шляху Г.Сковороди (1722-1794), головні твори якого були написані ще у 60-70-х роках XVIII ст., коли майбутні російські ідеологи розенкрейцерства навчалися у школах: перша редакція «Асхані» (1767) та «Наркісу» (1769), «Навчальні двері до християнського доброчинства» (1768-1769), діалоги 70-х років «Разглагол про Давній світ», «Кільце», «Розмова дружня про душевний світ», «Ікона Алківіадська» (1775-1776), «Жена Лотова» (1780).

Філософсько-естетичні погляди Г. Сковороди значно вплинули на становлення і розвиток подальшої російської і вітчизняної релігійно-філософської думки. Його вченням захоплювалися такі визначні постаті початку XX ст., як Л. Толстой, Андрєй Бєлий, С. Соловйов, В. Ерн, М. Костомаров та ін., а у спадщині митців XIX ст. містяться виразні типологічні паралелі.

Висновки. Залишаються відкритими перспективи вивчення окремих вражаючих збігів у поглядах російських «мартиністів» (улюбленою формою викладення думок яких також були «діалоги») і українського філософа в питаннях ставлення до науки, що «без християнства у зло і смертну отруту перетворюється» (І. Шварц) і, власне, програмою ордена, головним завданням перших трьох ступенів якого проголошувалася необхідність «познати самого себе», «зволікати зла», «прагнути добра» та «шукати істину у самому собі». У питанні першості релігійно-філософської доктрини Г. Сковороди і російських масонів-розенкрейцерів ми погоджуємося із В. Ерном, котрий небезпідставно вважав мислителя «родоначальником російської філософської думки», «духовним зачинателем і засновником усіх крупних послідуючих течій у російському суспільстві»[21].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Багалий Д. И. Издание сочинений Г. С. Сковороды и исследования о нем (историко-критический очерк) // Сковорода Г. С. Сочинения, избранные и редактированные проф. Д.

[20] Шамина Л. А. Русская религиозная философия вт. половины 18 в.: … 1998. С. 1-15.
[21] Эрн Вл. Г. С. Сковорода. Жизнь и учение. 1912. С. 331.

И. Багалием. Юбилейное издание (1794-1894). Харьков: тип. Губернского прав-я, 1894. С. V.

Бонч-Бруевич В. Заметка отъ редакціи // Сковорода Г. С. Собрания сочинений / Съ биографией Г. С. Сковороды М. И. Ковалинского, с заметками и примеч. В. Д. Бонч-Бруевича. Т. 1. СПб.: тип. Б. М. Вольфа. 1912. С. VIII.

Гесс де Кальве, Вернет И. Сковорода, украинский философ. *Украинский вестник.* 1817. Ч. 6. С. 116.

Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи. К.: Майстерня Білецьких, 2007. С. 232.

Сия (мастер). Мистика, или Смерть и воскресение Григория Сковороды. К.: Логос, 2006. С. 13.

Сковорода Г. Повне зібрання творів у 2-х т. / Під ред. В. І. Шинкарука, В. Ю. Євдокименко, Л. Є. Махновця. К.: Наукова думка. Т.2. 1973. С. 463.

Срезневский И. И. Отрывки изъ записок о старцѣ Григоріѣ, украинскомъ філософѣ. *Утренняя звезда.* Харьков. Кн. 1. 1833. С. 69.

Чижевський Д. Філософія Г.Сковороди. Харків: Акта, 2003. С. 342.

Шевчук Т. С. Богошукання Г. Сковороди в контексті ідей ранньохристиянської православно-містичної екзегези. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Філологія).* Вип. 38. Ізмаїл: РВЦ ІДГУ, 2018. С. 126-134.

Шевчук Т. С. На перехресті епох: антична література у творчості Григорія Сковороди. Ізмаїл: СМИЛ, 2010. С. 63.

Эрн Вл. Г. С. Сковорода. Жизнь и учение. М.: Товарищество типографіи А. И. Мамонтова. (Русскіе мыслители). 1912. С. 290.

REFERENCES

Bahalyy D. Y. (1894). Yzdanye sochynenyy H. S. Skovorody y yssledovanyya o nem (ystoryko-krytycheskyy ocherk) // Skovoroda H. S. Sochynenyya, yzbrannye y redaktyrovannye prof. D. Y. Bahalyem. Yubyleynoe yzdanye (1794-1894). – Khar′kov: typ. Hubernskoho prav-ya. s. S – LXIII. [In Russian]

Bilodid V. (2003). Skovoroda – mistyk i soterioloh // Skovoroda Hryhoriy: Ideyna spadshchyna i suchasnist′ / Zbirka naukovykh prats′. Vidp. Red. I. P. Stohniy, prof.: vyd-vo In-tu filosofiyi NAN Ukrayiny. K. s. 227-247. [In Ukrainian]

Bondar S. (2003). Ezoterychna numerolohiya y eskhatolohiya H. Skovorody // Skovoroda Hryhoriy: Ideyna spadshchyna i suchasnist′: Zbirka naukovykh prats′. K. s. 248-281. [In Ukrainian]

Bonch-Bruevych V. (1912). Zametka ot redaktsiy // Skovoroda H. S. Sobranyya sochynenyy / S byohrafyey H. S. Skovorody M. Y. Kovalynskoho, s zametkamy y prymech. V. D. Bonch-Bruevycha. T. 1. SPb.: typ. B. M. Vol′fa. s. V – IKH. [In Russian]

Valyavko I. (2003). Dzherela mistychnoho svitohlyadu Hryhoriya Skovorody: sproba naukovoyi retrospektyvy // Skovoroda Hryhoriy: Ideyna spadshchyna i suchasnist′. K. s. 96-120. [In Ukrainian]

Hess de Kal′ve, Vernet Y. (1817). Skovoroda, ukraynskyy fylosof // Ukraynskyy vestnyk. CH. 6. s. 106-131. [In Russian]

Hrybkov T. V. (2006). Nimets′ka mistyka i Hryhoriy Skovoroda u yevropeys′kiy irratsionalistychniy tradytsiyi: Avtoref. dys. ... k. filos. n: 09.00.05 / L′vivs′kyy nats. u-t im. I. Franka. L. 18 s. [In Ukrainian]

Popovych M. (2007). Hryhoriy Skovoroda: filosofiya svobody. K.: Maysternya Bilets′kykh. 256 s. [In Ukrainian]

Syya (master). (2006). Mystyka, yly Smert′ y voskresenye Hryhoryya Skovorody. K.: Lohos. 398 s. [In Russian]

Skovoroda H. (1973). Povne zibrannya tvoriv u 2-kh t. / Pid red. V. I. Shynkaruka, V. YU. Yevdokymenko, L. YE. Makhnovtsya. K.: Naukova dumka. T.2. 574 s. Sreznevskyy Y. Y. (1833). [In Ukrainian]

Otryvky yz zapysok o startsЬ HryhoriЬ, ukraynskom filosofЬ // Utrennyaya zvezda. Khar′kov. Kn. 1. s. 67-92. [In Russian]

Chyzhevs′kyy D. (2003). Filosofiya H.Skovorody. Kharkiv: Akta, 2003. 432 s. [In Ukrainian]

Shamyna L. A. (1998). Russkaya relyhyoznaya fylosofyya vt. polovyny 18 v.: Rozenkreytsery y Skovoroda: Avtoref. dys. … k. fylosof. n.: 09.00.03 / Rost. hos. un-t. Rostov-na-Donu, 1998. 25 s. [In Russian]

Shevchuk T. S. (2010). Na perekhresti epokh: antychna literatura u tvorchosti Hryhoriya Skovorody. Izmayil: SMYL. 360 s. [In Ukrainian]

Shevchuk T. S. (2018). Bohoshukannya H. Skovorody v konteksti idey rann′okhrystyyans′koyi pravoslavno-mistychnoyi ekzehezy // Naukovyy visnyk Izmayil′s′koho derzhavnoho humanitarnoho universytetu (Filolohiya). Vyp. 38. Izmayil: RVTS IDHU. s. 126-134. [In Ukrainian]

Érn Vl. (1912). H. S. Skovoroda. Zhyzn′ y uchenye. – M.: Tovaryshchestvo typohrafiy A. Y. Mamontova. 343 s. (Russkie myslytely). [In Russian]

Shevchuk T., Kondratiuk I. Religious-philosophical views of G. Skovoroda in the context of russian non-academic theology.

Analysis of the typological similarity of God-seeking motives of G.Skovoroda's philosophy with representatives of Russian non-academic theology allows to assert the aesthetic and philosophical heritage of Ukrainian thinker as the foundation of Russian non-academic theology as well as to conduct the vectors of further comparative study of Ukrainian philosopher heritage. The authors argue that the philosophical and aesthetic views of G. Skovoroda resonate with the aspects of religious and philosophical thought. The metaphysical basis of G. Skovoroda's philosophical doctrine from the beginning of its publication served as an impetus for the search for mystical elements in its formal and semantic core and its comparisons with the teachings of European and, above all, German mysticism. The authors outline the prospects for studying some striking coincidences in the views of Russian «Martinists» (whose favorite form of expression was also «dialogues») and the Ukrainian philosopher in matters of attitude to science, which «without Christianity turns into evil and deadly poison» (I. Schwartz). The program of the order, the main task of the first three stages of which proclaimed the need to «know oneself», «delay evil», «seek good» and «seek the truth in oneself» is also corresponds with G.Skovoroda views. On the question of the primacy of the religious and philosophical doctrine of G. Skovoroda and the Russian Rosicrucian Freemasons, we agree with V. Ern, who rightly considered the thinker «the ancestor of Russian philosophical thought», «the spiritual originator and founder of all major subsequent currents in Russian society».

Skovoroda's teachings were admired by such prominent figures of the early twentieth century as L. Tolstoy, Andrei Bely, S. Solovyov, V. Ern, M. Kostomarov, and others, and there are many typological parallels in the legacy of nineteenth-century publicists. The authors analyze the connection of G. Skovoroda's ideas with Masonic doctrines, which indirectly influenced the formation of future God-seeking theories, reflected in the doctrines of «sighted mind» and «life science» of n Slavophiles (O. Khomyakov, I. Kireevsky, K. Aksakov, etc.), on the «holistic knowledge» Vol. Solovyov, «metaphysics of the heart» by P. Yurkevich, «intuitionism» by N. Lossky, «logism» by V. Ern, the ontological status of truth by E. Trubetsky, P. Florensky, «philosophy of the name» by O. Losev, S. Bulgakov. The authors prove, that Gregory Skvoroda's philosophical observations preceded the emergence of the n version of the Masonic doctrine.

Key word: *philosophical views, God-seeking, Russian non-academic theology.*

УДК 821.091

Ольга ШИКИРИНСЬКА *

МУЗИЧНА ТОПІКА В ЕСТЕТИЧНІЙ РЕФЛЕКСІЇ ДЖОНА БЕНЬЯНА І ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У статті характеризується музичний простір художнього доробку Д. Беньяна і Г. Сковороди, що має багато спільних рис. Загальним місцем у спадщині обох письменників є згадки про урочистий церковний або ангельський спів, який супроводжує сцени тріумфу героїв. Численними є цитати з біблійних псалмів, які досконало знали обидва митці. У романі «Християна та її діти» Беньян інтерпретує тезу про musica mundana: музику сфер або світову музичну гармонію. Відштовхуючись від Біблії, Д. Беньян вкладає у вуста героя на ім'я Great-Heart (Безстрашний) філософський роздум про відповідність настроїв людини музичним звукам і тонам, а їх почуттів – струнам, на яких може грати Господь. Музична топіка в доробку Г. Сковороди представлена набагато глибше, ніж у англійського письменника, про що свідчить виокремлення наукової проблеми «Сковорода і музика» у самостійну галузь сковородинознавчих студій. Спільним для авторів стало обігравання міфологем «людина як музичний інструмент» та «світ як музичний інструмент». Музичний код оприявнюється через зіставлення якостей людини і музичних звуків; уподібнення світу музичному інструментові, бажання почути «музику сфер». Аналіз музичної складової у творчості Д. Беньяна і Г. Сковороди демонструє виразну орієнтацію на музикалізацію художнього дискурсу авторів. У дусі поліфонічної сутності епохи бароко митці прагнуть віднайти відповідності між явним та таємним у явищах культури. Заклик вербально «виразити» ці аналогії є контрапунктом барокових поетик та риторик, метою барокового концептизму.

***Ключові слова**: музика, топіка, рефлексія, міфологема, бароко.*

Європейська музика XVII-XVIII ст. є потужним репрезентантом естетики бароко як домінуючого стилю епохи. Музичним творам цієї доби притаманні всі виражальні барокові засоби: підвищена експресія, естетика афекту, пафос, антитетичне поєднання «голосів» різних культурних традицій. «Музика, – наголошує Марина Лобанова у монографії «Західноєвропейське музичне бароко: проблеми естетики і поетики» (1994), – у згоді із загальнокультурними прагненнями, тяжіє до «синтезу мистецтв». Зрозумілими є тому її зв'язки з алегоричними й емблематичними вченнями, що поєднують словесний та зображальний ряд, з теорією «дотепності», яка встановлює закони нової художньої логіки і прагнень до пошуку підвищеної експресії, багатозначності мистецтва, його здатності до смислових перенавантажень та ескалації напруги»[1]. У вказаній праці авторка дослідила такі специфічні барокові явища, як «музична емблема», «музична алегорія», «concetto» тощо, визнаючи естетичним підґрунтям барокових музичних виражальних засобів вимогу служіння «синтезу мистецтв».

* *Шикиринська О. – кандидат філологічних наук, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна; e-mail: olyasikshik@ukr.net*

[1] Лобанова М. Л. Западноевропейское музыкальное барокко: проблемы эстетики и поэтики. Москва: Музыка, 1994. С. 9.

Особливістю світської музики епохи бароко стала поява суміжних жанрів, пов'язаних із постановними формами музичних творів (опера, музична драма); комбінованими вокально-інструментальними формами (ораторія, кантата); мистецтвом чергування і протиставлення звучання виконавчого складу ансамблево-оркестрового концерту (кончерто гроссо); віртуозним удосконаленням форм багатоголосся та доведення поліфонії до найвищих щаблів майстерності. Барокові шедеври жанру опери увійшли до скарбниці світової культури (Антоніо Вівальді, Генрі Перселл, Гендель, Клаудіо Монтеверді й ін.). Жанр ораторії найбільш яскраво представлений у творах Й.С. Баха, Генделя й інших митців.

Розвиток барокової музики має виразні національні особливості. В Англії отримало широке розповсюдження мистецтво гри на віолах, які могли не тільки супроводжувати вокальні голоси, але й частково заміняти їх на практиці. Яскравим представником англійської музики епохи бароко став Генрі Перселл (Purcell, 1659-1695), талановитий композитор надзвичайної продуктивності, музичні твори якого відрізняються самобутністю і оригінальним експресивним вираженням. Слід відзначити нерозривний зв'язок світської і духовної музики, адже твори провідних музикантів Європи звучали в церквах і соборах для органу та хоралів, а самі музиканти обіймали у церквах посади органістів (Бах), капельмейстерів (Монтеверді) або хористів капел (Вівальді, Перселл).

Формування музичного мистецтва в Україні проходило в контексті активної діяльності музичних цехів, найдавніші з яких сформувалися у Кам'янці-Подільському (1578), Львові (1580), а пізніше були відкриті в Острозі, Києві, Ніжині й інших містах. Норми музичного правопису розрізнялися для ірмолойного (богослужбового) співу й для партесних (концертних) форм багатоголосся. Партесний спів став своєрідною візитівкою київської музичної школи, набувши популярності на теренах Російської імперії. «Граматика музикальна» Миколи Дилецького (1630-1690) стала першим у Східній Європі музичним посібником з теорії написання та партесного співу.

«Многоголосна композиція», «мусикійське согласіє» музичної школи «Київське пініє» представляє собою мистецтво багатоголосного, акордово-гармонійного, метрично організованого співу, який протиставлявся теоретиками музичного мистецтва епохи українського бароко «вереску органів» католицьких соборів і виконувався на «їх посрамленіє». Численні пам'ятки цього мистецтва засвідчують відчутні барокові естетичні ознаки музичного співу: експресивність, антитетичне протиставлення в широкій розспівній мелодиці різних груп хору, яке урівноважувалося злагодженим мелодико-гармонійним фоном цілого. Мистецтво «узгодженості в усіх родах явищ» музичного твору досягалося повним володінням розмаїттями інтервалів, віртуозним знанням консонансів і дисонансів.

Теорія партесного співу київської школи, яка порівнювалася з філософією та граматикою, репрезентує загальноєвропейський принцип естетики бароко, пов'язаний з орієнтацією на синтез мистецтв, у якому вбачали можливості відтворення гармонії світу.

В художній творчості Д. Беньяна знаходимо численні апелювання до музичної топіки – художніх образів, органічно пов'язаних з мистецтвом музики. Герой роману «Шлях паломника», Християнин, радісно заспівав релігійну пісню після того, як його благословили три янголи (глава 6, «Хрест»)[2]:

Хрест Ісусових страждань – визволення для мене
Від смутку, від ридань, від душевного вогню.

[2] Bunyan J. The Pilgrim's Progress from this World to that Which is to Come. London: Printed for Nathaniel Ponder, 1684. 110 p. John Bunyan Archieve. URL: http://www.chapellibrary.org/files/9313/7642/2856/bun-pilgrimsprogress.part.II.pdf

Хрест Ісуса – оборона від ворогів душі моєї;
Не страшний я легіону біля хреста Його скорбот!
Хрест Христа меча грізніше. Хоч я слабкий, але він зі мною.
І, душою пламенея, я йду без страху в бій.
Хрест Христа – маяк високий серед сутінку негараздів.
На ревучі потоки він сяйво світу ллє.
Хрест Христа – вогонь і сила Благовіста мого.
Мудрість світу така сумна. Радість серцю – хрест Його.

Письменник неодноразово звертається до музичної тематики під час опису подорожі свого героя. Так, після нічного відпочинку в гарній кімнаті на ім'я «Світ», душа Християнина «*заспівала*» (Глава 7, «Чертог»)[3]:

Де нині я? Турботу і любов Христа
До паломників я відчуваю знову:
Він владою Хреста простив і освятив,
І ближче до небес в обитель поселив.

Зазвичай музична тематика зустрічається у сценах тріумфу головного героя в різновидах привітального янгольського співу. Наприклад, біля воріт Небесного граду пілігримів зустріло воїнство Янголів, після чого небесний хор грянув пісню «Блаженні покликані на весільну вечерю Агнця».

Зазначена пісня є цитатою з одкровення апостола і євангеліста Іоанна Богослова, притча «Про званих на вечерю», яка є складовою його пророцтва про великий Апокаліпсис: «І почув я ніби голос великого натовпу, і наче шум великої води, і мов голос громів, що казали: Алілуя, бо запанував Господь Бог Вседержитель. Радіймо та тішимося і даймо славу Йому, бо весілля Агнця, і жона Його приготувала себе. І їй дано було зодягнутися в чистий та світлий вісон то праведність святих. І сказав мені: Напиши: *блаженні покликані на весільну вечерю Агнця*. І сказав мені: Оці суть істинні слова Божі» (Апок. 19: 6-9).

За сюжетом притчі, сам Бог Отець влаштував весільну вечерю свого Сина та покликав на неї насамперед обраних вождів народу ізраїльського: первосвящеників, книжників, фарисеїв, членів синедріону, старійшин народу й ін. Однак кожен із них знайшов привід для відмови і серед гостей зосталися самі сліпі, хромі й ниці; вбогі тілом і духом; принижені та грішні; прості смиренні люди, яких хазяїн вечері збирав вулицями міста. Оскільки місць за весільним столом залишилося ще багато, були туди запрошені й інші гості – язичники з усієї Римської імперії, небайдужі до проповіді Христа. Як свідчить св. Матфій, одяг нещирих людей на цьому святі возз'єднання віруючих із Сином Божим виявлявся нечистим, через що їх викидали геть (Мф. 22: 11-13).

Таким чином, у повісті Д. Беньяна «Шлях паломника» янголи заспівали вітальну пісню для тих, хто обрав шлях Христа та пройшов випробування, щоб бути запрошеними гостями на святі істинного служіння Господу. Зустрічаємо також і біблійну алюзію на перевірку віри новоприбулих гостей щодо чистоти їх помислів. Після того, як пілігрими пройшли крізь ворота Небесного граду, їх одяг перетворився на вбрання, що сяяло, наче золото. Кожному пілігриму було вручено музичний інструмент – *арфу*, за допомогою якої вони мали прославляти Бога. Після проходження із честю останнього випробування ангельське військо (серафіми з арфами) знову заспівало урочисту пісню «Святий, святий, святий Господь Саваоф!».

[3] Там само.

Цей рядок належить давньому християнському літургійному гімну «Sanctus», що входить до складу великої кількості давніх східних та західних літургій. Настановна фраза «Святий, святий, святий Господь Саваоф!», з якої розпочинається гімн, сягає корінням третього вірша шостої глави Книги пророка Ісаї (Іс. 6:3), у видінні якого цю пісню так співали Серафіми біля господнього престолу. Використання рядка зі славетного гімну в повісті Д. Беньяна «Шлях паломника» додавало урочистості й значущості факту долучання сповідників віри христової до нового життя, підсилювало ефект їх беззаперечної перемоги над спокусами світу.

У заключній частині роману «Шлях паломника», що має розлогу підназву «Друга частина подана як сон, в якому викладена сила поведінки дружини християнина і дітей, їх небезпечна подорож і благополучне прибуття у жадану країну»[**], а іншими мовами традиційно перекладається як повість «Християна та її діти», також зустрічаються численні музичні алюзії. У главі «Воїн Істини» герой на ім'я Доблесний (Valiant-for-Truth) розповів Християні про пригоди її чоловіка та подолані ним перешкоди. В кінці свого монологу він із захватом переказав їй, що прибуття Християнина до Небесного граду віталося трубним звуком багаточисленних світлих сутностей та радісними передзвонами. Сама Християна та її донька Милосердя (Mercy) мали при собі музичні інструменти (віолу та лютню), на яких вони грали по дорозі до Небесного Граду всім, хто потребував моральної підтримки.

У главі «Чесний та Боягуз» автор подає блискуче порівняння душевних поривів людини зі звуками музичних інструментів, що яскраво передає тяжіння людини епохи бароко до пошуку відповідностей і, в широкому сенсі, прагнення до синтезу мистецтв. У цьому випадку це стремління уособлюється в порівнянні людини і музичного інструмента.

Відштовхуючись від Біблії, Д. Беньян вкладає у вуста героя на ім'я Great-Heart (Безстрашний) філософський роздум про відповідність настроїв людини музичним звукам і тонам, а їх почуттів – струнам, на яких може грати Господь. За основу він бере цитату з Одкровення, де врятовані душі порівнюються з музиками, що грають на арфах і трубах та співають нових пісень перед Престолом Всевишнього (Одкр., 8:2; 14:2, 3).

Відповідаючи на запитання героя на ім'я Чесний (Honest), чому велика кількість людей перебуває у темряві невігластва, Безстрашний проголошує: «Причин на те дві: перша, тому що премудрий Бог так все визначив, що деякі будуть видавати веселі звуки, а інші сумні (Матф. 11:16-18). А наш пан Боягуз зажди грав тільки на басових струнах. Він та йому подібні грали лише на духовому інструменті, чиї ноти були більш меланхолійними, ніж ноти будь-якої іншої музики, хоча, насправді, деякі кажуть, що бас є основа музики. І, на мій погляд, справа не буде мати міцну основу, якщо вона не починається в смутку розуму. Зазвичай, бас це перша струна, якої торкається музикант, якщо він має намір створити гармонійну композицію. Бог також грає насамперед на цій струні, коли він хоче налаштувати душу в гармонії до себе. Але слабка сторона Боягуза була в тому, що він до самого кінця не зміг видавати ніяких інших звуків»[***].

[**] «The Second Part Delivered under the Similitude of a Dream, Wherein is set Forth the Manner of the Setting out of Christian's Wife and Children, their Dangerous Journey, and Safe Arrival at the Desired Country». – Переклад з англ. мій. – *О.Ш.*

[***] «There are two sorts of reasons for it: One is, the wise God will have it so; some must pipe, and some must weep (Matt. 11:16-18). Now Mr. Fearing was one that played upon this bass; he and his fellows sound the sackbut, whose notes are more doleful than the notes of other music are; though, indeed, some say the bass is the ground of music. And, for my part, I care not at all for that profession that begins not in heaviness of mind. The first string that the musician usually touches is the bass, when he intends to put all in tune. God also plays upon this string first, when he sets the soul in tune for Himself. Only here was the imperfection of Mr. Fearing, he could play upon no other music but this, till towards his latter end». – Переклад з англ. мій. – *О.Ш.*

Схожі паралелі щодо музичної злагодженості всього світоустрою широко проводить і Г. Сковорода у своїх критичних роздумах та художніх працях. Як і у творчості Д. Беньяна, музика зазвичай пов'язана з бажанням «петь воспевать сили небесние», однак критичне ставлення до церкви дозволило українському філософові долучити до оспівування і «силі преисподние»[4]. Дві протилежні сили у творчій уяві митця опинилися на одних терезах через активне звернення Сковороди до жанру діалогу, яке у пізньому доробку оформилося у соліловіях «Пря бѣсу со Варсавою» (1783) і «Брань архистратига Михаила со Сатаною о сем: Легко быть Благим» (1788). У центрі сюжету цих творів є суперечка християнина Варсави із силами зла, які у рамках дискусії «аргумент-контраргумент» намагаються довести правоту своєї позиції, через що кожна сторона оспівувала як небесні, так і пекельні сили. Звісно, що перемога Варсави над опонентами (як і беньянівського Християнина над спокусниками) закінчувалася урочистим співом ангелів: «И се! воспѣвающе воспѣли Архангелы и все Ангелское Воинство во Псалмѣх и Пѣніих, и Пѣснех Духовных Побѣдную» («Брань архистратига Михаила…»)[5].

Проте зв'язок творчості Г. Сковороди із музикою є набагато глибшим, ніж у англійського письменника, через що наукова проблема «Сковорода і музика» стала однією із провідних у сучасному сковородинознавстві. «Музыка, – стверджує український мислитель вустами свого героя Пишека («Благодарный Еродій»), – великое Врачевство во Скорбех, Утѣха же в Печали и Забава в Щастіи»[6]. Як відомо з нарису М. Коваленського «Життя Григорія Сковороди» , останній був одним із найкращих альтів Києво-Могилянської академії й 1742 року потрапив до капели російської імператриці Єлизавети Петрівни, звідки повернувся у чині «придворного уставника» (диригента хору). «Любимое, но не главное упражненіе его, – писав він, – была музыка, которою он занимался для забавы и препровождал праздное время. Он сочинил духовные концерты, положа нѣкоторые псалмы на музыку, так же и стихи, пѣваемые во время литургіи, которых музыка преисполнена гармоніи простой, но важной, проницающей, плѣняющей, умиляющей. Он имѣл особую склонность и вкус к акроматическому роду музыки. Сверх церковной, он сочинил многия пѣсни в стихах и сам играл на скрипкѣ, флейтраверѣ, бандурѣ и гуслях приятно и со вкусом»[7].

Тому не дивно, що лірика Г. Сковороди була позначена ним як «пісні» у збірці «Сад божественных пѣсней», а пізніше покладена на музику слобожанськими кобзарями. Із самого початку наукового студіювання творчості Г. Сковороди її музична основа привертала увагу науковців. Перші дискусії, ініційовані Дмитром Багалієм та Володимиром Перетцом, точилися навколо питання приналежності Сковороді численних народнопоетичних пісень, зібраних знаним фольклористом Ізмаїлом Срезневським на Харківщині. Сьогодні цей аспект розглядається як питання імітацій сковородинівського спадку в контексті неабиякої популярності його пісень на початку XIX ст.[8]

Безумовно, фахова обізнаність Г. Сковороди у музиці значно вплинула на його світогляд і, як і Д. Беньяну, дозволила проводити численні паралелі естетичного плану. Подібно до англійського письменника, він вдається до порівняння людини з музичним

---

[4] Сковорода Г. С. Зібрання творів у 2-х т. К.: Наукова думка, 1973. Т. ІІ. С. 61.
[5] Там само. С. 84.
[6] Там само. С. 103.
[7] Там само. С. 460.
[8] Див.: Боровик М., Іваньо І. Новознайдений музичний твір на слова Григорія Сковороди. *Народна творчість та етнографія.* № 2. 1971. С. 67-69; 2. Верба Г. М. Григорій Сковорода і музика. *Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали.* К., 1992. С. 417-430; 3. Сироїд О. Сковородіана кінця XVIII – початку XIX ст. в контексті досліджень духовної пісні усної традиції. *Григорій Сковорода – духовний орієнтир для сучасності (наукові матеріали XIII сковородинівських читань).* Кн. ІІ. К., 2007. С. 212-218.

інструментом. «Примѣтили ль вы, – пише він у листі до невстановленої біографами особи, – что отсудственная дружеская персона похожа на музыкалный инструмент: он издали бренчит пріятнѣе»[9]. Думка про відповідність не тільки мікрокосму, але й макрокосму музичним звукам неодноразово виринає у творчості Г. Сковороди: «Мусикійскіе органы то напрягаются, то отпускаются. Так мыр сей и жизнь наша то темнѣет, то свѣтится, и без примѣса нигдѣ и ни в чем не бывает»[10]. Філософ розвиває античну тезу «musica mundana» (світова музика, «музика сфер») у думці про узгоджену «особливым согласіем» ангельську музику, яка надихає на благочестиві роздуми та пронизує всесвіт. Герой вставної байки про небесну подорож (діалог «Разговор пяти путников о истинном щастіи в жизни») стверджує: «В то время вся вселенная, с несказанным веселіем и согласіем плещуща руками, воскликнула сію Исаину пѣснь <…> Сію пѣснь всѣ до ѣдинаго жители толь сладко и громко запѣли, что и в сем мирѣ сердечное ухо мое слышит ее»[11].

Російська дослідниця творчості Г. Сковороди Людмила Софронова у монографії «Три світи Григорія Сковороди» (2002) фіксує наявність певного коду «звука, слуху та музики» в його художньому доробку. Авторка відзначає органічне збагачення священного слова у творах Сковороди різноманітними музичними концептами, силою звука й інтонації, внаслідок чого Біблія як світ символічний відчутно резонує з музикою як видом мистецтва. «Апостол Павел, – підмічає вчена, – виявляється трубою всесвіту; пророки, Захарія і Єзекиїл – трубачами. Всі проповідники віри Христової – це музиканти, і філософ захоплюється тією згодою, якої вони досягають, співаючи во славу Божу під звуки труби-Біблії <…> Так читання Біблії дорівнюється грі на музичних інструментах і співу»[12].

У студії Тетяни Шевчук «Музичний код творчості Григорія Сковороди» (2011) проведено дослідження музичних особливостей сковородинівських псальм і симфоній з акцентом на аналізі концептів *глас, хор, птах, трѣль, свірѣль, сопілка*, які відчутно домінують у його піснях. Музичне підґрунтя сковородинівських симфоній, вважає дослідниця, становлять художні варіації на тему біблійних псалмів із намаганням відтворити дух і мелодику їх виконання в контексті доведення автором основних положень своїх естетико-філософських поглядів. «У творчості Г. Сковороди поняття «симфонія» (з грец. – συμφωνία та лат. – concordia – «співзвуччя», «узгодження»), – зазначає Тетяна Шевчук, – вживається у значенні «конкордація» («согласіе священных слов»). <…> Незважаючи на виразну орієнтацію на існуючу традицію укладання конкордацій до релігійної літератури, симфонії Г. Сковороди скоріше нагадують пародії на теологічні словники-індекси: за наявності виразної добірки співзвучних біблійних цитат на задану учасниками тему немає жодних вказівок на їх місцезнаходження у Біблії та канонічних тлумачень. Натомість співрозмовники начебто стають учасниками містерії, перетворюючись на півчих і хор біблійного царя Давида, автора старозаповітних псалмів, адже вони постійно називають себе півчими, співають псалми, «ведут хор», «поют на Давидовых гуслях», «бренчат на Давидовой арфе», задають «новому нову пѣснь», «играют пѣсеньки». Таким чином, симфонії Г. Сковороди мають мало чого спільного із традиційними симфоніями-конкорданціями, оскільки принцип підборки суголосних цитат автор ввів у сюжетну канву свого тексту як художню деталь і додав у контекст виразної музичної топіки»[13].

---

[9] Сковорода Г. С. Зібрання творів у 2-х т. К.: Наукова думка, Т. ІІ. 1973. С. 414.
[10] Там само. С. 212.
[11] Сковорода Г. С. Зібрання творів у 2-х т. К.: Наукова думка Т. І. 1973. С. 344-345.
[12] Софронова Л. А. Три мира Григория Сковороды. Москва: Индрик, 2002. С. 181.
[13] Шевчук Т. С. Музичний код творчості Григорія Сковороди. *Слово і час.* № 5. 2011. С. 29.

Музика як вид мистецтва відрізняється найбільшою здатністю передавати символи засобами звуку і безпосередньо впливати на реципієнта. Церковна музика і спів (безперечно, більш близькі та знайомі Д. Беньяну та Г. Сковороді), відтворені в особливій храмовій атмосфері, надихали митців на створення духовно збагаченої картини світу, активізували найкращі вияви християнського світовідчуття.

Аналіз музичної складової у творчості Д. Беньяна і Г. Сковороди демонструє чітку орієнтацію на музикалізацію художнього дискурсу письменників. У дусі поліфонічної сутності епохи бароко митці прагнуть віднайти відповідності між явним і таємним у явищах культури. Заклик вербально «виразити» ці аналогії є контрапунктом барокових поетик та риторик, метою барокового концептизму[14]. Звідси виникає підвищена увага Д. Беньяна та Г. Сковороди як яскравих представників національних варіантів барокової естетики до алегорій і символічних зв'язків у світі.

Кожний предмет сприймається ними як уподібнення, знак, фігура, а розуміння світу фокусується на прагненні віднайти під зовнішньою оболонкою сутність, форму предмета чи поняття, максимально наблизитися до осягнення його первинної сутності. «Прочти Начало Соломон[ова] Проповѣдника, – пише Г. Сковорода у «силі" байки «Навоз і алмаз», – о Времени. Время Римски TEMPUS. Оно значит не только движеніе в Небесных Кругах, но и Мѣру движенія, называемую у Древних Греков ρυθμός. Сіе Слово значит то же, что Такт, и сіе Греческое ж от Слова τάσσω ('располагаю') происходит. Да и у нынѣшних Музыкантов Мѣра в движеніи Пѣнія именуется ТЕМПО. И так Темпо в движеніи Планет, Часовых Машин и Музыкалнаго Пѣнія есть то же, что в Красках Рисунок. Тепер видно, что значит ρυθμός и tempus. И премудро Пословица говорит: «В Полѣ Пшеница Годом родится…» Премудро и у Римлян Говаривали: «Annus producit, non ager». Рисунок и Темпо есть Невидимость»[15]. Таким чином, мислитель поставив в один логічний ряд поняття: міра руху, темп, хід планет, годинників, музичний спів, утілений у фарбах малюнка, невидимість задуму та його матеріальне вираження.

Алегоричність естетичного барокового контексту творів Д. Беньяна і Г. Сковороди була спрямована на абстрагування, стремління осягнути приховану сутність речей, зрозуміти якості, що керують світом. Міжвидова інтерполяція часопросторових мистецьких кодів у прозі англійського й українського письменників реалізована не тільки в ідеологемі «світ як театр», але й «світ як музичний інструмент».

Проведене дослідження продемонструвало, що музичний простір творчості Д. Беньяна і Г. Сковороди має багато спільних рис. Загальною ознакою є згадки про урочистий церковний спів, який супроводжує сцени тріумфу героїв або відчуття своїх душевних переваг, їх вітання ангельським співом. Численними є цитати з біблійних псалмів, які досконало знали обидва письменники. Ще однією спільною рисою стало обігравання міфологеми «людина як музичний інструмент». Порівняння душевних поривів людини зі звуками музичних інструментів розкриває тяжіння людини епохи бароко до пошуку відповідностей і, в широкому сенсі, прагнення до синтезу мистецтв.

Водночас музична топіка в художньому доробку Г. Сковороди представлена набагато глибше, ніж у англійського письменника, про що свідчить виокремлення наукової проблеми «Сковорода і музика» у самостійну галузь сковородинознавчих студій. У художньому просторі його творів читання Біблії прирівнюється до гри на музичних інструментах і співу, у піснях домінують концепти *глас, хор, птах, трѣль, свірѣль, сопілка*.

---

[14] Маслюк В. П. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. К.: Наукова думка, 1983. 235 с.

[15] Сковорода Г. С. Зібрання творів у 2-х т. К.: Наукова думка. Т. І. 1973. С. 121.

Аналіз хореографічних лексем у творчості Д. Беньяна і Г. Сковороди засвідчив суперечливе ставлення митців до танцю як виду мистецтва. Для Дж. Беньяна танок, з одного боку, визнавався ознакою неприйнятного для нього розбещеного способу життя, а з іншого, – герої його творів із задоволенням танцюють під музику в колі друзів. У картині світу Григорія Сковороди танок може набувати ознак розпутного самовираження, а також ставати й відображенням стану особливого піднесення, пов'язаного з духовним прозрінням і радістю знаходження істини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Лобанова М. Л. Западноевропейское музыкальное барокко: проблемы эстетики и поэтики. Москва: Музыка, 1994. С. 9.

Bunyan J. The Pilgrim's Progress from this World to that Which is to Come. London: Printed for Nathaniel Ponder, 1684. 110 p.

John Bunyan Archieve. URL: http://www.chapellibrary.org/files/9313/7642/2856/bun-pilgrimsprogress.part.II.pdf

Сковорода Г. С. Зібрання творів у 2-х т. К.: Наукова думка, 1973. Т. ІІ. С. 61. Сковорода Г. С. Зібрання творів у 2-х т. К.: Наукова думка Т. І. 1973. С. 344-345.

Софронова Л. А. Три мира Григория Сковороды. Москва: Индрик, 2002. С. 181.

Шевчук Т. С. Музичний код творчості Григорія Сковороди. *Слово і час.* № 5. 2011. С. 29.

Сковорода Г. С. Зібрання творів у 2-х т. К.: Наукова думка, Т. ІІ. 1973. С. 414.

Маслюк В. П. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. К.: Наукова думка, 1983. 235 с.

Сковорода Г. С. Зібрання творів у 2-х т. К.: Наукова думка. Т. І. 1973. С. 121.

REFERENCES

Borovyk M., Ivanʹo I. (1971) Novoznaydenyy muzychnyy tvir na slova Hryhoriya Skovorody [Newfound music to the words of Hryhoriy Skovoroda] // Narodna tvorchistʹ ta etnohrafiya. № 2. s. 67 – 69. [In Ukrainian]

Bunyan J. (1684) The Pilgrim's Progress from this World to that Which is to Come. London: Printed for Nathaniel Ponder, 1684. 110 p. Режим доступу: John Bunyan Archieve. [In English] URL: http://www.chapellibrary.org/files/9313/7642/2856/bun-pilgrimsprogress.part.II.pdf

Lobanova M. L. (1994) Zapadnoevropeyskoe muzykalʹnoe barokko: problemy éstetyky y poétyky [Western European musical baroque: problems of aesthetics and poetics]. Moskva: Muzyka, 1994. 320 s. [In Russian]

Maslyuk V. P. (1983) Latynomovni poetyky i rytoryky XVII – pershoyi polovyny XVIII st. ta yikh rolʹ u rozvytku teoriyi literatury na Ukrayini. [Latin poetics and rhetoric of the XVII – first half of the XVIII century] K.: Naukova dumka. 235 s. [In Ukrainian]

Shevchuk T. S. (2011) Muzychnyy kod tvorchosti Hryhoriya Skovorody [Musical code of Hryhoriy Skovoroda's works] // Slovo i chas. № 5. 2011. s. 24-35. [In Ukrainian]

Skovoroda H. C. (1973) Zibrannya tvoriv u 2-kh t. [Collection of works in 2 volumes.] K.: Naukova dumka. T. I. 532 s. [In Ukrainian]

Skovoroda H. C. (1973) Zibrannya tvoriv u 2-kh t. [Collection of works in 2 volumes.] K.: Naukova dumka. T. II. 574 s. [In Ukrainian]

Sofronova L. A. (2002) Try myra Hryhoryya Skovorody [Three worlds of Hryhoriy Skovoroda]. Moskva: Yndryk. 464 s. [In Russian]

Syroyid O. (2007) Skovorodiana kintsya XVIII – pochatku KHIKH st. v konteksti

doslidzhen′ dukhovnoyi pisni usnoyi tradytsiyi [Skovorodiana of the end of the XVIII - beginning of the XIX century in the context of researches of the spiritual song of the oral tradition] // Hryhoriy Skovoroda – dukhovnyy oriyentyr dlya suchasnosti (naukovi materialy XIIIth skovorodynivs′kykh chytan′). Kn. II. K. s. 212 – 218. [In Ukrainian]

Verba H. M. (1992) Hryhoriy Skovoroda i muzyka [Hryhoriy Skovoroda and music] // Skovoroda Hryhoriy: Doslidzhennya, rozvidky, materialy. K.: Naukova dumka. s. 417 – 430. [In Ukrainian]

Shykyrynska O. Musical topic in John Bunyan's and Hryhorii Skovoroda's aesthetic reflection.

The article deals with the musical space of J. Bunyan's and H. Skovoroda's creative work, characterized by a large number of common features. The two writer's heritage includes references about solemn church or angelic singing, accompanying the scenes of heroes' triumph. There are numerous quotations from Biblical Psalms, having been known perfectly by both masters. Musical topic is found in the scenes of the triumph of the main character of J. Bunyan's novel «Pilgrim's Progress» in various kinds of Serafims' greeting songs with harps, adding solemnity and significance to the fact of engaging of the Christ faith preachers to a new life, emphasizing the impact of their complete victory over world temptations. In the novel «Christiana and her children» J. Bunyan construes the idea of musica mundana: music of the spheres or world musical harmony. Through the Bible, J. Bunyan makes his character Great-Heart (Fearless) express the philosophical thoughts about the accordance of an individual's spirit to the musical sounds and tones, their feelings – to the strings, that God can play. Musical topic in H. Skovoroda's creativity is represented far deeper than in the English writer's one, that is proved by the separation of the scientific problem «Skovoroda and music» in a separate branch of Skovoroda learning studios. The outplaying of mythologems «a person as a musical instrument» and «world as a musical instrument» became common for the authors. The musical code is seen through the comparison of a person's features and musical sounds; the assimilation of the world with the musical instrument, the wish to hear «the music of the spheres». The comparison of spiritual impulse with the sounds of musical instruments reveals a baroque person's attraction to the search of similarity, a pursuit of the synthesis of arts, in a broader sense. The analysis of musical component in J. Bunyan's and H. Skovoroda's creative work demonstrates expressive orientation on the musicalisation of the authors' artistic discourse. In the spirit of polyphonic essence of baroque artists tend to find compliance with obvious and hidden in cultural phenomena. The appeal «to express» these analogies verbally is a counterpoint of baroque poetics and rhetoric, the aim of baroque conceptism.

Key words: *music, topic, reflection, mythologeme, baroque.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Андронік Ралука – *вчитель англійської та французької мов, Тульча, Румунія*

Беркуця Лілія – *магістрантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Головіна Наталія – *кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Делюсто Марина – *кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Дзіковська Лариса *кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Кискін Олексій – *кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Колесников Андрій *– доктор філологічних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Олейнікова Галина – *кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Патлатюк Юлія *– магістрантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Райбедюк Галина – *кандидат філологічних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Романюк Ілона – *кандидат філологічних наук, Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Савоськіна Тетяна – *кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Соколова Алла – *кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Сорока Тетяна – *кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Стародєдова Людмила – *кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Циганок Ірина – *кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Шевчук Тетяна – *доктор філологічних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Шикиринська Ольга – *кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Andronic Raluca – *English and French Teacher, Tulcea, Romania.*

Berkutsia Liliia – *undergraduate, Izmail State Humanities University*

Deliusto Maryna – *PhD of Philological Sciences, Associate Professor, Izmail State Humanities University*

Dzikovskaya Larysa – *PhD of Philological Sciences, Associate Professor, Izmail State Humanities University*

Golovina Nataliia – *PhD of Philological Sciences, Associate Professor, Izmail State Humanities University*

Kolesnykov Andrii *– Doctor of Philological Sciences, Professor, Izmail State Humanities University*

Kyskin Oleksii – *PhD of Philological Sciences, Associate Professor, Izmail State Humanities University*

Oleinikova Galyna – *PhD of Philological Sciences, Associate Professor, Izmail State Humanities University*

Patlatiuk Yuliia *– undergraduate, Izmail State Humanities University*

Raibediuk Galyna – *PhD of Philological Sciences, Professor, Izmail State Humanities University*

Romaniuk Ilona – *PhD of Philological Sciences, Izmail State Humanities University*

Savoskina Tetiana – *PhD of Philological Sciences, Associate Professor, Izmail State Humanities University*

Shevchuk Tetiana – *Doctor of Philological Sciences, Professor, Izmail State Humanities University*

Shykyrynka Olha – *PhD of Philological Sciences, Associate Professor, Izmail State Humanities University*

Sokolova Alla – *PhD of Philological Sciences, Associate Professor, Izmail State Humanities University*

Soroka Tetiana – *PhD of Philological Sciences, Associate Professor, Izmail State Humanities University*

Starodiedova Liudmyla – *PhD of Philological Sciences, Associate Professor, Izmail State Humanities University*

Tsyganok Iryna – *PhD of Philological Sciences, Associate Professor, Izmail State Humanities University*

Науковий вісник
Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Філологічні науки

Збірник наукових праць

Українською, англійською, французькою та російською мовами

Зважаючи на свободу наукової творчості,
редколегія приймає до друку статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє.
Відповідальність за достовірність матеріалів, фактів несуть автори публікацій.

Редакційна колегія має право редагувати та скорочувати текст.
У разі передруку посилання на «Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету» обов'язкове.

Верстка і дизайн: *Градинар Г.І.*

Матеріали збірника розміщено на офіційному сайті ІДГУ за адресою: http://idgu.edu.ua

Підписано до друку 29.12.2020. Формат 60х90/8.
Ум. друк. арк. 11,7. Обл.-вид. арк. 12,2. Тираж 100 прим. Зам. № 553

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Адреса: 68610, Одеська обл., м. Ізмаїл, вул. Рєпіна, 12, каб. 208
Тел.: (04841) 4-82-42
E-mail: nauka_idgu@ukr.net